

ИВАН БУРИЋ

ПОРОДИЦА ФОКА

Овај рад представља магистарску дисертацију одбрањену на Филозофском факултету Универзитета у Београду пред комисијом коју су сачињавали академик др Георгије Острогорски и професори др Божидар Ферјанчић и др Љубомир Максимовић

СПИСАК ЧЕШЋЕ НАВОЂЕНИХ ДЕЛА

<i>Adontz</i> , Basile I ^{er}	<i>N. Adontz</i> , L'âge et l'origine de l'empereur Basile I ^{er} , <i>Byz.</i> 8 (1933), 475—550; 9 (1934), 223—260.
<i>Adontz-Grégoire</i> , Nicéphore au col roide	<i>N. Adontz—H. Grégoire</i> , Nicéphore au col roide, <i>Byz.</i> 8 ₁ (1933), 203—212.
<i>Adontz</i> , Tornik	<i>N. Adontz</i> , Tornik le moine, <i>Byz.</i> 13 (1938), 143—164.
<i>Ahrweiler</i> , Administration	<i>H. Ahrweiler</i> , Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IX ^e —XI ^e siècles, Athènes-Paris: 1960 (réimpr. Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance, London 1971, VIII).
Attaliates	Michaelis Attaliatae Historia, ed. <i>I. Bekkerus</i> , Bonnae 1853.
<i>Beck</i> , Konstantinopel	<i>H. G. Beck</i> , Konstantinopel. Zur Sozialgeschichte einer frühmittelalterlichen Hauptstadt, <i>BZ</i> 58 (1965), 11—45.
BNJ	Byzantinische—Neugriechische Jahrbücher, Berlin—Athen.
Bsl	Byzantinoslavica, Praha.
Byz	Byzantion, Bruxelles.
BZ	Byzantinische Zeitschrift, München.
<i>Buckler</i> , Botaniates	<i>G. Buckler</i> , A Sixth Century Botaniates, <i>Byz.</i> 6 (1931), 405—410.
<i>Canard</i> , Abû Firas	<i>M. Canard</i> , Quelques noms de personnages byzantins dans une pièce du poète Abû Firas, <i>Byz.</i> 11 (1936), 451—460 (réimpr. <i>M. Canard</i> , Byzance et les musulmans du Proche Orient, London 1973).
<i>Canard</i> , Mutanabbi	<i>M. Canard</i> , Mutanabbi et la guerre byzantinoarabe. Intérêt historique de ses poésies, „Al-Mutanabbi“, Mémoires de l'Institut français de Damas. Beyrouth 1936 (réimpr. <i>M. Canard</i> , Byzance et les musulmans du Proche Orient, London 1973, VI), 99—114.
Cedr. II	Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab <i>I. Bekkerus</i> suppletus et emendatus I—II, Bonnae 1839.
<i>Charanis</i> , Ethnic Changes	<i>P. Charanis</i> , Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century, <i>DOP</i> 13 (1959), 25—44.
DAI	Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio, ed. et comm. <i>G. Moravcsik—R. Jenkins</i> , Dumbarton Oaks 1967.

- De caerim Constantini Porphyrogeniti De caerimoniis aulae byzantinae I—II, ed. *I. Reiskius*, Bonnae 1829—1830.
- De Thematibus Constantine Porfirogenito. De Thematibus, ed. *A. Pertusi*, Città del Vaticano 1952.
- De velitatione bellica (Περὶ παραδρομῆς πολεμικοῦ τοῦ κυροῦ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως), издате уз историју Лава Βαкона у Бонском корпусу, 179—258.
- DOP Dumbarton Oaks Papers, Washington.
- Du Cange*, Familiae *Ch. Dufresne sier du Cange*, Familiae byzantinae, Paris 1680 (réimpr. Bruxelles 1964).
- ΕΕΒΣ Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Атина.
- Ферлуга*, Аргири *J. Ферлуга*, Почети једне византијске аристократске породице — Аргири, Зб. Филоз. фак. у Београду XII—1 (1974), 153—167.
- Ферлуга*, Ниже јединице *J. Ферлуга*, Ниже војно-административне јединице Тематског уређења, ЗРВИ 2 (1953), 61—94.
- Gautier*, Synode *P. Gautier*, Le Synode des Blachernes (1094), REB 29 (1971), 213—284.
- Gay*, Italie *J. Gay*, L'Italie méridionale et l'Empire byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867—1071), Paris 1909.
- Glycas Michael Glycas, Annales, ed. *I. Bekkerus*, Bonnae 1836.
- G. Monachos Georgii Monachi Chronicon, ed. *C. de Boor*, I—II, Lipsiae 1904.
- G. Monachos-Muralt Georgies Monachos dictus Hamartolos, Chronicon, de *E. de Muralto*, Petropolis 1859.
- Grégoire*, Еропée byzantine *H. Grégoire*, Etudes sur l'épopée byzantine, REG 46 (1933), 29—69.
- Grégoire*, Notes épigraphiques *H. Grégoire*, Notes épigraphiques. Mélias le Magistre, Byz. 8 (1933), 79—88.
- Grégoire*, Premier Nicéphore Phocas *H. Grégoire*, La carrière du premier Nicéphore Phocas, Mélanges St. Kyriakidès, suppl. 4 (1953), 232—254.
- Grégoire*, Saint Théodore *H. Grégoire*, Saint Théodore le Stratélate, Byz. 13 (1938), 291—300.
- Guilland*, Domestique *R. Guilland*, Le domestique des Scholes, REB 8 (1950), 5—63 (réimpr. R. Guilland, Recherches sur les institutions byzantines I, Berlin—Amsterdam 1967, 426—468).
- Guilland*, Noblesse *R. Guilland*, La noblesse de race à Byzance, Bsl. 9 (1948), 307—314 (réimpr. R. Guilland, Recherches sur les institutions byzantines I, Berlin—Amsterdam 1967, 15—22).
- Гуйан*, Патрикии *P. Гуйан*, Очерки просопографии византийской империи. Патрикии (912—913; 969—976), ВВ 34 (1973), 55—71.
- Honigmann*, Ostgrenze *E. Honigmann*, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen (Corpus Bruxelense Hist. Byz. 3), Brüssel 1935.
- Honigmann*, Trois mémoires *E. Honigmann*, Trois mémoires posthumes d'histoire et de géographie de l'Orient chrétien, Bruxelles 1961.
- Јахја *B. P. Розен*, Император Василий Болгаробойца, Извлечения из летописи Јахьи Антиохийского, Петроград 1883.
- Jerphanion*, Cappadoce *G. de Jerphanion*, Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce, Paris 1926, 1942.

- Јован Фока Ἰωάννου τοῦ Φωκά. Ἐκφρασις ἐν συνόψει τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας μέχρις Ἱεροσολύμων κάστρων καὶ χωρῶν Συρίας, Φοινίκης καὶ τῶν κατὰ Παλαιστίνην Ἀγίων Τόπων, *Migne PG* 133, 928 sq.
- Каждан, Деревня и город* А. П. Каждан, Деревня и город в Византии IX—X вв, Москва 1960.
- Каждан, Источники* А. П. Каждан, Из истории византийской хронографии X в. Источники Л. Дяконова и Скилице для истории третьей четверти X столетия, ВВ 20(1961), 106—128.
- Каждан, Об аристократизации* А. П. Каждан, Об аристократизации византийского общества VIII—XII в., ЗРВИ 11 (1968), 47—53.
- Laurent, Orghidan* V. Laurent, Collection d'Orghidan, Paris 1952.
- L. Diaconus* Leonis Diaconi Caleensis historiae libri decem, e rec. C. B. Hasi, Bonnae 1897.
- Lemerle, Pauliciens* P. Lemerle, L'Histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques, Trav. et Mém. 5 (1973), 1—144.
- Lemerle, Saint Athanase* P. Lemerle, La vie ancienne de Saint Athanase l'Athonite, Le Mill. du Mont Athos I, Chevetogne 1963, 74 sq.
- Левченко, Очерки* М. В. Левченко, Очерки по истории русско-византийских отношений, Москва 1956.
- L. Gram* Leonis Grammatici Chronographia, ed. I. Bekkerus, Bonnae 1842.
- Liutprandi legatio* Liutprandi episcopi Cremonensis Relatio de legatione Constantinopolitana, издато уз историју Лава Ђакона у Бонском корпусу, 179—258.
- Лопарев, Описание* Хр. Лопарев, Описание некоторых греческих житий святых, ВВ 4 (1897), 337—401.
- N. Myst* Nicolae Mystici Epistulae, *Migne PG* 111, 40 sq.
- Oikonomidès, Frontière* N. Oikonomidès, L'organisation de la frontière orientale de Byzance aux Xe et XIe siècles et le Taktikon de l'Escorial, XIVe Congrès Int. des Et. Byz., Rapports II, Bucarest 1971, 73—90.
- Oikonomidès, Listes* N. Oikonomidès, Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris 1972.
- Осѣрогорски, Историја* Г. Осѣрогорски, Историја Византије, Београд 1970 (сабр. дела VI).
- Ostrogorsky, Aristocracy* G. Ostrogorsky, Observations on the Aristocracy in Byzantium, DOP 25 (1971), 3—32.
- Патерик* Афонский Патерик или Жизнеописание святых на Святой Афонской Горе пресиявших I—II, Москва 1897.
- Patria* Patria Constantinopolis, издана у Scriptores originum Constantinopolitanarum, rec. Th. Preger, II, Lipsiae 1907.
- Polemis, Doukai* D. Polemis, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography, London 1968.
- Psellos, Chronographie* Michel Psellos, Chronographie I—II, éd. par E. Renauld, Paris 1926—1928.
- Ramsay, Geography* W. R. Ramsay, The Historical Geography of Asia Minor, London 1890.
- REB Révue des études byzantines, Paris.
- REG Révue des études grecques, Paris.
- Runciman, Romanus Lecapenus* St. Runciman, The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign, Cambridge 1963^a.
- Sathas MB* K. Sathas, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, I—VII, Ἐν Βερεῶτα 1872—1894.
- Schlumberger, Épopée byzantine* G. Schlumberger, L'épopée byzantine à la fin du Xe siècle I—II, Paris 1925.

- Schlumberger*, Sigillographic *G. Schlumberger*, La sigillographie byzantine, Paris 1884.
- Schlumberger*, Nicéphore Phocas *G. Schlumberger*, Un empereur byzantin au Xe siècle: Nicéphore Phocas, Paris 1925.
- Scriptor incertus *Scriptor incertus de Leone Bardae filio, u Leonis Grammatici Chronogr.*, ed. *I. Bekkerus*, Bonnae 1842, 335—362.
- Scylitzes *Ioannis Scylitzæ Synopsis Historiarum*, rec. *H. Thurn*, Berlin 1973.
- Sym. Mag. *Symeoni Magistri Annales, u Theoph. Cont.*, rec. *I. Bekkerus*, Bonnae 1838, 603—760.
- Tactica Leonis *Tactica Leonis Philosophi*, ed. *Migne* PG 107 (1863), cel. 669—1120.
- Theoph *Theophanis Chronographia*, rec. *C. de Boor*, I—II, Lipsiae 1883—1885.
- Theoph. Cont *Theophanes Continuatus*, ed. *I. Bekkerus*, Bonnae 1838.
- Th. Melit. *Theodosii Meliteni Chronographia*, ed. *L. F. Tafel*, München 1859.
- Trav. et Mém. *Travaux et Mémoires du Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance*, Paris.
- Vasiliev*, Byzance et les Arabes I. *A. A. Vasiliev*, Byzance et les Arabes I: La dynastie d'Amorium (820—867), éd. française par *H. Grégoire* et *M. Canard* (Corpus Bruxellense Hist. Byz. I), Bruxelles 1935.
- Vasiliev*, Byzance et les Arabes II. *A. A. Vasiliev*, Byzance et les Arabes II: La dynastie Macédonienne (867—959), éd. française par *M. Canard* (Corpus Bruxellense Hist. Byz. 2, 1), Bruxelles 1968.
- Vita Basilii *Constantinus Porphyrogenitus, Vita Basilii, u Theophanes Continuatus V*, ed. *I. Bekkerus*, Bonnae 1838, 211—353.
- ВИИИИ *Византијски извори за историју народа Југославије*, I—IV, Београд 1955—1971.
- Vryonis*, Basis of Decline *S. Vryonis*, Byzantium: The Social Basis of Decline in XI Century, Greek, Roman and Byzantine Studies, II n. 2 (1959), Cambridge Massachussets, 159—175 (reimpr. *S. Vryonis*, Byzantium: its Internal History and Muslim World, London 1971).
- Vryonis*, Islamization *S. Vryonis*, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, Los Angeles—London 1971.
- Vryonis*, Eusthatus Boilas *S. Vryonis*, The Will of Provincial Magnate Eusthatus Boilas (1059), DOP 11 (1957), 263—277 (reimpr. *S. Vryonis*, Byzantium: its Internal History and Relations with the Muslim World, London 1971).
- ВВ *Византијский Временник*, Петроград—Москва.
- Zepos*, Jus *J. et P. Zepos*, Jus graecoromanum I—VIII, Athenis 1931.
- Zonaras *Ioannis Zonnarae epitomae historiarum I—III*, ed. *Th. Bütner — Wobst*, Bonnae 1897.
- ЗРВИ *Зборник Радова Византолошког Института Српске Академије Наука и Уметности Београд.*
- ЖМНП *Журнал Министерства Народного Просвещения*, Петроград.

I

О ИЗВОРИМА

За свакога ко се усуди да се једном отисне у воде било које научне дисциплине везане за историју Средњег века неминовно је стално суочавање са, никада довољним, бројем историјских извора потребних за његово проучавање. Ни прошлост Византије није ту никакав изузетак, напротив, па према томе није ни упутно истицати све уобичајене тешкоће при таквом послу, али зато неке од основних особина историјских извора за доба византијског IX, X и XI столећа заслужују да буду поменуће. Пре свега, одмах треба рећи да су у питању претежно наративни извори (мада таква ознака није баш најправилнија) и тек затим законски списи, печати, новци и натписи, а у најмањој, ограниченој мери повеље.

Хронолошки посматрано, овај рад почиње са IX веком, временом на које се односе неке од врло познатих хроника насталих у следећем столећу и чија је важност за изучавање историје породице Фока пресудна а, истовремено, рукописна традиција врло сложена. Управо због тога, да би се евентуални неспоразуми са у каснијем тексту често навођеним списима избегли, није на одмет изнети о којим се и о каквим списима ради. Прво дело на коме се ваља задржати, а које се некако и временски поклапа са почетком епохе која је предмет изучавања, јесте Хроника Георгија Монаха, односно Хамартола¹, писца који је живео за цара Михаила III (842—867) и чији је спис, отпочет са стварањем света, обухватио византијску историју све до 842. године. Хроника овога доста ограниченог аутора који је иначе писао под јаким утицајем Теофана је, исто као и сама чувена Теофанова хроника, нашла свога настављача. Продужетак Монаховог дела, у сваком погледу већих квалитета, јесте чувено дело, Хроника Симеона Логофета, спис настао у X веку и са, вероватно у читавој византијској историји, најсложенијом рукописном традицијом. У ствари, данас је познат читав низ редакција овога списка, које све за основу у суштини имају увек једно исто, првобитно дело. Међу више постојећих рукописа, хроника која је издата најпре у Париском а касније пренета и у Бонском корпусу под именом Лава Граматичара није ништа друго до само један од преписа основног текста², а исти је случај и са хроником која носи име Теодосија Мелитинског и коју је у Минхену издао својевремено Тафел.³ Међу издатим

¹ Данас најбоље и најчешће коришћено издање јесте *Georgii Monachi chronicon*, I—II, ed. *C. de Boor*, Lipsiae 1904. Уп. пре свега *K. Krumbacher*, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München 1897, 352—358; *Gy. Moravcsik*, *Byzantinoturcica* I, Berlin, 1958, 277 ff.

² О овом спису је много писано. Уп. на пример *В. Васильевский*, Хроника Логофета на славянском и греческом, ВВ 2 (1895), 96—99; *Г. Острогорский*, Славянскиј превод хронике Симеона Логофета, *Сем. Конд.* 5 (1936), 17—36 (преведено и прештампано у Сабраним делима Г. Острогорског, Из византијске историје, историографије и просопографије, Београд 1970, 270—295); *Н. Томадакис*, *Εἰς Σημεῖον τὸν Μεταφράστην*, БЕМЕ 23 (1953), 113—138; *А. П. Каждан*, Хроника Симеона Логофета, ВВ 15 (1959), 125—143; ВИНЈ III, 5—8 (сажети преглед Б. Ферјанчића). Текст Лава Граматичара је изишао у Бону 1842.

³ *Th. Melit.*

рукописима налази се и такозвани спис Настављача Георгија Монаха (Georgii monachi (Hamartoli continuator), који је издао Муралт⁴, и најзад, једини објављени рукопис који носи име самог Симеона Логотета а који је најпре угледао светлост дана међу Scriptores post Theophanem да би затим био прештампан уз Теофановог Настављача и у Бонском корпусу.⁵ Да би се схватила сва комплексност рукописног наслеђа Логотетовог списка, треба још додати да је и један део шесте хронике Теофановог Настављача (од 886. до 948.) такође једна од Логотетових редакција⁶, исто као што треба подсетити да је Симеонџов летопис био врло популаран и међу околним народима. Познати су тако међу преводима ђурђијанска и словенска редакција његовог дела. Све се ове редакције хронолошки завршавају са 948. годином, тренутком смрти цара Романа Лакапина за кога је, супротстављеног моћним аристократским родовима, па и Фокама, наравно, Логотет имао очигледно великих симпатија. О томе ко је био Логотет доста је расправљано и много шта је још увек непознато али се ипак као највероватније може претпоставити да је он писац из дворских кругова, као и да је време у коме пише период између 948. и 963. године.⁷ Најаутентичније верзије његовог дела су рукописи Parisinus 854. и Vaticanus 1807, који, на жалост, нису публиковани, а уз њих и словенски превод рукописа.⁸ Од објављених текстова најближи аутентичном Логотетовом спису је спис Теодосија Мелитинског као и онај Лава Граматичара, па је и у овом раду о Фокама њихов текст сматрањ основним⁹, али, наравно, тамо где је било разлика у редакцијама доношени су у напоменама и други извори из Логотетовог круга.

Други важан изходник знања о византијском IX и X веку је Теофанов Настављач¹⁰, хроника у шест књига које обухватају временски распон од 813. до 961. године. Прве четири књиге, које се односе на владе царева Лава V, Михаила II, Теофила и Михаила III, писао је анонимус из Порфиригенитовог круга, пету књигу — Vita Basilii (како ће и бити надаље цитирана) саставио је сам Константин VII Порфиригенит као биографију свога деде Василија Македонца, а први део шесте књиге је — како је већ речено — само једна од редакција Логотетовог списка, док је други, од 948. до 961. године, писан самостално и има велику изворну вредност. Аутор је, претпоставља се, овог последњег одељка Теодор Дафнопат.¹¹

⁴ G. Monachos-Muralt.

⁵ Sym. Mag., 603—760.

⁶ Theoph. Cont., 353—435.

⁷ Тако мисли и *Каждан*, op. cit., 128 sq.

⁸ Овакво мишљење о најаутентичнијим верзијама изложио је Г. *Осјрогорски*, op. cit., 21—33. Словенски превод објавио је В. П. *Срезневскиј*, Славјанскиј превод хронике Симеона Логофета, Петроград 1905 (reprint, London 1971).

⁹ То су приметили давно и *Злајтарски* (Известията за българите в хрониката на Симеона Метафраста и Логотета, Сборник на народни умотворения, наука и книжнина 24 (1908), 13) и *Осјрогорски*, op. cit., 34.

¹⁰ Уп. нап. 6. горе. Cf. *Krumbacher*, Geschichte, 347—349; за осталу новију литературу cf. *Moravcsik*, Byzantinoturcica I, 540 ff; уп. ВИНЈ III, 11—12.

¹¹ Уп. ВИНЈ III, 11.

Осим поменутих хроника, насталих настављањем дела Теофана и Георгија Монаха, за епоху IX и X столећа је од највеће важности још неколико историографских дела, међу којима ваља првенствено пошветити простора чувеном делу Јована Скилице, чија је *Σύνοψις Ἱστοριῶν* обухватала раздобље од 811. до 1057. године, и коју је практично дословце преписао у својој Историји од стварања света па до 1079. неки Георгије Кедрин.¹³ О варијантама и о питању јединствености Скиличине историје нема потребе овде детаљније расправљати, за шта ће бити у току даљег излагања још прилике, а за сада је довољно казати да је Скилица сам користио разне изворе за епохе чији савременик никако није могао да буде, с обзиром да је дело писао на самоме крају XI века.¹⁴ Нарочито је занимљиво питање његових извора за трећу четвртину X века, период у коме се он према догађајима односи на сличан начин као и Лав Бакон, још један од најзначајнијих византијских историчара за другу половину X столећа, па је очигледно да су обојица имали за изворе неке нама непознате текстове као основу.¹⁴ Лав Бакон је иначе рођен нешто пре 950, а умро је почетком XI века, док му је дело обухватило време од 959. до 976. уз један додаток из 986. године.¹⁵

Уз поменута имена, истраживачу судбине породице Фока могу да буду у мањој, али каткад врло значајној мери корисни и разни други наративни извори који својим детаљем, појединачним обавештењем или погледом итекако помажу. Међу овима је и Историја Михаила Аталијата, која прати догађаје у Царству од 1034. до 1079. године, али такође и доноси неке врло карактеристичне детаље о пореклу и средству Фока и Вотанијата, рода који је иначе главни предмет Аталијатовог интересовања.¹⁶ Јасно израженом индивидуалношћу погледа много више него садржајношћу факата врло је занимљива Хронографија чувеног Михаила Псела (рођен 1018, а умро 1096—1097) који, у оквиру хронолошких граница које је себи поставио прати, добрим делом и антицарску борбу Фока (с обзиром да његова историја обухвата период од 976. до 1078).¹⁷ Међу разноликим списима који допуњавају главне наративне

¹³ До скоро једино употребљиво издање Скиличине хронике био је застарели Бекеров текст: Седг. I—II.

¹⁴ Разлике и додаци Кедренови избегнути су новим издањем хронике: Scylitzes. Издавач је опширно коментарисао и рукописну традицију овог значајног дела византијске историографије.

¹⁵ Умро је највероватније после 1092, на самом крају XI века. До средине X столећа Скилица је користио неке данас изгубљене списе као и дела Генесија и Теофановог Настављача (уп. такође ВИИНЈ III, 51—54, у ствари сажети преглед Ј. Ферлуге).

¹⁶ Уп. *Каждан*, 106—128. О проблему извора који су послужили Скилици и Лаву Бакону биће још више речи, исто као и о чланку Каждана; сада ваља само напоменути да се ради о два међусобно политички супротстављена списа чије се вести о Фокама врло често дијаметрално разликују. Један од њих је Фокама ненаклоњен а други је, напротив, права „историја породице“.

L. Diacopus. О њему уп. ВИИНЈ III, 13—14 (текст и напомене) (сажети преглед Ј. Ферлуге).

¹⁷ Attaliates.

¹⁸ Коришћено издање овога много дискутованог византијског писца и филозофа: Psellos Chronographie I—II.

изворе треба можда издвојити све познате спискове достојанстава из IX и X века закључно са недавно пронађеним Ескоријалским Тактиконом¹⁸, као и сва дела Константина Порфирогенита, а то су, уз наведену *Vita Basilii, De administrando imperio* (настао 948—949), *De thematibus* (настао око 934) и *De saerimoniis* (настао после 952), која, сва заједно, непроцењиво вреде у поимању хијерархијске и административне структуре Византије.¹⁹ Међу важније изворе могу се убројити такође и анонимни панегирички спис у славу ратне вештине цара Нићифора II Фоке²⁰, као и неколико врло занимљивих житија светаца, међу којима су несумњиво најдрагоценији Животи Светог Атанасија Атонита и Светог Михаила Малеина.²¹

У овом помињању одређених наслова и ауторских имена, које никако не претендује да буде и систематско ређање свих извора, посебно место имају поједини неvizантијски, односно негрчки писци, међу којима је, бар када се ради о епоси између 976. и 1031, изузетно користан сиријски хроничар Јахја из Антиохије, умро 1066.²² У низу осталих источних хроничара, историчара и компилатора који се сви за раније периоде ослањају углавном на великог Табарија, важнији од осталих су, када се ради о Царству, Ибн-Мискаваих²³, пореклом Персијанац, филозоф и врло образован, као историчар прилично самосталан (пре свега када пише о X веку), затим Ибн-ал-Атир, компилатор Табарија и Мискаваиха из прве половине XIII века (Мискаваих је умро 1030)²⁴, Ал-Макин, историчар XIII столећа, родом из сиромашне хришћанске породице²⁵ и Ибн-Кетир, сиријски компилатор из средине XIV века.²⁶

¹⁸ У питању су Тактикон Успенског, Филотејев Клетерологион, Тактикон Бенешевиха и Ескоријалски Тактикон, који је пронашао Н. Икономидис. Овај је аутор и направио најновије критичко издање свих поменутих листа: *Oikonomidès, Listes*.

¹⁹ Употребљена издања: DAI, *De saerim. I—II, De thematibus, Vita Basilii*.

²⁰ *De velitatione bellica* (Περὶ παραδομῆς πολεμῶν τοῦ κυροῦ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως) уз Л. Ђакона (L. Diacopus, 183—258).

²¹ Житије Св. Афанасија, Патерик II, 5—58; *Lemerle, Saint Athanase, 74—100; L. Petit, Vie et office de Michel Maleinote* (Bibl. hagiographique orientale, 4), Paris 1903; *Лопарев, Описание, 337—401; А. П. Рудаков, Очерки византийской культуры, Москва 1917.*

²² На жалост није могло да буде искоришћено издање Jahja ibn Said al Antiki, éd. avec traduction française par J. Kratchkowsky et A. A. Vasiliev, *Patrologia Orientalis* 18 (1924). Аутор се мора задовољити одличним али хронолошки ограниченим на време од 976. до 1031. издањем В. Р. Розена: Јахја.

²³ Издање Ibn Mickawaih — Tagarib al-Uman, ed. et trad. H. F. Amedroz — D. S. Margoliouth, *The Eclipse of the Abbasid Caliphate*, 6 vol. and index, London 1920—1921. Аутору неприступачно.

²⁴ Ibn al-Atir-al Kamil, ed. von Tornberg, 14 vol., Leiden 1867—1874. Такође неприступачно.

²⁵ Ал-Макин је врло рано превођен у Европи (*Thomas Erpenius, Historia Saracenicæ, Leiden 1625*), међутим аутор се морао задовољити, као и у горњим случајевима, коришћењем његових вести у оној мери у којој их у свом коментару уз Јахју преноси Розен или употребљавају други научници, пре свега Васиљев.

²⁶ И дело Ибн-Кетира (al-Bida'ya wa'l-nihaya) је морало да буде коришћено на исти, индиректан начин, премда је овај верни настављач Табаријевог списка, као писац локалне историје Дамаска такође врло занимљив. Cf. S. Dahan, *The Origin and Development of the Local Histories of Syria*, 108—117 (*Historians of the Middle East*, ed. by B. Lewis and P. M. Holt, London 1964).

На жалост, драгоцени подаци ових источних аутора нису најбоље искоришћени пре свега због незнања језика као и због тешке приступачности појединих модерних едисија списа поменутих писаца.²⁷ Иста се ограда мора учинити и за поједине јерменске писце.²⁸

Од других, условно речено „ненаративних“ источника, за ово исто време истичу се посебно печати чије анализе последњих година постају са разлогом предмет све веће пажње појединих научника.²⁹ Колекције печата данас постоје у завидном броју, што наравно не значи да је њима обухваћено све. Ипак, и из постојећег могу се извучити важни и далекосежни закључци. За повеће је већ напоменуто да се за ову епоху не могу у знатној мери користити, а када је реч о новцу и епиграфским споменицима, мада то што они пружају за IX, X и XI столеће није од нарочитог значаја, ипак су у појединим питањима итекако корисни.³⁰ На крају и законски списи. Знатно важније од новца или натписа, царске новеле и законски списи дају изванредно корисна сазнања о неким суштинским проблемима унутрашње царске политике и често су, с обзиром да припадају као врста историјских извора „остацама“ а не такозваној „традицији“, најидеалнија илустрација и сведочанство те политике.³¹

II

МАЛА АЗИЈА И НАСТАНАК МАГНАТСКИХ ПОРОДИЦА

Ток византијске историје у вековима који су претходили деветом и десетом, то јест времену настанка и узлета породице Фока, био је такав да није допуштао континуисани живот истој, одређеној друштвеној елити, који би трајао дуже од две-три генерације. Цариград, византијска престоница, доживљава са сваком променом на престолу, или бар скоро сваком, одређене промене и у социјалном погледу.¹ Сваки од царава,

²⁷ Нека од коришћених дела, било да се ради о изворима било о литератури, јесу и *Corpus scriptorum christianorum orientarium*, *Scriptores arabici, curantibus J. B. Chabot, I, Guidi, H. Hyvernat, B. Carra de Vaux, Parisii*; *Bibliotheca geographorum arabicorum*, ed. J. M. Goeje, vol. I—VIII, Leiden 1885—1927; *F. Rosenthal, A History of Muslim Historiography*, Leiden 1952; *C. Cahen, Le problème ethnique en Anatolie, Cahiers d'histoire mondiale* 2 (1954), 347—362; *C. Cahen, Pro-Ottoman Turkey*, London 1968; итд. Један од највећих недостатака је некоришћење књиге *M. Kanara, Histoire des Hamdanides de Jazira et de Syrie*, I, Alger 1951.

²⁸ Изузимајући Стефана Таронског, практично сви други извори су сазнавани кроз литературу.

²⁹ Леп пример примене печата у проучавању византијске прошлости пружио је не тако давно *Каждан*, у чланку Об аристократизацији, 47—53. Овај рад ће бити касније више пута помињан.

³⁰ У питању су познате збирке Шламбержеа и Лорана (*Schlumberger, Sigillo-graphie*; *V. Laurent, Les sceaux byzantins du Médailler Vatican, Vaticano* 1962; *Laurent, Orghidan*), када се ради о новцу, а за натписе пре свега *H. Grégoire, Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes d'Asie Mineure, Paris* 1922.

³¹ Скупљени и издати у *Zepos, Jus I—VIII* (на основу старије збирке *Лингеншала*).

¹ О овом проблему ваља посебно упоредити чланак Х. Г. Бека: *Beck, Konstantinopel*, 11—45.

често врло ниског порекла, пењући се на трон, довлачи са собом гомилу рођака и пратилаца који доспевају до највиших почести а тиме и до највиших слојева цариградског друштва, да би на њима остали све док траје моћ њиховог заштитника.² Зато, а с обзиром и на могућности куповања положаја, као и на потпуно непостојање наследних титула у Царству, логично је што се у престоници није формирао чак ни слој царско-службеничког племства.³ Све до IX века ни провинција није била у стању да одгаји, или бар не у значајнијем броју, такве родове који би непрекидно и активно учествовали и пресуђивали у византијском унутрашњем политичком и економском животу. Разлози за то могу се свести, широко узев, на најезде спољних непријатеља, Персијанаца а затим Арабљана, који угрожавају власт Царства на истоку и теже за поседовањем Мале Азије, тог извора моћи прве хришћанске државе, и на реформе у Византији, које имају за циљ већу економску и војничку снагу државе пред овим новим завојевачем. Велики посед, извор економске и политичке моћи аристократије рановизантијског периода, практично није преживео VII век, доба ових најезди и реформи.⁴ Уз многобројне етничке промене на карти Царства, посебно оне које се током истог столећа одвијају у Малој Азији⁵, у унутрашњости се, уместо великих латифундија, рађају и развијају мали слободни поседи са својим држаоцима, војницима или слободним сељацима, на чијем се подржавању и фаворизовању заснива унутрашња економска и одбрамбена политика византијских царева за више столећа.⁶ Истина, мора се рећи да је већ

² Cf. *Beck*, *Konstantinopel*, 15—18; Бек даје примере ниског порекла царева који су се попели на престо, између осталих Лава III, Јустинијана II, Лава V итд.

³ Томе је свакако сметао и недостатак наследних достојанстава у Византији. То наравно нема везе са постојањем племства већ, пре свега, са барем почетним вежбањем давања достојанстава (или њиховог највећег броја) уз одређене службе, затим са честим њиховим давањем које би врло брзо довело до праве поплаве титула, а усто је њихова продаја била уносан посао за цара и, најзад, њихово давање је повлачило и одређене трошкове за царску благајну. Cf. *Guiland*, *Noblesse*, 5—63; *R. Guiland*, *La transmission héréditaire des titres nobiliaires à Byzance*, *Palaeologia* 8 (1959), 137—143/reimpr. *Recherches sur les institutions byzantines* I, 65—72). По нама, најважнији разлог недостатку наслеђивања титула је у томе што по византијској идеологији ни царска власт није наследна, већ изборна и доживотна, па је врло блиско томе схватању и ненаслеђивање осталих чинова.

⁴ Уп. *Г. Осјрогорски*, Велики посед у Византијском царству, Сабр. дела: Привреда и друштво у Византијском царству, Београд 1970, 175—187 (наслов оригинала: *Le grand domaine dans l'Empire byzantin*, *Récueils de la société Jean Bodin*, IV (1949), 35—50).

⁵ Cf. *Charanis*, *Ethnic Changes*, 25—44. Харанис мисли да Византија није никада ни била права национална држава, да је крајем VI века контролисала највећи део Јерменије и да јој је арабљанска инвазија донела на тле Мале Азије мноштво не-Грка а нарочито побеглих Јермена који своје позиције чувају током дела VII и у VIII веку да би их у IX и X столећу још више ојачали. Такође је, само са друге стране, био значајан и број насељених Словена.

⁶ Уп. о томе најпре бројне радове *Г. Осјрогорског* посвећене проблемима ситног поседла, пре свих Аграрне прилике у Византијском царству у Средњем веку (*Agrarian Conditions in the Byzantine Empire in the Middle Ages*, *Cambridge Economic History*, I, 1966; 774—779), Византијска сеоска општина, Глас САНУ ССЛ (1961), 141—158; као и други његови чланци сакупљени у Сабр. делима, књига Привреда и друштво у Византијском царству, Београд 1970. У првом наведеном чланку дата је и опширна литература.

читав X век увелико позорница притајене чли отворене, огорчене борбе за одржавање малих поседника, односно чотадашње политике, коју централна власт брани, и ојачалих „моћника“ (*δυνατοί*), велепоседника. Јер, њено функционисање, егзистенција Царства, зависила је од привреде, пореских односа, као и одбране државе, заснованих на слободним сељацима и стратиотима, а ови су се јавили и еволуисали у највиталнијем делу Царства — Малој Азији. Такав начин организације привреде и државне одбране примио се у источним деловима царства изванредно, али у X веку, када византијски цареви доносе бројне мере за његово очување борећи се против оснаженог великог поседа, он је већ увелико угрожен. Велики посед је тада био фактички већ победник у овој утакмици, па се логично може претпоставити да се борба зачела знатно раније, онда када се јавља у изворима носилац великог поседа — провинцијска аристократија. У X веку из њених редова потиче најчешће већина крупних и ситнијих чиновника, поготово официра, а уколико неко из војних или бирократских провинцијских кругова и није пореклом могао да се сврста у њене редове, брзо је то чинио користећи свој полсжај куповинама великих земљишних површина.⁷ Сазнавање порекла и старости појединих великашких породица омогућава одгонетање и самог почетка, односно рођења ове аристократије. Но, пре него што се проговори нешто више о овим магнатским родовима, треба погледати у каквим је политичким, етничким и друштвеним приликама Царство дочекало настајак појединих великашких кућа.

Претежна политичка оријентација Византије према истоку, која је своје снажне импулсе добила још у време Ираклија, као и могућности заузимања и увећавања напуштених или нових обрадивих површина, које су у Малој Азији, за разлику од прилично скучених потенцијала на Балкану, биле практично неограничене, то су само неки од фактора који су утицали на појаву првих магнатских породица управо на прелазу из VIII у IX век. Извор њихове моћи се крије у огромним земљишним богатствима, која врло често стичу захваљујући истакнутим улогама у византијским војним успесима тога времена. Њихове рађање су пратиле или га олакшавале, наравно, и одређене спољнополитичке околности. Пре свега, под њима се подразумевају чињенице да је Царство први пут после дужег времена покушало да измени своју инфериорну улогу на истоку ратним походима Лава III и нарочито Константина V, и да је, упоредо са доласком на престо у Цариграду великог војсковође Константина V, у Омајадском калифату дошло до велике унутрашње кризе изазване највише побуном шиита као чији крајњи исход стару династију замењује нова. Родоначелник ове је био Абул Абас, чији наследници престоницу преносе из Царству блиског Дамаска у знатно даљи Багдад. Посебно је био значајан пораз Арабљана код Акроинона (јужно од Амориона), којим је Лав III решио борбу око западног и средишњег

⁷ Г. Острогорски радије употребљава, уместо „провинцијска“, „феудална“ аристократија, али се чини да у садржини тих појмова нема битније разлике. Уп. нап. 4. као и 6. (посебно Аграрне прилике у Византијском царству, 72 сл.). Исто тако се ово „landholding gentry“ третира и у његовом новом раду *Aristocracy*, 3—32.

дела Мале Азије, а резултати похода Константина V, који је 746. допро до Германикеје у северној Сирији а 752. извео успешан упад у Месопотамију и Јерменију, где је освојио Мелитину и Теодосиопољ, без обзира што су били привременог карактера и условљени вишегодишњим тешкоћама калифата, ипак означавају за Византију „крај времена борбе за опстанак“.⁸ И поред каснијих византијских поновних одступања на истоку⁹, ова борба има све више особине „пограничног ратовања“, то је трајни сукоб у коме главни терет пада на малоазијске локалне трупе, из чијих редова потиче и већина царева следећег раздобља.

Велику улогу у иницијативи коју Царство постепено добија на истоку игра његова унутрашња структура заснована на систему тема, слободних сељака и стратиота, као и на колонизацијама које јачају одбрамбени механизам малоазијских покрајина. Посебну улогу међу досељеницима у источним темама играју Јермени, који, за разлику од осталих колонизованих народа, долазе споља, са другачијом организацијом, обично под вођством својих племићких родова. До једног од таквих пресељења, иако не баш најсрећнијег, дошло је управо крајем VIII века, када је њих 12000 насељено са породицама у Царству.¹⁰ Овај је случај био само један од бројних забележених током VIII и IX века и логично је претпоставити да је све већи њихов број у Малој Азији утицао различитошћу свога уређења на социјалне промене које се одвијају, боље рећи почињу да се у оквирима полуострва од краја VIII века одвијају. Од почетка IX века могућност спајања земљишног богатства са војном влашћу у теми се све чешће јавља, а посебно је у том погледу, наравно, било привлачно звање стратега. Уосталом, и поједини цареви прве половине наступајућег столећа потврђују својим животним путевима важност ове функције, јер „отуђена“ моћ тематских војски је била лепа влада ратних војвода. Радило се о војскама источних тема. Два владара и два узурпатора из прве половине IX века припадају малоазијској тематској војсци која их подржава и уздиже. То су и Лав V Јерменин и Михаило II Аморијац, а то су и Тома Словен и Вардан Турчин.

Ратовање на истоку у овом периоду, тојест за влада Лава Јерменина и Михаила Аморијца, карактеришу управо оне, мало раније напоменуте,

⁸ *Острогорски*, Историја, 175.

⁹ Cf. *Ibidem*, 188. Нарочито је био озбиљан византијски пораз 781. у теми Тракесијанаца. О историји Абасида cf. *D. Sourdel*, *Le Vizirat Abbaside de 749 à 936*, I—III, Damas 1959.

¹⁰ *Charanis*, *Ethnic Changes*, 29. Још од Маврикијевог времена византијски цареви су настојали да организовано насељавају ратоборне Јермене, па је већ 578. забележено да је 10000 ових пресељено на Кипар, иако је неповерење према њима код Византијанаца још тада забележено. Управо због тога велики део колонизација се неуспешно завршавао, најчешће преласком Јермена на арабљанску страну. О томе ће проблему бити поново речи. Cf. *R. Grousset*, *Histoire de l'Arménie des origines à 1071*, Paris 1947 339; *P. Charanis*, *The Armenians in the Byz. Empire*, Bsl 22 (1961), 196—240. У овој, конкретно, епизоди они осим што нису најбоље дочекани добијали су и задатак да се пребаце на Сицилију, што им се, очигледно, није допало. *Grousset*, *op. cit.*, је чини се, једино мало претерано критичан када се ради о византијској политици.

особине „пограничног ратовања“, особине које су биле врло блиске обема противничким странама а посебно Јерменима, чији су вишевековни сукоби са противницима управо тако изгледали.¹¹ Био је то свет који је своја јунаштва и подвиге уздигао кроз епске личности и јунаке какав је један Дигенис Акрита или Харзанис — Шаркан из Харсијанона. Ове „литерарне последице“ тих романтичних тренутака византијске повести на најбољи начин показују и врсту сукоба и начин истовремене својеврсне симбиозе живља који у сукобу са обе стране учествује.¹² У ситнијим чаркама је Византија почетком IX века показивала неке мање успехе, па је тек 820. године дошло до једног озбиљног арабљанског узвраћања, када је калифа Мамун предузео један већи поход, уперен пре свега на Кападокију, у којој је освојио више тврђава, опустошио целу ову виталну област византијске одбране на истоку да би се у тријумфу вратио у Дамаск.¹³ Да би појачао и консолидовао источне границе, син и наследник Михаила II Теофило је у току своје владе формирао или коначно завршио са формирањем нових тема Пафлагоније и Халдије, као и клисура Харсијанона, Кападокије и Селевкије, чиме је знатно оснажена одбрамбена моћ хришћанског царства на истоку.¹⁴ Већ 831. Теофило је био у стању да узврати Мамуну ударац који је он нанео његовом оцу, и продире све до Тарса и Мопсуестије на југоисток а на североистоку побеђује код Харсијанона.¹⁵ Али, ни Мамун није остао дужан, па је поново узвратио, затим следеће 832. извео трећи поход (после кога Теофило молти за примирје) а 833. и четврти (исто као и трећи уперен на тврђаву Тиану), али се срећом по Византинце тада разболи у Подандосу и умре.¹⁶ Сва четири Мамунова похода су била управљена, као што се види, према новооснованим клисурама, али ниједан од њих није донео Абасидима, осим плена, неке трајније резултате, поготово не нове територије, јер сваки нов поход је упућен у суштини увек истој области. Клисуре, чији је карактер био изразито војнички, са јаким

¹¹ H. Ahrweiler, L'Asie Mineure et les invasions arabes, Rév. Hist., 227 I (1962), 1—32 (réimpr. Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance, London 1971), ратовање на истоку карактерише терминима „guerilla“ и „razzia“ и то су, чини се, праве речи за особине овога сукоба.

¹² И Дигенис Акрита и Харзанис означавају ту симбиозу, јер довољно је напоменути да је отац Акрите био сиријски емир Мусур а Харзанис се јавља и у причама из 1001 ноћи као Шаркан. Cf. H. Grégoire, Echanges épiques arabo-grecques. Sharkan-Charzanis, Byz. 7 (1932), 371—382.

¹³ Vasiliev, Byzance et les Arabes I, 98—103.

¹⁴ Први помен Пафлагоније као теме је из 826, Халдија је била тема, претпоставља се, већ 824, а Харсијанон, Кападокија и Селевкија су сигурно клисуре већ у првој половини IX века (Кападокија поуздано бар од 830). О темама су писали између осталих и Gelzer, Diehl, Успенски, Вур, Honigmann, Pertusi и други. Добар попис ове литературе даје Ферлуга, Ниже јединице, 61—93, који се посебно посветио управо проучавању клисура. У најновије време литературу такође даје и Oikonomides, Listes.

¹⁵ Ту се посебно истакао стратег Харсијанона Евдоким, касније канонизован, што је иначе чест случај био међу тадашњим хришћанским браниоцима Мале Азије. Cf. Vasiliev, Byzance et les Arabes I, 103—105.

¹⁶ Ibidem, 122—123.

концентрацијом војне и цивилне власти у рукама кјисуриарха¹⁷, издржале су сва искушења. Све до 837. године на истоку влада мир, а онда Теофило креће у горњи Еуфрат, све до Запетре, завичаја новог калифе Мутасима, на што је овај одговорио нападом, последњим тако дубоким продором, на Аморион, завичај Теофиловог оца (838), где Византинци трпе велики пораз, чије последице не осећају у пуној мери на себи, јер се Мутасим повлачи.¹⁸ За владе Михаила III иницијатива прелази одлучније у руке Царства, у Малој Азији се подижу утврђења и најзад 863. долази до значајне битке код Посона, на граници тема Арменијака и Пафлагоније, у којој војска мелитинског емира Омара трпи тежак пораз и после које Византија поново досеже до граница Месопотамије.¹⁹ Будуће бојеве као и овај на Посону царство не води више са багдадским калифама лишеним праве власти, његови противници су сада обласни господари, пре свега килкијски и сиријски емири. Битка на Посону, без обзира на све оне бојеве који су се догодили после ње, има још и значај последњег сукоба у којем се на неки начин одлучивало о судбини Мале Азије.

У току тих бројних сукоба формира се на обе стране нови, „кондотјерски“ слој одважних људи ниског или простог војничког порекла, који у сваки окршај уносе много личног интереса, тражећи могућности напредовања у војној каријери и богаћења кроз пљачку и заузимање нове, „ничије“ земље, истовремено бранећи егзистенцију заштитом свога завичаја. Тада, посебно од средине IX века, јавља се све чешћа диференцијација међу становницима пограничних области, која омогућава фантастично брзе узлете појединих родова чији би се родоначелник обично истакао тако што је било спасао живот цару било се храбро борио са Арабљанима или павликијанцима. Сазнати нешто више о овим родовима чији су представници у X столећу утицајни цивилни и војни функционери, управници тема или богати латифундисти, од великог је значаја за овај рад, јер су и Фоке породица чију генезу и особине треба тражити међу општим карактеристикама слоја коме су припадале. Тај је слој у X веку био, без обзира на каткада и у понечему различите путеве уздицања, хомогена класа антицентралистичке аристократије са увек јасно израженим политичким хтењима.

Да би се допрло до одређених поузданијих сазнања о пореклу и особинама слоја, из кога су потицале и Фоке, као један од њихових најизразитијих представника, метод је унеколико несобичан или бар не тако пресудан за закључивање када се ради о другим епохама. Ради се о анализама појаве презимена, врло важном и индикативном елементу за разазнавање многих промена у социјалним односима на тлу Царства, из којих се и рађају ове моћне породице. Проучавање презимена казује и више од тога, упућује и на њихове хронолошке, територијалне и етничке одређености. Речју, проучавање презимена највише помаже разрешењу питања читаве њихове провенијенције. Ако се погледају визан-

¹⁷ Уп. *Ферлуга*, Нижје јединице, посебно 76 сл.

¹⁸ *Vasiliev, Byzance et les Arabes I*, 144 sq. Уп. *Осјорогорски*, Историја, 211.

¹⁹ *Vasiliev*, op. cit., 251 sq. Уп. *Осјорогорски*, Историја, 225.

тијски печати, као врло занимљив материјал за анализу презимена, могу лако да се уоче одређене разлике у помену имена на њима зависно од епоха којима припадају. То је и полазна тачка у изучавању, јер је сасвим очигледна велика несразмера између оних печата који су без презимена власника и оних на којима је забележено и презиме власника печата, несразмера која се у распону од VIII до XII века мења у корист ових других, да би у XI и XII столећу однос био такоређи обрнут на штету оних без презимена.²⁰ Сигурно да је томе био разлог и распрострањен обичај да се презиме не ставља на печате, обичај који се битно изменио током XI и XII века²¹, али то може да говори и о мањем полагању читаве друштвене средине на важност породичног имена у ранијим временима, појави која је, како то лепо статистички може да се покаже, у директној релацији са повећањем друштвеног утицаја провинцијског наследног племства. Наративни извори само још више потврђују заклјучке изведене на основу прегледа печата.

Појава презимена, дакле један од спољних знакова настајања и јачања магнатских родова, јер се јавља као први показатељ ове појаве, имала је своје почетке још у VIII веку, да би се почетком IX века исказала и у првом византијском цару који носи презиме: био је то син Теофилакта Рангабеа Михаило I Рангабе.²² Што се тиче племства, међу првим, стварно породичним (не појединачним надимцима који не прелазе на наследнике) и у дужем раздобљу познатим именима среће се Михаило Мелисин, ожењен по свој прилици сестром Евдокије, треће жене цара Константина V (741—775)²³, и то је први помен ове породице са вишевековном традицијом и најстарија вест о једној аристократској породици која делује и у следећим раздобљима кроз више својих представника. После овога, помало изолованог случаја, крајем VIII столећа наилази се на неколико племићких породичних имена, па је тако један од завереника, који 790. године покушавају преврат против царице Ирине а у корист Константина VI, био и патрикије Теодор Камулијан, први познати члан овога касније виђеног рода.²⁴ Из истог се времена јавља у изворима први пут Алексије Муселе, дошљак, Јерменин, кога је царица Ирина послала 790. да умири сбруњене трупе теме Арменијака. За њега се само може претпоставити да је старији рсђак знатно млађег Алексија Муселеа, из рода Кринита, зета цара Тесфила.²⁵ Уз Муселе, Мелисине

²⁰ Уз већ поменуте радове посвећене проблему аристократије посебно је занимљив чланак Г. Осјорогорског, *Aristocracy*; проучавањем печата и презимена на њима последњих година бавио се нарочито А. П. Каждан; значајан је његов рад *Об аристократизацији*.

²¹ Каждан, *Об аристократизацији*, 53.

²² Theoph. I, 454. Уп. Осјорогорски, *Историја*, 201—202.

²³ Ова је породица иначе највероватније била у сродству са Рангабеима. *Scriptor incertus*, 359; Theoph., 440; Scylitzes, 11. Cf. R. Guillard, *Les Patrices (717—749) (820—829)*, Byz. 40 (1970), 343—344; *Ostrogorsky, Aristocracy*, 4.

²⁴ Theoph., 719—720; Cedr. II, 24 (овај део Кедринове хронике Thurn није унео у интегрални текст Скилициног списка). Можда је Теодор Камулијан само син једног још старијег, непознатог по имену Камулијана, поменутог у Патријама, *Patria II*, 258. Овај је био савременик Константина V. Cf. Guillard, *Patrices*, 328.

²⁵ Theoph., 720 sq; Cedr. II, 25. Каријера овог занимљивог човека, који је завршио ослепљен, описана је код Guillard, *Patrices*, 330.

и Воиласе, један други малоазијски магнатски род чији је први члан поменут 798²⁶, тешко да било која друга од значајних византијских породица IX, X и XI века, судећи по сачуваним подацима, досеже даље од Ирининог времена, односно прелаза из VIII у IX век^{26a}. Као што је у наративним изворима који се односе на византијску историју друге половине X столећа необично срести у тексту личност са титулом а без презимена, исто тако, када је реч о другој половини VIII столећа и прелазу у следеће, реткост је срести презиме.

Какве је уопште предности у друштву давало ношење одређеног породичног имена у IX, X или XI веку? Византијски писци, када говоре о племенитости порекла и старости лозе, у принципу су против неке наследности која утиче на друштвено вредновање, и мора се рећи да је ток византијске историје до X века потврђивао овакве ставове. Пресудног утицаја племства као класе није било. Чак и Лав VI још увек у „Тактици“ говори да је о „племенитости људи потребно судити не по њиховим прецима, већ по сопственим делима и успесима (тих људи)“.²⁷ И у познијим временима од Лавовог писци су били склони да истакну јунаке незнатна рода²⁸, али већ и сам Лав VI као да је показао промене, сасвим сигурно настале у византијском друштву, када је сматрао ипак побољним да стратег потиче из истакнута рода.²⁹ Те су промене, лепо забележене у наведеном Лавовом ставу, биле разлог негодовању Василија II у чувеној Новели из 996, упереном против родова династа који чувају свој положај седамдесет па и сто година, а експлицитно у акту поменути Маленини и Фоке чак и сто па и сто двадесет година.³⁰ Али, као што је познато, акције Василија II биле су не само последње такве врсте него и већ дуже времена усамљене у ставу византијских царева према нараслој снази аристократије. Узалудност држања Василија II види се и из чињенице да је још пола века раније Константин VII, о чијем ће фаворизовању појединих властеоских родова бити касније посебно речи, иначе у привредним питањима настављач централизаторске па и анти-аристократске политике Романа Лакапина, нешто другачије изражавао своје мишљење о проблему елитног порекла. У портрету свога прет-

²⁶ Theoph. Cont., 107 sq; Scylitzes, 64. Теофилова влада је омогућила приличном броју емигрираних јерменских племића да направе лепе каријере у Византијском царству, вероватно захваљујући на првом месту Теодори, жени царевој, која је и сама потицала из чувеног јерменског рода Мамикониана. Тако је Алексеје Муселе, и сам Кринит, тојест Мамикониан, постао не само царев зет оженивши се принцезом Маријом и добивши титулу кесара него је цар Теофило имао чак жељу да га Алексеје и наследи. Рођењем Михаила III ово је пропало. Уз радове Н. Адонца, Basile I, Byz. 9 (1934), 223—260, и Les Taronites en Arménie et à Byzance, Byz. 10 (1935), 531—551, уп. такође и чланке Гилана сакупљене у Recherches sur les institutions byzantines.

^{26a} Theoph., 474; cf. Vryonis, Eusthatius Boilas, 273. Guillard, Patrices, 328, датује овај први помен око 799. Занимљиво је да, као и у још неким другим случајевима (Каматери, на пример), следећег помена Воиласа има тек у X веку.

²⁷ Tactica Leonis, 688, 700. Уп. Каждан, Об аристократизацији, 47; Ostrogorsky, Aristocracy, 4.

²⁸ Уп. Каждан, нав. дело, 47 сл. као и Guillard, Noblesse, 20.

²⁹ Tactica Leonis, 700.

³⁰ Zepos, Jus I, 264—265. О овом ће занимљивом податку бити још говора.

ходника и некадашњег присилног старатеља Константин VII није одолео а да са презрењем не запише како „кир Роман ... није био нити царског нити племенитог рода“ (ἀπὸ γένους βασιλείου καὶ εὐγενούς).³¹ Жељу за имањем сопствене митолошке генеалогije у недостатку праве, Порфирогенит је себи испунио било сам било уз помоћ некога од својих дворских писаца. Тако је и Македонска династија „позлатила“ своје порекло.³² Али тек је XI век, као доба зенита и презревања ове епохе византијске историје, позорница праве поплаве легендарних генеалогija, које се стварају по угледу на рановизантијске и римске родослове и у којима се, тако, срећу међу прецима Вотанијата, на пример, чак и Фабији и Сципиони, а наравно и, тада већ „митске“, Фоке.³³ На одређен начин али ипак недвомислено, и Арабљани, савременици промена које су се догађале у Царству током ових векова а и блиски суседи средишта моћи магнатске класе која се рађала, бележе ове промене. Тако у Цариграду заточени песник Абу-Фирас (962—964), у својој полемици у стиху са царем Нићифором Фоком око византијских успеха у борби са Арабљанима, обраћа више пажње роду који стоји иза истакнутих царских војсковођа а мање на њих саме (који уосталом и не делују ван рода), па каже: „Питај о нама (тј. Арабљанима) људе из породице Ђоравог (тј. зета Варде Фоке)“, „питај ваше велике племиће, људе из породице Малейна“, „питај људе из породице Вахрамија, Валантеса“.³⁴

Одакле су ови родови, који су најстарији помени о њима, зашто се јављају у одређеном тренутку, ког су социјалног и етничког порекла и какав им је однос према централној власти, све су то питање понегде начета али недовољно испитана, а управо њихова разрешења помажу скватању улоге и места Фока, блиставог представника те класе. Ако се имају у виду само она породична великашка имена која се у јавном животу јављају у дужем раздобљу током поменутих векова, међу првима су већ наведени Мелисини (из доба Константина V), Камулијани (790), род Муселеа (790) и Воиласи (798).³⁵ Од тога времена се најпре лагано па онда све брже множи број презимена, односно великашких породица. Каматери су, тако, први пут поменути у изворима у доба цара Теофила у личностима спатарокандидата Петроне и патрикија Тесфила³⁶, да би се следећи носилац овог презимена јавио као хетеријарх на прелазу из IX у X век а затим тек у XI веку, тако да је, као и увек у сличним доста честим случајевима, помало доведена у питање и њихова припадност истој породици због повећих хронолошких празнина. Први Склир, по имену Лав, за кога се зна у изворима, постављен је за стратега Пело-

³¹ DAI, 72.

³² Судећи по самој Vita Basilii, порекло Македонске династије је било мајчиној линији повезано чак са самим Константином Великим (Theoph. Cont. (Vita Basilii), 215 sq; Scylitzes, 115). Cf. A. Vogt, Basile I, empereur de Byzance et la civilisation byzantine à la fin du IX siècle, Paris 1908, 21; Guillard, Noblesse, 15.

³³ Attaliates, 217 sq.

³⁴ Canard, Abu Firas, 451—460.

³⁵ Уп. напомене 23, 24, 25, 26 и 26а.

³⁶ Theoph. Cont., 166; DAI 182. О њима cf. V. Laurent, Sceau du protonotaire Basile Camateros, Byz. 6 (1931), 253—272.

понега за владе Михаила I Рангабеа (811—813).³⁷ Следећи члан овога рода, пореклом из Мале Јерменије³⁸, чије је име непознато, налази се уз мелитинског емира Амера у доба ратова са павликијанцима за владе Михаила III.³⁹ У време Михаила III појављује се родоначелник славног рода Маленна, Нићифор, који је 866. угушио побуну Симватија (Смбата), зета кесара Варде⁴⁰, а Маленини су иначе, као што ће се касније показати, своје име везали за породицу Фока ородивши се са њом. За владе Теодоре и Михаила III јавља се и Теоктист Вријеније, стратег Пелопонеза⁴¹,

³⁷ Scriptor incertus, 336. На основу причања Монеувасијске хронике у којој се налази податак о једном од стратега Пелопонеза, по имену Склиру у родом из Мале Јерменије, постојали су покушаји да се овај Склир са почетка IX века пребаци у ранију епоху. То је чињено на основу легендарног идентификовања и померања уназад које је извршио аутор поменутих хронике, односно наведене вести. Читавим питањем се позабавио и Г. Осјорогорски, Постанак тема Хелада и Пелопонез, ЗРВИ 1 (1952), 73, који не прихвата поменути претпоставку (чланак прешт. у Сабр. дела III: Из византијске историје и просопографије, Београд 1970, 152). Cf. P. Charanis, The Chronicle of Monemvasia and the Question of Slavonic Settlements in Greece, DOP 5 (1951), 145; уп. такође ВИИИ 1, 289; итд.

³⁸ Да су Склири пореклом из Мале Јерменије кажу Scriptor incertus и Монеувасијска хроника. Да ли су и Јермени, може се доказивати више индиректно, рецимо чињеницом да Варда Склир у првом реду ужива подршку Јермена у тренутку када се буни после смрти цара Јована Цимискија (Scylitzes, 316), да му је, по причању Ибн-ал-Атира (Јахја, 139), ослонац у Амиди (Диар-Бекир), и томе слично. Али, сви докази такве природе, везани углавном за доба после смрти Цимискија, могу да означавају просто јерменске симпатије за шурака умрлог цара јерменске крви (cf. Grousset, Histoire, 504) премда су сувише и бројни и у свим изворима наглашени. Исто тако, не треба посветити сувише вере ни писању једног Ибн ал-Атира, који, уосталом као и већина других арабљанских писаца, све поданике Византијског царства назива Грцима па и Варду Склира (Скларуса) (Јахја, 139). Такође је без веће истинитости и легендарна прича поменутог Ибн ал-Атира о наводном муслиманском пореклу Варде Склира. По тој верзији његов отац је био Мунир (Јахја, 92). Занимљиво је да је овај податак забележен и у једном приручнику од 14 књига за секретаре канцеларија, које је саставио арабљански писац Qualqašandi из XIV столећа. У приручнику се налазе и два документа из 986. и 990. о тада изабелом византијском магнату (M. Canard, Deux documents arabes sur Bardas Scléros, Extr. des Actes du V Congrès d'Et. Byz., Studi Biz. e Neoellenici, V, Roma 1939, 55—69) (réimpr. Byzance et les musulmans du Proche Orient, London 1973). Ипак, већина научника је склона да прихвати јерменску провенијенцију ове породице (почев од Шламбержеа још), али без упуштања у њено доказивање. Cf. Schlumberger, Epopée byzantine I, 358; II, 23.

³⁹ Мора се, ипак, признати да идентификовање ове личности са читавом породицом није нимало извесно. Сумњу изазивају чињенице да је овај Склир, најпре без имена, а затим један од „колега“ мелитинског емира против кога се, истина, буну. Theoph. Cont., 166—167; Scylitzes, 98. Cf. Vasiliev, Byzance et les Arabes I, 233; такође Lemerle, Pauliciens, 88—89. Можда је у питању други огранак читавог „братства“ о коме говори Монеувасијска хроника, исто као што је можда управо он родоначелник каснијих Склира с обзиром да је безимена и доста скромног положаја. Du Cange, Familiae, 153, а затим и неки савремени научници га нису повезали са читавом породицом. У сваком случају на овим комбинацијама не треба инсистирати.

⁴⁰ Овај податак помињу све редакције Симеона Логотета: L. Gram., 247; Th. Melit., 173 итд. О њему ће бити касније више говора.

⁴¹ DAI, 50, 10—21; Schlumberger, Sigillographie, 205—206. Уп. J. Ферлуга, Византијска управа у Далмацији, Београд 1956, 65—66. Овај је аутор резервисан према могућности идентификације Вријенија, стратега Пелопонеза, са Вријенијем, стратегом Далмације (који се јавља на печату код Шламбержеа). Први је протоспатар а други само спатар.

чија ће породица, као једна од ретких из европског дела Царства, играти важну улогу у следећа два века. Из IX века, неизвесно из кога његовог дела, потиче и први помен о Вотанијатима, роду који ће заједно са Вријенијима играти значајну улогу у другој половини XI века.⁴² У време владе Михаила III јављају се још неки од највећих византијских родова будућег времена, нарочито кроз борбу са павликијанцима. Тако први члан великог рода Аргири, истакнутог посебно у првој половини следећег столећа, био је Лав Аргир⁴³, који са извесним Дуком⁴⁴, евентуалним родоначелником једног другог, у будућности славног рода, води крваве и респективне акције против павликијанаца око 856. Из времена Василија I важни су помени о првом Куркуасу у византијској историји, у византијској, јер реч је о старој јерменској породици⁴⁵

⁴² У IX веку се помиње у источним крајевима царства антипат и спатарје Андрија Вотанијат (*Schlumberger, Sigillographie, 438*). Чини се да је нереално помишљати на корене ове породице још из VI столећа (о чему ће бити још речи), како је то учинила *Buckler, Botaniates, 405—410*. Cf. *Vryonis, Basis of Decline, 159—175*. Баклер је објавила један натпис из околине Синада на коме се јавља извесна Кирила, ћерка попа Евтихија и жена Артемона Вотанијата званог *Κρουβέλης*. Натпис је из 571. Поред тога што између овога Вотанијата и Андрије Вотанијата из IX века има пуна два столећа разлике и ћутања, против тумачења Баклерове говори и чињеница да овако старој генералогји нема ни трага у родослову Вотанијата који је начинио Михајло Аталијат (*Attaliates, 417 sq.*). Напротив, Аталијат после два колена Вотанијата ове одмах прикључује старијим Фокама.

⁴³ *Theoph. Cont., 165; Scylitzes, 92*. Нисмо сигурни да изворе треба тумачити тако као да је Лав син неког непознатог Аргири јер се у самим изворним вестима напомиње да је управо он узео први од Аргири за презиме (*πρώτος τῶν Ἀργυρῶν*) (*Theoph. Cont., 374; Scylitzes, 189*). Cf. *Vasiliev, Byzance et les Arabes I, 229; Ферлуга, Аргири, 153—167; H. Grégoire, Nouvelles chansons épiques des IXe et Xe siècles, Byz. 14 (1939), 242—244*. Управо из тих разлога ми не бисмо поуздано порекло Аргири протезали и на прву половину IX века поготово не са сигурношћу (уп. *Ферлуга, нав. дело*).

⁴⁴ *Theoph. Cont., 165; Scylitzes, 92. Polemis, Doukai, 16*, сматра да син Дуке није исто што и Андроник Дука (тако је забележено код Скилице) из почетка X века. Ово тумачење је потпуно исправно (*Polemis* га је потпуно изложио у *Some cases of etnonous identification in the Chronicle of Scylitzes, Bsl. 26 (1965), 74—81*) али то, чини се, не спречава да се још увек помишља на сродство овог првог „Дукиног сина“ са нешто каснијим Дукама.

⁴⁵ У питању је податак о завери против Василија I из 897. године, у којој се Јован или Роман Куркуас истакао међу царевим противницима па је био кажњен ослепљењем (*Vita Basilii, 277; L. Gram., 261; Th. Melit., 182; Sym. Mag., 699; G. Monachi continuator u Theoph. Cont., 847; Scylitzes, 92*). У ствари, од наведених извора само Скилица каже да се побуњеник звао Роман, Константин Порфирогенит га назива једино Јованом. Иначе и ово је случај који се доста често сусреће код византијских породица, јер и Роман и Јован су наизменично понављана имена код рода Куркуаса (као на пр. код Аргири Лав и Евстатије). Већина научника се у овој недоумици око имена опредељује за Јована (cf. на пр. *J. Laurent, L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la conquête arabe jusqu'en 886, Paris 1919, 263—264*), али нама се чини као вероватније да се први Куркуас у византијској историји звао просто само тако, што одговара јерменском Гурген. То је, опет, име које одговара грчком Григорије, па је онда тек касније дошло до такозваног дуплирања презимена (в. даљи текст). Уосталом, тој могућности као да даје за право и *Vita Basilii*. Још једна се збрка јавља у вези са првим поменом ове породице у византијским изворима. Наиме, скоро сви рукописи Симеона Логотета доносе причу о двојици Куркуаса, једноме побуњенику и другоме „протоветијару Куркуасу“ (без имена) који је био лојалан цару и захваљујући коме је цар и открио заверу, али ту причу немају ни *Vita Basilii*

која ће у историји Царства одиграти итекако истакнуту улогу да би се један њен члан, Јован Цимискије, попео и на царски престо. Уз Мелиасе, Јермене⁴⁶, ваља поменути и Куртикије, такође јерменског порекла⁴⁷, обе породице забележене први пут на самом крају IX века, као и четири европска рода Рентакије, Тесараконтопихе, Хирсофакте и Мономахе. Најзад, посебно треба истаћи да су влади Василија I, која представља почетак царевања Македонске династије, савремена рађања још две царске лозе које се такође убрајају у византијску аристократију насталу у IX веку: то су Лакапини и Фоке. Први су се брже угасили али су се и брже истакли. Син извесног Теофилакта Авастакта, који се истакао у бојевима Василија I са павликијанцима под Тефриком, где је наводно спасао цара из једне опасне неприлике, био је Роман Лакапин, будући цар.⁴⁸ Пут Фока био је нешто другачији, али у многоме и сличан стази којом су прошле остале поменуте породице.

Где географски и етнички припада ова властела? Најбоље је поћи редом како су помињани када је испитивана старост појединих родова. Дакле за Мелисине се може казати да су припадали азијском племству, па је за владе Михаила III један од њих био стратег Анатолика, што је у принципу положај који су (као и остала места стратега у Малој Азији) добијали људи са тла блиског тој теми.⁴⁹ Представници овога рода учествују затим у завери анадолијских племића у корист Варде Фоке⁵⁰, а најзад, и Нићифор Мелисин, узурпатор из 1080. године, који је нудио Алексију Комнину европски део Царства, осећајући се сам пријатније у азијском, био је моностратег истог Анатолика.⁵¹ Муселе су били Јермени, огранак чувеног јерменског рода Мамикониана односно Кринита⁵², и своју су делатност, за разлику од већине других аристо-

ни један од рукописа Логотета, тзв. Симеон Магистер (штампан уз Теофановог Настављача), а нема је ни код Скилице. Читав њен карактер наводи, а томе иде у прилог и непомињање у појединим изворима, на помисао о легенди. Један Куркуас (Гурген) се, по сведочењу јерменских извора, склонио после 862. у Византију и није искључено да је то или иста личност са Куркуасом из 879. или његов отац. Cf. Grousset, op. cit., 372. Још један Куркуас је пре овога тражио помоћ од Михаила III (Grousset, op. cit., 371).

⁴⁶ De Thematibus, 75. Cf. Grégoire, Notes épigraphiques, 79—88; Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 42.

⁴⁷ Јерменин Куртикије се као заповедник града Локане предао са својим павликијанцима Василију I 872. Vita Basilii, 267—268; Scylitzes, 136; Cedr. II, 207. Занимљиво је да ново издање Скилице доноси исправку погрешно забележеног имена „Куртериос“ код Кедрина. Cf. Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 35; Lemerle, Pauliciens, 99—100.

⁴⁸ О Теофилакту Авастакту говоре једино извори који припадају Логотетовом кругу, што је логично с обзиром на познате симпатије овога писца према Роману Лакапину, како је поред осталих лепо запазио и Лемерл. Sym. Mag., 690; Th. Melit., 178; L. Gram., 255; Cf. Lemerle, Pauliciens, 101 sq.

⁴⁹ Theoph. Cont., 165—166; Scylitzes, 92. Гулан (Recherches sur les institutions I, 381), вероватно поводећи се за Диканжом (Du Cange, Familiae, 173), мисли да је стратег Анатолика Теодот Мелисин у ствари стратег Истока.

⁵⁰ Scylitzes, 337. То је завера која се дешавала 987—989. године и у којој су учествовали Лав и Теогност Мелисини.

⁵¹ Laurent, Orghidan, 196.

⁵² Уп. нап. 25 и 26.

кратких породица, везали углавном за двор, и то путем орођавања и женидби⁵³, јер основа њихове снаге се ипак не крије у провинцији. Воиласи су већ, напротив, типични представници провинцијског племства а отаџбина им је, судећи по тестаменту Евстатија Воиласа из 1059, Кападокија, док су им имања у доба настанка његове опоруче била вероватно у теми Иверији.⁵⁴ Једна од најугледнијих византијских породица тога доба — Склири водили су порекло из Мале Јерменије и увек су своју политичку моћ црпili са крајњег истока Мале Азије.⁵⁵ И род Аргира је бесумње са истока. Лав Аргир је ратовао са павликијанцима, противником у сукобу са којим се уздижу многа племићка имена. Следећи познати члан овог рода, по имену Евстатије, најпре је био хипостратег Анатолика, ратовао са Арабљанима, да би после привременог изгнанства био за владе Лава VI постављен на место стратега Харсијанона. У овој теми је Евстатије, исто као и први Аргир, имао своје поседе на које се, поново павши у немилост, и склонио. Тамо је и умро у Манастиру Свете Јелисавете, чији је ктитор био иначе његов предак Лав.⁵⁶ Завичај Аргира је несумњиво био Харсијанон. Без обзира да ли је први Дука, евентуално идентификован са познатим Анроником Дуком, члан исте познице породице или не, сигурно је да су и Дуке род са истока. Први Дука је ратовао са павликијанцима заједно са Лавом Аргиром, а Андроник, други познати члан исте породице, имао је свој дом у Пафлагонији, која се и може сматрати њиховом постојбином.⁵⁷ Маленини су, и Аргири, били из Харсијанона у Кападокији⁵⁸, за коју остају везани кроз више генерација. За разлику од већине родова, просто као мали изузетак међу магнатским породицама, Вријенији остају као једна од

⁵³ Алексије Муселе је био зет цара Теофила, али и жена овога цара је била такође из истог рода — Мамикониана. Тиме је омогућена каријера и брату Алексија као и Теодориној браћи. Cf. *Adontz*, *Basile I^e*, *Byz.* 9 (1934), 223—260, посебно 258.

⁵⁴ *Vryonis*, *Eusthatus Boilas*, 264 sq.

⁵⁵ Уп. напомене 37, 38, 39. Шламберже је мислио да је завичај Склира био у Амиди (*Schlumberger*, *Éprouée byzantine I*, 47), вероватно на основу приче Ибн ал-Атира о бекству Варде Склира у Диар-Бекир, тј. Амиду, али то не значи да им је порекло било одатле.

⁵⁶ Уп. нап. 43. *Фелуга* (Аргири, 154) такође истиче Харсијанон као завичај Аргира и лепо примећује да је породични манастир било могуће основати „само ако је новооснованој установи додељена извесна површина земље од које се манастир могао издржавати“. Сигурно је да се онда такав манастир оснивао колико-толико у близини те земље.

⁵⁷ *Theoph. Cont.*, 385; *Th. Melit.*, 204; *Scylitzes*, 200. У ствари, сви помињу да се жена Андроника Дуке склонила после неуспеха побуне у „њен дом“ а не „њихов“. То уноси несигурност а исто као и евентуално повезивање ове породице за поменутога „сина Дуке“. С тим у вези уп. нап. 44. Нејасности читавог проблема доприноси и њихово етничко порекло (Полевис дискутује о и јерменској провенијенцији) а ако се, усто, Андроник Дука идентификује са легендарним Дигенисом Акритом, како то чини *Грегоар* (*Études sur l'épopée byzantine*, REG 46 (1933), 29—69), онда би испало да им је завичај Кападокија. Cf. *N. Adontz*, *Les fonds historiques de l'épopée byzantine*, BZ 29 (1931), 205—207. Нама је, ипак, вероватније да им је завичај у Пафлагонији, а у сваком случају у источном делу царства.

⁵⁸ *Лопарев*, *Описание*, 359 сл; *Scylitze*, 332, 340; Јахја, 2. На основу ових извора њима је, уже посматрано, отаџбина Харсијанон (житије тако каже а и Скилица први пут) а шире читава Кападокија (тако кажу Скилица и Јахја). Уосталом, о Маленима ће бити још доста речи.

ретких међу њима која у то доба своје порекло вуче из европског дела Царства, и то са Балкана. За ово полуострво они и везују своје политичке амбиције.⁵⁹ Вотанијати, с обзиром на чињеницу да су се позивали на Фоке и њихову (по Аталијату, „ивирску“) отаџбину, били су логично и сами са истока државе, можда баш и из Иверије.⁶⁰ Ни они родови настали крајем IX века нису били другачије географске провинијенције до оне са истока. Мелиас Велики (први) био је Јерменин који се имигриравши настанио у теми Ликандосу, односно Кападокији, као и у Вуфратеји, а за своје седиште узео стари утврђени град Ликандос.⁶¹ Један његов потомак је представљен на зиду цркве Чаух Ин у Кападокији, илуструјући и својим примером чест случај тога времена да се великаши овог тла нађу на фрескама црквених здања као какви дародавци.⁶² И Лакапини су, најзад, можда јерменског порекла, потицали из источних делова Мале Азије.⁶³

Из ових, у сваком случају, сумарних анализа најпре се могу извести два закључка: да велика већина магнатских родова IX века припада малоазијском племству, и да се, ближећи се X столећу, све више појављују у првом плану родови из тада пограничних крајева царства, Кападокије, Харсијанона, Пафлагоније, а крајем IX века и из Ликандоса. Воиласи су из Кападокије, Аргире из Харсијанона, Дуке из Пафлагоније, Маленини опет из Харсијанона, односно Кападокије, Мелиаси из Ликандоса а Курткији воде порекло из околине Тефрике.⁶⁴ Било да оданде делују било да се тамо из разних разлога повлаче, те покрајине пружају им свима сигурно уточиште. Број магнатских малоазијских родова IX века увећава се у X столећу још породицама Торникија⁶⁵,

⁵⁹ Уп. нап. 41. У познатом сукобу 1077. и 1078. са Нићифором Вотанијатом Нићифор Вријеније се ослања искључиво на Балкан, сви представници те породице су деловали на Балкану и једино се не зна њихов ужи завичај.

⁶⁰ Уп. нап. 42.

⁶¹ Уп. нап. 46. За Ликандос се не зна тачно где се налазио, али се претпоставља да је био негде између Кесареје и реке Заманти-су, што у сваком случају значи у Кападокији (cf. *Honigmann, Ostgrenze*, 64—69).

⁶² Натпис је објавио *Jerphanion, Cappadoce II*, 529. Уп. *Ферлуга*, Аргире, 154 сл., који наводи мали списак манастира које оснивају припадници аристократских родова у успону. Таквих је случајева било прилично и у Кападокији, односно у Харсијанону, о чему сведочи манастир Аргира, или натпис посвећен Мелиасу Млађем, јер се овај налазио у ктиторском односу према цркви. У истој цркви, а ради се о *Tschauch In — Le grand pigeonnier*, налазе се и представе, свакако са ктиторском позадином, и неких чланова породице Фока, док су у *Quarabach Kilissé* сачуване донаторске фреске породице Скепидис. О свему томе најпре cf. *Jerphanion*, op. cit.

⁶³ Уп. нап. 48. То је случај унеколико сличан ономе са Склирима, тојест када се једна хипотеза преузима механички као готова чињеница, јер нигде нема експлицитних доказа о јерменском пореклу Лакапина. Cf. *Runciman, Romanus Lecapenus*, 63; *Adontz, Fonds historiques*, 205—207; такође *A. Rambaud, L'Empire grec au Xe siècle: Constantin Porphyrogénète*, Paris 1870, 13.

⁶⁴ Уп. нап. 47. И код Курткија је у питању најпре лично име које касније прелази у породично.

⁶⁵ *Theoph. Cont.*, 437; *Scylitzes*, 236. *Adontz, Tornik*, 143—164.

Таронита⁶⁶, Ватаца⁶⁷, Главаса⁶⁸, Вурциса⁶⁹, Урана⁷⁰, али ниједна од породица X века нема оног угледа који су стекли родови настали у претходном столећу као, на пример, Склири, Аргире или Фоке. Аристократску струју X века предводе и даље породице зачете у IX столећу.

Шароликост социјалне а још више етничке структуре ових родова је очигледна. Они, малоазијски великашки родови, чине несумњиво највећи а поготово најугицајнији део византијске аристократије IX и X века, али као што је показано, њихове генеалогije не вуку корене из некакве далеке прошлости. Највећи њихов део је, напротив, недавног сељачког или скромног порекла. Одатле су почели, истакавши се против павликијанаца, Лав Аргир, први Дука, Теофилакт Авасти. У неку руку и њихова презимена казују о њиховим почецима. Зачетник у принципу презиме нема, али већ у следећој генерацији потомци врло радо истичу презиме, које је најчешће проистекло из каквог надимка. Тако је први Аргир своје презиме стекао или по сребрној чистоти тела или по лепоти или племенитости стаса⁷¹, реч *σληρός*, како се презивао један од најзнаменитијих родова, значи тврд, оштар (*durus*), што очигледно говори о особинама првог носиоца овог имена⁷², за првог познатог Каматера Петрону у DAI се каже да је назван Каматер, тојест болешљиви⁷³, а отац цара Романа Лакапина Теофилакт је, судећи по надимку, био „неподношљив“.⁷⁴ Постоје и други начини стицања презимена, као што је прелажење личног имена родоначелника, у следећем колелу, на читав род (о чему ће у вези са самим Фокама бити још говора), какав је случај са Курткијима, на пример. Логично, има и презимена географског порекла, као што су Кринити, Таронити, Синуте или Васпараканити. Код Јермена у Византији постојао је такође чест обичај да удвостручују своја народна имена византијским именом, чиме оно јерменско постаје презиме, као што је то био случај са Алексијем Муселеом.⁷⁵ Осим овог, скромно и релативно скоро насталог племства, у Анадолији старе аристократије практично нема. Прилике током VII и VIII века, а да се не говори о још ранијем времену, нису допуштале њено постојање.

Етничка шароликост малоазијског становништва, па и тамошње аристократије, открива у себи мноштво разнородних, фолклорних, верских и културних утицаја. Када се ради о племству, било је у овим

⁶⁶ У питању је само једна грана породице Таронита, односно старих јерменских Багратида. Scylitzes, 233. Cf. N. Adontz, Les Taronites en Arménie, Byz. 11 (1936), 21—42.

⁶⁷ Ватаци у X столећу ипак не играју неку значајнију улогу. Cf. *Polemis*, Doukai, 106 sq.

⁶⁸ Scylitzes, 343.

⁶⁹ Scylitzes, 272—273; L. Diaconus, 81—82; Јахја, 2. По Јахји Михаило Вурцис је имао поседе у Антолику. Иначе је био Јерменин.

⁷⁰ Scylitzes, 327.

⁷¹ Theoph. Cont., 374; Scylitzes, 189. Уп. нап. 43.

⁷² Уп. ранији текст, посебно напомене 37, 38 и 39.

⁷³ DAI, 182. О Каматерима cf. G. Stadtmüller, Zur Geschichte der Familie Kama teros, BZ 34 (1934), 352—358.

⁷⁴ Уп. нап. 48.

⁷⁵ Cf. Adontz, Taronites, 535. Такав је случај у суштини био и са Куркуасима, Курткијима итд.

бившим сељацима, стратиготима и акритама Јермена, Сиријаца, Курда, Ивираца, Арабљана, православца, монофизита, павликијанаца. Улога Јермена, иако је данас све чешће мишљење у науци да је не треба прецењивати⁷⁶, била је међу њима бесумње посебна и врло значајна. Била је од нарочите важности, јер управо Јермени великим делом представљају становнике источних и пограничних делова Мале Азије и Византијског царства. Примера ради, од шест наведених магнатских родова који у X веку увећавају аристократску малоазијску олигархију, поуздано су јерменског порекла три: Торникији, Таронити и Вурциси. Треба ли уз то додати да су Јермени били, на пример, и Куркуаси и Муселеи, или Мелиаси и Куртикији. Њих је и са једне и са друге стране арабљанско-византијске границе било у знатном броју. Тај број је, изгледа, био посебно увећан током прве половине X века, тако да се током овог столећа дуж границе оснива читав низ малих тема, које Константин Порфирогенит карактеристично назива „ἀρμενικὰ θέματα“⁷⁷, мада међу њиховим становницима има сигурно и павликијанаца, Сиријаца-јаковита и других. Пuteви уздизања јерменског племства били су различити, и то тројаки. Или су то били, наравно само релативно узевши, пореклом староседеоци полуострва, или дошљаци који су дошли у царство из Јерменије и населили се у источним пределима одмах по доласку (као Мелиас), или се, као Муселеи и Куркуаси, орођавањем са царском породицом везивали за централну власт и фактички тако разликовали од правог провинцијског магнатског сталежа.

Иако богаћење, привредно па и политичко јачање појединих династа, који ускоро стварају хомогени слој анадолијске аристократије — а у „Малој Азији је византијска провинцијска аристократија имала најширу основу“⁷⁸ почиње још од половине VIII века, владари у Цариграду овој појави нису дуго придавали пун значај. Било да је нису уочили, било да нису хтели да је уоче. Спољнополитички догађаји — ратови са Арабљанима, унутрашња превирања као и ратови са павликијанцима, које је цариградска влада после 856. свим силама прегла да или покристи или уништи, били су, чини се, нарочито погодно тле за рађање нове класе. Тренутак када се царска власт, у име државе и њених интереса, енергично супротставља овој у суштини „центрифугалној“ струји, дошао је под Романом Лакапином — исувише касно. Намера државне власти да јој се супротстави била је изазвана, наравно, страхом од губ-

⁷⁶ Носиоци прецењеног погледа на улогу Јермена у византијској историји били су најпре сами јерменски, иначе изузетно добри, научници, какав је, на пример, био Адонц. На такве се ставове може наићи почев од једнога *Shahnzadegana* (cf. *J. Laurent, Arménie, 197*) па до неких Адонцових ставова. Али, улогу Јермена не треба ни потцењивати сигурно је да јој треба пружити више простора на византијској историјској позорници и њеном објашњавању. То се не чини увек и често се заборавља чињеница да се огроман број Јермена у току неколико векова налазио на највишим државним положајима као и то да је велики број становника Мале Азије био сам јерменског порекла или пак наклоњен њима из конфесионалних и географских разлога.

⁷⁷ *De caerim.*, II, 445; *De velitatione bellica*, 186. О том проблему као и о свим изворима cf. *Oikonomidès, Frontière, 73—90; Ahreweiler, Administration.*

⁷⁸ *Ферлуга, Аргири, 160.*

љења војника и најбољих пореских платиша, до чега је долазило увећавањем земљишне својине велепоседника, између осталог и путем куповине. Против тога су уперене новеле Романа Лакапина из 922. и 934, а у праву прече куповине фаворизују сељаке и стратиоте и Константин VII и Роман II.⁷⁹

Међутим, борба за мали посед и његово очување, коју цареви воде, била је само један од елемената сукоба централне власти са провинцијским динацијама. Несумњиво и најважнији, јер очување малог поседа значило је стални извор прихода за државну благајну и усто појску подређену централној власти. Јачање племства није смањивало број пореских платиша и војника уопште, већ је само претило да их одузме централној власти. Но, ниједан од царева, који бране властели узимање малих поседа, није се сасвим одрицао подршке и услуга провинцијске аристократије. Напротив, фаворизовање појединих малоазијских родова насупрот другима који западају у немилост је нормална, пропратна појава за владе свакога од тих владара. За Романа Лакапина, на пример, повлашћени су Аргири, а за Константина VII Фоке, док се препорука Лава VI о пожељном племенитом пореклу стратега примењује доследно током читавог X столећа. Тако се и догодило да ратови на истоку имају средином X века често полуприватан карактер. Једини владар на цариградском престолу, чија је целокупна унутрашња политика, а не само борба за одржање малог поседа, обојена изразито антиаристократски, био је Василије II. Он не само да је наставио аграрну политику својих претходника него је и заоштрио до крајности, прибегавајући поред конфискација чак и физичком уништењу појединих великашких породица уколико су ове покушале да узурпирају његову царску власт.⁸⁰ Псел каже да је Василије II, пошто је савладао велике породице, свео ове на исти положај са осталима (*τὰ πρὸ βουχτα τῶν γένων καθέλων καὶ εἰς ἴσον ἔλλοις καταστήσας*).⁸¹ На њихове је положио доводио људе без славних имена. Одмах после његове смрти, јер Василије II ипак није успео да уништи и читаво анадолујско племство, проблем провинцијске аристократије је акутнији него икад раније, али му се сада, уместо цара као носиоца централне власти, супротставља престоничко племство, док цар постаје само израз његових политичких амбиција. Сва та трвења су допринела да Мала Азија, некадашња окосница здраве и моћне Византије, постаје прилично лак плен освајачима из XI века, као и да престане да буде срце државе. Како је недавно истакнуто, та трвења су више него спољни непријатељ допринела каснијим, по Малу Азију трагичним збивањима.⁸² У XI веку, у сукобу две племићке струје са далекосежним последицама, на страни престоничног племства срећу се и поједине некадашње провинцијске магнатске породице. То је био само један од путева еволуције и декаденције анадолујске аристократије, а Аргири су ту један од најтипичнијих примера.

⁷⁹ Уп. радове Г. Острогорског, пре свега оне наведене у нап. 6.

⁸⁰ Psellos, Chronographie I, 4.

⁸¹ Ibidem, 18.

⁸² Ферлуга, Аргири, 160.

Цело досадашње опште разматрање, везано углавном за време које омогућава рађање магнатских породица, помаже или бар треба да помогне откривању породице којој је читав овај рад већ самим својим насловом посвећен. У крајњем исходу, суштина већ првих, следећих страница је у директном или посредном поређењу Фока са оним што је опште за читаву византијску аристократију савремену њиховој епоси. Ако је закључено да је малоазијско племство било у IX и X веку у ствари та византијска аристократија и да је, као носилац и борбе на истоку и утицаја у војсци и привреди, било и инспиратор свих бројних центрифугалних струјања, логично је посматрати Фоке само као један његов израз. Ако је анадолијска аристократија рођена у времену које је започело са освитом IX века, неопходно је за њено посматрање знати у најопштијим цртама неке од важнијих спољнополитичких догађаја савремених њеној генези. На појединачним примерима је доказано да њене почетке треба тражити баш у томе времену, као и да су ти појединачни почеци међусобно слични, и разумно је то знати и поредити са оним што се тражи и налази о пореклу Фока. Исто тако, ако се признаје одређена важност појави Јермена на етничкој карти тог великог полуострва са кога су потицале Фоке, није случајно што је њима и етничком питању уопште морала да се обрати дужна пажња. Најзад, нека почетна, врло условна и слободна претпоставка, која је претходила целом послу, је да су Фоке ипак само израз, јак и можда највеличанственији, класе, времена и тла којима су припадале.

III

ПОРЕКЛО И РАЂАЊЕ ПОРОДИЦЕ ФОКА

Промене у византијској унутрашњој социјалној структури, појаву или, боље рећи, поновно јачање земљишне провинцијске аристократије као и виталну важност Мале Азије и читавог истока по интересе Царства најбоље илуструје породица Фока. Може се рећи чак да Фоке на најбољи начин могу својим трајањем да осветле и читаву једну епоху у животу ове државе. Својом наглом еволуцијом и њеним хронолошким оквирима, политичком улогом исто као и појединим истакнутим представницима, Фоке садрже све оно типично за тле и време у коме се јављају. А настали су управо из оних промена у Царству и његовој унутрашњости о којима је било говора у претходном поглављу.

Трагање за првим Фокама и њиховим родоначелником је стога врло потребно не само зато што открива тренутак, тле и околности које омогућавају рађање таквих родова него и због тога што се на примеру Фока, као — на извештан начин — појединачној персонификацији читаве класе, уочавају и одређени обрасци повести свих осталих магнатских породица. Прва, значајнија истраживања овог проблема могу се наћи, наравно, још код великог Диканџа у XVII веку, који је својом чувеном и обимном генеалошком студијом о племенитим византијским

породицама морао, логично, да обухвати и аристократски род Фока.¹ На жалост, Диканжов подухват са данашњег становишта није био баш најуспешнији, што не значи да је данас и некористан. После Диканжа и познате осеке која је наступила у занимању за читаву византијску прошлост, међу онима који су у старијој науци, крајем XIX века, у обновљеном интересовању за византинолошку науку поклонили пажњу и Фокама, посебно и пре свих ваља истаћи Г. Шламбержеа. Нико се њима није до данас онако исцрпно позабавио како је то учинио Шламберже у својим делима „L'épopée byzantine à la fin du Xe siècle“ и поготово „Un empereur byzantin au Xe siècle: Nicéphore Phocas“, јединој постојећој монографији о овој импозантној личности византијске историје.² Иако урађена доста давно, то је књига која многим својим резултатима мора још увек да побуђује пажњу науке. Ипак, и у књизи о Нићифору Фоки, класичном делу бриљантног језика, питање порекла породице Фока практично је остало нерешено, а тамо где се у њој учачавају трагови таквог решења, они су или општег карактера или погрешни. Дуго је оно што је Шламберже написао било мање више све што се знало о почецима Фока, и читаво је то питање неким случајем стајало по страни, док пре неких двадесетак година А. Грегоар није пружио нове изворне податке и предложио решење проблема порекла Фока, мада, мора се признати, доста сумарно.³

Византијски наративни извори, врло оскудни када се тичу порекла и настанка Фока, или бар претежно оскудни, били су сигурно највећа препрека решењу тога питања, али, као што је речено, ни наука ту није показивала неко веће занимање, па чак ни сам Шламберже, који се иначе Фокама тако помно бавио.⁴ Грегоарово откриће је било истински права новост јер све док се нису појавили у научној јавности његови резултати изгледало је као прилично извесно да византијски хроничари и историчари не пружају тако рећи ниједно зрнце које би могло нешто више да посведочи о почецима и ближеј провенијенцији овог великашког рода. Ипак, пре анализе Грегоаровог рукописа, ваља погледати и друге податке, византијске најпре а затим арабљанске и остале источне, јер и у њима, посебно арабљанским, има занимљивих вести које се тичу

¹ *Du Cange, Familiae*, 149—152.

² *Schlumberger, Epopée; Schlumberger, Nicéphore Phocas*.

³ У питању су два чланка Грегоара од којих је посебно други врло богат новим чињеницама: *H. Grégoire, Héros épiques méconnus — Nicéphore Phocas l'ancien, La Nouvelle Clio* 1952, Nos 9—10, 378—381; *Grégoire, Nicéphore Phocas*, 232—254.

⁴ Овај се аутор задовољава у „Нићифору Фоки“, једном, за њега карактеристичном фразом која, макар била и литерарна и неодређена, носи у себи заиста изненађујућу нетачност. Та реченица гласи: „il était issu d'une vieille mais obscure famille d'archontes cappadociens, les Phocas, dont presque tous les membres avaient porté l'épée et couru sus aux Perses d'abord, aux Sarrasins ensuite“ (*Schlumberger, Nicéphore Phocas*, 31—32). Оваквом, премадовољном и нетачном осврту Шламбержеа на порекло славног рода, чији је представник предмет његове књиге, ваља наћи евентуално објашњење у чињеници да је завичај породице Фока и истоименог узурпатора из почетка VII столећа исти, тојест Кападокија. Цар Фока (602—610) је заиста у појединим изворима забележен као *ὁ Καππαδοκῆς* (*Glucas*, 510 sq; *G. Monachos-Murali*, 560). По методи то личи на сличну комбинацију која је прављена у вези са Вотијатима (уп. напомену 42, I поглавље).

порекла Фока. Најпре вести грчких писаца. У ствари, само један византијски аутор покушава да каже стварно нешто више о исходишту и старости ове породице. То је познати Михаило Аталијат, историчар епохе превласти цивилног племства, од 1034. до 1079, писац који је своје дело посветио цару Нићифору III Вотанијату (1078—1081), са циљем да уздигне овог владара — типичног представника војног племства, чији је присталица и сам Аталијат био. Говорећи о роду Вотанијата, наравно све у панегиричком духу, Аталијат се труди да састави његову генеалогiju и да је окити повезујући Вотанијате са славнијим и старијим Фокама.⁵ Укратко, он тврди да породица Вотанијата „највише и најпре од покојних Фокада потиче“ (ἀνωτάτω καὶ πρώτῃ σφισὶ ἐκ τῶν Φωκάδων ἐκείνων ὄριται) а да је слава ових толика да је прешла све земље и мора.⁶ Аталијат даље, помало збркано, истиче деведесет два поколења „Фокада“, помиње међу прецима Вотанијата и цара Нићифора Фоку (по томе је, значи, Нићифор III други цар из исте лозе) и за њега „ови Фокади“ (οἱ Φωκάδες αὐτοῖ) проистичу „од знаменитих покојних Фабија“ (ἐκ τῶν δυναστῶν ἐκείνων Φαβίων), старе римске породице из које су потицали и Сципиони... да би се на крају „садице Фабија“ „из једне земље у другу плодно заорале“ (ἐξ ἑτέρας γῆς εἰς ἑτέραν ἐπίτοκον ἄρουραν).⁷ Затим учени византијски писац констатује да је њихово порекло на другој страни и ивирско, уз шта прилаже своју мудру аналогију између „новије“ отаџбине Фока и „келтске“ Иберије, то јест између Иверије и Шпаније, при чему ону прву означава њиховим завичајем.⁸ Наравно, ни Аталијат, као ни својевремено Симеон Логотет, не пропушта да исприча и какав јуначки подвиг претка садашњег цара, који је једном приликом помогао „божанском помоћу“ Нићифору II Фоки, исто као што је Теофилакт Авастант, отац Романа Лакапина, то учинио Василију I.⁹ Аталијатово писање, ни у ком случају бесадржајно за историчара, познато је у византинолошкој науци још од Диканжовог доба¹⁰, али је карактеристично да Шламберже нигде не показује да му је посветио дужну пажњу, што је помало необично. Иако одређених вредности, за истраживача порекла Фока у сваком случају знатних, чињеница је да прича овог образованог историчара лако открива у себи једну од честих и не много оригиналних легенди, каквих је било у Византији. Исто тако, мора се признати да необична паралела између две Иверије и прилично тачан географски опис Медитерана, који се у спису такође налази, не говори ништа друго до о лепом образовању Аталијата, исто као што ни наводна древност лозе Фока као изданка и продужетка старих римских родова, о чему он доста збркано приповеда, није ништа до митска прича. Али, конкретнији детаљи у тој

⁵ Attaliates, 217 sq.

⁶ Ibidem, 217.

⁷ Ibidem, 220.

⁸ Ibidem, 222.

⁹ Уп. напомену 48, II поглавље.

¹⁰ *Du Cange, Familiae*, 152. Учени Француз каже помињући Варду, узурпатор из 1022. „qui quidem praeterae auctor est Nicephorum Botaniatem ex cadem perillustri Phocarum gente, generis traxisse uxorem“.

причи дају ипак могућности и постављању одређених питања и чак доношењу извесних закључака. Оно што је занимљиво са те стране је помен азијске Иверије као завичаја Фока, помен који намеће питање да ли је реч о ужој Иверији (Ђурђији) на огранцима какваских планина, или је по среди источни део Царства у ширем смислу? Или је, можда, што је врло вероватно, Иверија поменута због усаглашавања са легендарном, односно, боље рећи, реалном постојбином Вотанијата? Било како било, за сада се морамо задовољити констатацијом да би евентуално иверско порекло Фока одударало од свега онога што се иначе зна о њиховој територијалној, па и етничкој провенијенцији. Аталијатова генеалогичка, исто тако, не може никако дати ни прихватљив одговор на питање о старости лозе Фока, али зато поуздано показује величину ове породице у представама Византинаца друге половине XI века и свест о њеној, за тадашња мерила, великој старости, коју је Аталијат хотимично — да би увећао славу рода Вотанијата, или нехотице — из незнања, продужио чак до Фабијеваца. Најзад, нема разлога не поклонити поверење ни вести о сродству Вотанијата са Фокама, вести која датира из времена када је представа бар о последњим представницима овог славног рода била у свести Византинаца сигурно још прилично свежа. То што Аталијат говори може итекако лепо да сведочи и о побочним родословним везама са другим великим породицама, које су сигурно и једне и друге чиниле још јачима, као и, што је још значајније, о времену када се Фоке сасвим сигурно били већ изумрли и као такви названи „покојни“. Овај други податак, који ће бити још посматран, јесте оно што, уз друге чињенице из Аталијатове историје, ипак не чини овај извор неважним када се ради о почецима и трајању рода Фока.¹¹

Уз Аталијата, подаци о пореклу Фока се могу наћи још и у арабљанским изворима (наравно, не рачунајући притом и Грегоаров текст, о коме ће бити посебно речи). Међу овим, источним текстовима, највећу пажњу изазива децидираношћу података које донеси познати арабљански историчар Ибн-ал-Атир, писац компилатор из прве половине XIII века, који своју хронику наставља на писање Табарија и Мискаваиха, али који је у понечему и оригиналан.¹² Говорећи о личности цара Нићифора Фоке поводом његове смрти коју је описао, Ибн-ал-

¹¹ Нису само Вотанијати били ти који су се дичили сродством са Фокама. Према Нићифору Вријенију је и Марија Бугарска, жена Андроника Дуке, значи са краја XI века, по мајци припадала Контостефанима, Авалантисима и Фокама (τοὺς Φωκῆδας τοὺς πάλαι περιφανεστάτους καὶ πλοῦτῶ πολλῶ χομῶντας) (Nicephori Bryennii Commentarii, rec. A. Meineke, Bonnæ 1836, 106). Податак је занимљив јер говори како о славни изумрле породице тако и о њеном легендарном богатству. У сваком случају, исто као и код Вотанијата, ни овде нема разлога одбацити ову вест о сродству Фока са неким другим родовима, мада се она не може ближе објаснити или потврдити. Хронолошка блискост писања Аталијата па и Вријенија епохи Фока је у сваком случају аргумент у прилог веродостојности њихових обавештења.

¹² О овоме писцу cf. D. Sourdel, *Le Vizirat Abbaside I*, 29; F. Gabrielli, *Storici arabi delle crociate*, Torino 1957, XXII—XXIII; B. Lewis and P. M. Holt, *Historians of the Middle East*, London 1962; посебно 114 (текст Sami Dahan, *The Origin and Development of the Local Histories of Syria*). Уп. излагање у I глави које се односи на арабљанске писце.

-Атир приказује овог цара као великог непријатеља муслимана иако је и сам био муслиманског порекла. То гласи дословно: „... и није он (тј. цар Нићифор Фока) био хришћанског порекла, већ је био једно од деце неког муслимана из Тарса, Ибн-ал-Ф-каса по имену, који је прешао у хришћанство. И био је овај његов син (тј. Нићифор Фока) енергичан, храбар и све би прекрасно савлађивао...“¹³. Ал-Атирово казивање, иако по типу легендарне приче коју доноси карактеристично за њега (треба само упоредити оно што Ал-Атир говори о пореклу Склира)¹⁴, у сваком случају је изненађујуће прецизно, и његова верзија порекла Фока, ма колико била погрешна, помало збуњује својом одређеношћу, посебно видљивом када се упореди са Аталијатовом „gambling story“.¹⁵ Овај Арабљанин, писац из потпуно другачије средине и времена од, рецимо, Аталијата, очигледно уопште не познаје породицу и претке цара Нићифора, фактички игнорише све његове, из византијских извора познате, претке свдећи их на једва два колена и прави две индикативне грешке: да је царев отац био муслиман који се покристио и да је завичај цара био Тарс. Без обзира да ли је код Ибн-ал-Атира забележена нека, можда и локална, легенда, чињеница је да помињање муслиманског порекла Фока јесте одређена илустрација јаког прожимања хришћанског и нехришћанског становништва на истоку Царства и на његовим источним границама, прожимање за које су пример и родбинске везе Варде Склира са муслиманским родовима или животни путеви многих, нарочито јерменских, источних великаша.¹⁶ У том контексту приказивање Нићифора Фоке као човека муслиманског порекла сасвим логично може да одржава свест, задржану и код много векова млађих поколења, да је он био пре свега човек источних делова Царства, оних његових покрајина блиских муслиманима. Помен Тарса је можда једино могуће објаснити, јер никаквих других аналогних вести о евентуалној везаности Фока за ту варош нема, намером Ибн-ал-Атира да објасни велику упорност цара Нићифора приликом опсаде овога града, опсаде која се успешно окончала византијским заузећем 16. августа 965.¹⁷ Пад Тарса, важне стратешке и трговачке тачке у Киликији, био је врло значајан војни успех коме је и сам цар-победник, судећи по изворима, придавао велику важност.¹⁸

¹³ Јахја, 140—141.

¹⁴ Уп. II поглавље, нап. 38.

¹⁵ „Неповезана прича“ како је назива *G. Buckler*, *op. cit.*, 405.

¹⁶ Варда Склир је сасвим поуздано одличан пример за ту својеврсну симбиозу, јер не само да је ступио у родбинске везе са једним од Хамданида, Абу-Таглибом (како извештава Ибн-Мискаваих, уп. Јахја, 133), него му је и војска као и помоћ уопште коју је са стране добијао потицала пре свега из муслиманских крајева. Уп. Јахја, 2, 139—140 (Ибн-ал-Атир).

¹⁷ О освајању ове вароши и упорности цара Нићифора II при томе уп. касније излагање. Scylitzes, 268 sq; L. Diaconus, 36, 51 sq (Бар-Хебреус, тј. Абул Фарар) а посебно Јахја (неприступачно издање, в. I глава).

¹⁸ Нићифор је чак и капију освојеног Тарса пренео у Цариград и поставио је *κατὰ τὴν ἀκρόπολιν* заједно са капијом Мопсуестије (Scylitzes, 270; Zonaras III, 503—504). Искуства из епизоде око освајања Тарса нашла су места и у *De velitatione bellica* (L. Diaconus, 202, 212).

Поред Ибн-Атира, међу арабљанским писцима вредан је пажње још један аутор, чије је вести Шламберже својевремено протумачио чак као обавештење о стварном завичају Фока. Наиме, код Ибн-Кетира, арабљанског историчара-компилятора из XIV века, иначе Сиријца родом из Дамаска, помиње се једна „касида“ цара Нићифора II Фоке, коју је саставио неки од његових „секретара“ и у којој се цар хвалише калифи ал-Мути-лилаху својим успесима у борби против неверника и уз то прети још већим подухватима у будућности.¹⁹ Нићифор тако, између осталих хвалисања и претњи, каже да је „успоставио нашу власт под мојим (тј. Нићифоровим) печатом у месту пребивалишта мојих предака, Дамаску“.²⁰ Наишавши на овај податак и имајући га у преводу са арапског, Шламберже је закључио да „se passage semble donner un certain crédit aux sources qui mentionnent l'origine arabe, ou pour le moins syrienne, de Nicéphore“, а према томе и свих Фока.²¹ Истина, притом се мора рећи да овај, иначе за проучавање породице Нићифора II несумњиво значајан и заслужан истраживач, судећи по неким другим ставовима — чак и у истој књизи, очигледно није имао ни најсигурније ни најдоследније представе о завичају и пореклу Фока.²² Цела „касида“ је преведена на руски уз издање рукописа Јахје Антиохијског и преводилац, учени В. Р. Розен, слично је мислио о поменутом ставу Шламбержеа када је уз реченицу из „касиде“ записао да она „упућује на муслиманско порекло Нићифора“ а затим подсетио на већ наведену вест о Тарсу.²³ Уз све ово треба такође додати и да исти Ибн-Кетир, код кога је пронађена „касида“, назива цара Нићифора увек „царем Јермена“, а његовог „секретара“ „проклетим Јерменином“, што уосталом чине и други познији арабљански извори.²⁴ Најзад, питањем интерпретације става из „касиде“ позабавио се и Е. Хонигман, јасно се заложивши за општије тумачење значења наведених речи, које би требало, по њему, да значе да је Дамаск, као уосталом и Месопотамија некада био „потчињен Византијском царству“.²⁵ По Хонигману слична

¹⁹ Јахја, 115—122; cf. *Schlumberger*, Nicéphore Phocas, 349. Касида је нека врста посланице-оде и као таква има пре свега хвалисави карактер. Нићифорова касида је изазвала огорчење код муслимана (уп. Јахја, 110) јер се у њој могу наћи и ругања исламу као вери а такође и претње освајањем светих градова Меке и Медине. Византијски цар дословце узвикује Арабљанима: „Уђите унижени у земљу Хиџаза и оставите земљу Грка, храбрих мужева“, а касиду завршава тиме што каже да ће очистити читаву земљу од сваког муслимана. Међутим, упркос овако оштром тону, управо ова касида јесте још један од доказа бројних релација тадашња два света, муслиманског и хришћанског, јер она је упућена калифи и на њу се одговара другом касидом, овог пута арабљанском од читавих 135 стихова. То све има више особине полемике и надметања а мање искључивости и затворености.

²⁰ Јахја, 116.

²¹ *Schlumberger*, Nicéphore Phocas, 349.

²² Уп. нап. 4 у III поглављу.

²³ Јахја, 116.

²⁴ Јахја, 115.

²⁵ *Honigmann*, Trois mémoires 102—103. Нићифор Фока, уосталом, слично говори и о Нисибии и Мосулу као о градовима „Газире мојих очева и царства предака“. Општи дух оваквих стихова је недвосмислен. Cf. *Honigmann*, Trois mémoires, 102.

грешка се налази и у једној географској коптско-арабљанској „скали“.²⁶ Ставови нађени у спису Ибн-Кетира одражавају, чак и под условом да се читава „касида“ буквално схвати и не прихвати решење које у погледу њеног тумачења понудио Хонигман, осећање да Нићифор Фока јесте на неки, можда већ и заборављени начин, човек близак муслиманима, најпре географски и културно а затим кроз легенду и етнички. У томе је „касида“ слична унеколико, истина, доста неодређено јер се ради о много млађим поколењима, и вест Ибн-ал-Атира. Против буквалног схватања податка из „касиде“ стоји време њеног настанка, хронолошки врло блиско Фокама, које је, уз успешне Хонигманове филолошке комбинације, најчвршћи доказ њеног општијег значења: да је Дамаск симбол читаве Месопотамије а да су земље предака византијске земље. Што се тиче титуле Нићифора II као цара Јермена, то није ништа друго до просто позно идентификовање легендарног хришћанског цара из давне прошлости са, његовој вери и завичају најближим, наследницима. Јер, не треба сметнути са ума да је у питању арабљански писац XIV века, као и да од хришћанског становништва источне Мале Азије из ранијих епоха није остало практично никога другог до виталног јерменског елемента.²⁷ Ту је дошло до обичне идентификације једног народа са изумрлом државом, којој је ипак јерменски свет добрим делом и културно и границама припадао, пред навалом знатно другачијег света. За ове друге је симбол и Византије и малоазијског хришћанства био тада само Јерменин.

Ниједан од поближе анализираних текстова, ни Аталијатов ни онај код Ибн-ал-Атира а ни овај последњи из „касиде“, није успео да издржи прсбе веродостојности, као ни да се издигне изнад легендарног казивања. Мора се признати да би питање почетака Фока остало уза све ове текстове ипак у целини необјашњено и да би се све што би се могло закључити заснивало на подацима о каснијим представницима рода уколико би се сазнања о његовом пореклу ту завршавала. Ти подаци не оскудевају, на пример, обавештењима о Кападокији као о централној области моћи и богатства Фока, али је тврдњу да је баш она била тај тражени завичај требало потврдити сличним вестима из ранијег времена, а уз то установити начин и време њиховог уздизања. Све је то недовољно расветљено у познатим изворима. Но, таква обавештења, како је још на почетку поглавља поменуто, ипак постоје и дају целовито

²⁶ „Скалама“ се називају изводи из коптско-арабљанских лексикона, названих „књигама степенива“. У њима су садржана имена земаља изван Египта. Cf. *Honigmann, Trois mémoires*, 98.

²⁷ Тако је бар било у источној Малој Азији. Лепа илустрација тога стања је путопис Јована Фоке, из друге половине XII века (1185), који је са свога пута у света места оставио сведочанство и о малобројним становницима предела кроз које је прошао. Он бележи да међу хришћанима већину чине „Јермени и Јаковити монаси“ док су градови нешто многољуднији (Јован Фока, 928 sq). Cf. *P. Charanis, On the Ethic Composition of Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century, Mém. Kyriakidès, Thessaloniki 1953, 140—147; P. Charanis, The Armenians in the Byzantine Empire, Bsl. 22 (1961), 196—240; P. Charanis, Observations on the Demography of the Byzantine Empire, Thirteenth Intern. Congress of Byz. Studies, Oxford 1966, vol. 14; о свему томе најновије и најбоље Vryonis, Islamization.*

разређење овога проблема а налазе се у једном, врло дуго зачудо незапаженом грчком спису који је по броју и садржини података о почецима Фока управо јединствен.

Велики белгијски византинолог Анри Грегоар запазио је међу интерполацијама насталим у време Нићифора II Фоке, које се налазе уз хронику такозваног Настављача Георгија Монаха у ватиканском рукопису *Vaticanus 153*, сасвим нове и недвосмислене чињенице о почецима и првим члановима породице Фока.²⁸ Да ово откриће буде још необичније, служи податак да су те интерполације нашле места још 1859. године у издању хронике Георгија Монаха (Хамартола), које је припремио Едвард Муралт и никако не би требало да буду у науци непознате.²⁹ С правом се зато може рећи да је дугачка листа научника којима је то промакло. Укратко, у ватиканском рукопису се каже да је стари Нићифор Фока, чувени војсковођа из доба Василија I и Лава VI, и, за старије истраживаче, прва позната личност из овог рода, имао оца који се једноставно звао само Фока. Другим речима, то је било његово име док презимена није ни имао. Већ је овај податак довољан да побуди пажњу јер указује, пре свега, на један од могућих начина стицања презимена код појединих магнатских породица, а о значају презимена за сазнавање прошлости византијске аристократије било је прилично речи у претходном поглављу. Те анализе су показале да је један од најчешћих начина стицања презимена био управо кроз прелажење личног имена родоначелника на име целог рода у следећем колону. Међутим, оно што је у том податку још важније јесте чињеница да је први Фока, с обзиром да није имао презиме, очигледно био ниског порекла, што потврђује и даље излагање непознатог писца. Овај први Фока, *πρῶτος* цара Нићифора II, како се наводи у ватиканском тексту, био је *ἐκ Καππαδοκῶν*, односно *ἐν Καππαδοκῆ*³⁰, чиме се недвосмислено потврђују и претпоставке о Кападокији као завичају Фока, а не, на пример, Тарсу, Дамаску или Иверији. Притом, као и код других података које пружа ватикански рукопис, не треба сметати са ума да се у овим интерполацијама ради о „апологетској биографији првог Нићифора, писаној за време његовог унука“³¹, што, у питању завичаја Фока, свакако јесте чињеница у прилог веродостојности. Јер, апологетском духу интерполација сигурно би више пристајала прича о „фабијевском“ него о „кападокијском“ пореклу. Наравно, причи о Кападокији треба најпре веровати из других разлога, а пре свега зато што су сви каснији подаци такви да увек упућују на непрестану везаност Фока за тај крај. Најзад, када се испитује ово сведочанство, ваља такође знати да је оно по времену настанка старије од свих других изворних обавештења о пореклу Фока. На основу *Vat. 153* може се претпоставити да је први Фока, човек који се одликовао

²⁸ Уп. III главу, нап. 3.

²⁹ G. Monachos-Murali, 756—757, 761, 860—864.

³⁰ G. Monachos-Murali, 757; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 250, сам доноси уз свој чланак и све изворне вести из Ватиканског рукописа у вези са првим Нићифором Фоком; *Καππαδοκῆ* стоји код Муралта.

³¹ Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 240.

„снажним телом и племенитом душом“ (βωμάλεβττι σώματος καὶ ψυχῆς γενναϊόττη)³², био по свој прилици не много угледна личност (већ и због немања презимена). Томе утиску доприноси и опис, врло карактеристичан иначе за византијске писце када су у положају да опишу или скромне родоначелнике славних родова или уопште људе достојне бољег друштвеног положаја него што га уживају. Таквим описом личности и њеног изгледа и особина се, у суштини, на неки начин и оправдава каријера која следи и која не сме, по византијском схватању, да буде неоправдана па ни потпуно случајна. Да је положај првог Фоке био у почетку више него скроман видеће се и из даљег тока његове каријере (о томе мало касније), а може се, бесумње само претпостављајући, закључити да је родоначелник био највероватније какав сељак и, као такав, прост војник у војсци Василија I. Цар га је запазио када се истакао у тешким борбама са Хрисохиром, па га је, после разарања Тефрике, пораза павликијанаца и смрти Хрисохира (872)³³ наградио тиме што му је доделио скроман чин турмарха.³⁴ Цитирани подаци о обичном, боље рећи, ниском пореклу Фока, изгледају уверљиви, јер се они, са једне стране, одликују одређеношћу а, са друге, и објективношћу (коју у каснијем тексту ватикански рукопис нема баш увек). Наравно да аутор тих каткада панегиричких редова није имао мотива да ствара, односно измишља као митску у ствари сасвим обичну животну причу о успону једне породице, која се, уз то, још и одвијала такорећи сасвим по типичном узору за све провинцијске магнатске родове IX и X века. Из свега овога се може извести закључак да је први хронолошки одређен податак о Фокама у изворима из 872, с обзиром на познате датуме догађаја око Тефрике. Но, када је први Фока рођен, поуздано се не може сазнати, али се са много вероватноће може одредити, јер он се у борбама са Хрисохиром јавља као човек у пуној снази заједно са већ одраслим сином Нићифором, младићем који је постао царев љубимац.³⁵ Родоначелник Фока је, према томе, могао да буде рођен вероватно за време владе цара Теофила (829—842), и да буде четрдесетогодишњак у доба сукоба око Тефрике. Занимљиво је, иначе, да је управо за владе Теофила дошло до јачања византијске власти у завичају Фока, Кападокији, јер то је време стварања клисура, самосталних мањих пограничних војно-управних области, међу којима и клисуре Кападокије, у којој је први стратег забележен већ 830.³⁶

Настанак, територијално и социјално порекло рода Фока може се, као што је потврдило претходно излагање, великим делом ипак одгонетнути, наравно захваљујући ватиканском рукопису, али оно што ни вести из Vat. 153 не разјашњавају, поготово не експлицитно, јесте

³² G. Monachos-Muralt, 757; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 250.

³³ G. Monachos-Muralt, 757; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 250. Cf. Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 32 sq. Такође cf. Lemerle, Pauliciens, 96 sq.

³⁴ О чину турмарха уп. касније излагање.

³⁵ G. Monachos-Muralt, 757; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 250.

³⁶ Cf. De Thematibus, 120—122; Ферлуга, Ниже јединице, 82—83; литературу даје такође и Oikonomidès, Listes.

питање њиховог етничког порекла. То, међутим, никако не значи да одређене комбинације о њиховој бар првобитној народности не постоје, јер, треба се само сетити Ибн-ал-Атирове приче или „касиде“ забележене код Ибн-Кетира. Наравно да је било научника који су били склони да понешто и прихвате из поменутих легенди или чак да их усвоје у целини (као на пример Шламберже), али у литератури се могло срести такође, и то доста често, и мишљење да су Фоке у ствари породица јерменског порекла, мада за такву тврдњу правих доказа у изворима нема.³⁷ Већ је наведено да цара Нићифора Фоку Ибн-Кетир назива „дарем Јермена“, а његовог секретара „проклетим Јерменином“. Исто ословљавање Нићифора Фоке се среће и у компилацији Ал-Аина који, мешајући хронологију, каже да је Нићифор, „цар Јермена“, умро 963, а затим, пошто се обратио другоме писцу, говори о смрти цара Романа, „цара цариградског“.³⁸ Ова разлика је вероватно плод различитих извора које овај позни компилатор користи, мада из Розенова излагања, а он је и превео ове вести, није најјасније да ли Ал-Аин доследно ословљава тако Нићифора за разлику од Романа. У сваком случају, за разлику од Ибн-Кетира и Ал-Аина, Ибн-ал-Атир, историчар веће вредности и ближи времену Фока, каже јасно за Нићифора да је „цар Грка“, што подвлачи и Розен.³⁹ Уз њега, ваља истаћи да ни Јахја из Антиохије не брка оно што брајају неки познији источни писци, и за њега је византијски цар увек „цар Грка“, па тако назива чак и оне византијске владаре који су пореклом били прави Јермени, као што је то случај са Јованом Цимискијем.⁴⁰ Уосталом, рећи „цар Јермена“ не значи исто што и „цар Јерменин“, а овако се нешто не може наћи нигде у изворима. Идентификација Фока са Јерменима је нешто раније коментарисана⁴¹, али се, уза све речено, може додати и то да ни читава историја ове породице ни у једном тренутку не открива неку њену посебну везаност за јерменске елементе у Царству, нити се неко посебно јерменофилство може открити у политичким поступцима појединих чланова тога рода, док Јермени у Византији иначе, по правилу, не поступају тако. Има и других потврда за нејерменско порекло Фока, истина, општије природе. Тако се треба подсетити да су они од почетка недвосмислено везани за цариградско православље, да цар Нићифор II Фока у новели о имањима јерменских стратиота показује не само непопустљивост него чак и нетрпељивост према њима⁴², а сличних потврда има још. Иако

³⁷ Између осталих такво се мишљење провлачило код многих истраживача, као што су, на пример, *J. Laurent*, *Arménie*, 263—264 или *N. Adontz*, *Basile I^e*, *Byz.* 91 (1934), 259.

³⁸ Јахја, 120. За разлику од Ал-Аина Ибн-Кетир заиста зна за прави датум смрти цара Нићифора Фоке, мада прави лапсус када каже да је 967. умро „цар Јермена, проклети доместик Нићифор“ (Јахја, 119).

³⁹ Јахја, 120.

⁴⁰ *Ibidem*, 1.

⁴¹ Уп. раније излагање (на пример III глава, нап. 35).

⁴² *Zepos*, *Jus I*, 247—248. Cf. *Schlumberger*, *Nicéphore Phocas 319*; *A. Rambaud*, *L'Empire grec au dixième siècle: Constantin Porphyrogénète*, Paris 1870; *A. Toynbee*, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, Oxford 1973, 166—167. Исто тако се не могу никако узети као наклоњени Јерменима ни они ставови који се тичу њих у Де

можда изгледа необично што се оволико пажње поклања питању наводног „јерменства“ Фока, премда се оно чини доста једноставно, мора се напоменути да је у науци било доста случајева у којима се са тим баратало као са готовом чињеницом, а да за њу ни из далека нема довољно доказа. Наравно, све напред речено не негира сличност, културну и географску, као и временску са тлом и културом неких јерменских породица које се уздижу у Византији, па и са начином њиховог полетног уздизања. Поменути арабљански извори су једини који су могли да дају ослоњца, ма како несигурног, таквим хипотезама.

Исто тако као што се морају одбацити тезе о муслиманском или о јерменском пореклу Фока, не може да се прихвати ни теза о њиховом „ивирском“ завичају, за који би евентуалног повода пружило казивање Аталијата. Ово због тога што за такве тезе, осим Аталијатове паралеле, никаквог па ни најмањег доказа нема.⁴³

Много је вероватнија, чини се, од свих других „етничких“ домишљења, претпоставка и њиховом „кападокијском“ пореклу, с тим што би оно било схваћено и објашњено у етничком смислу. Кападоцијани нису били, наравно, никакав народ, али посебност овога живља у изворима ипак се осећа. Она је бесумње долазила отуда што се највећи део житеља ове византијске покрајине бавио граничарским позивом, као и због тога што је Кападокија, с обзиром да се дуго налазила на рубу Царства, била неминовно више изложена извесним демографским променама од оних покрајина Византије ближих центру.⁴⁴ Такве, помало изузетне околности живљења створиле су код њених храбрих становника извесно осећање посебности и припадности донекле одвојеном „роду Кападоцијана“. Њихова посебност се запажа доста често и у савременим византијским изворима који говоре о Кападокији и, па није случајно што, на пример, један Константин VII Порфирогенит, у свом спису „О темама“, каже *ὁ γένος τῶν Καππαδοκῶν* док прича о њиховом неваљалству (*υαχοτροπία*), за које даје и примере у изреци и епиграмирама.⁴⁵ Али, инсистирање на нешто измењеном етничком идентитету Кападоцијана никако не значи да они нису били хеленизовани и „византинизовани“ у истој или приближној мери у којој је то био случај са становницима других делова Царства. У Кападокији се, истина, догодило да јерменски етнички утицај заиста преовлада, али то не сме да буде разлог да се и Фоке огласе Јерменима, јер од њиховог родоначелника па до велике сеобе Јермена под Мелиасом, која се сматра нарочито важном за демо-

velitatione bellica (188—189) а који такође одишу неповерењем. Оно што је можда могло да наведе на закључак да су Фоке ипак били јерменског порекла јесте име Варда, које се често среће у овом роду а које се обично сматра јерменским по пореклу. Непоходно је и доказивати колико има носилаца тога имена у Малој Азији у IX и X веку који сигурно нису Јермени а ипак га носе. Cf. *Adontz, Taronites*, 534.

⁴³ Уп. у III глави, нап. 5—9.

⁴⁴ О етничком саставу Мале Азије па и Кападокије cf. *Charanis, Ethnic Changes; Ahrweiler, L'Asie Mineure; Oikonomides, Frontière; Vryonis, Basis of Decline*; у најновије време о читавом питању *Vryonis, Islamization*. Врионис управо истиче изузетан положај Кападокије, која је чинила границу хеленизованог света и православаља својим источним ободом (*Islamization*, 60).

⁴⁵ *De Thematibus*, 66.

графску слику Кападокије, протекло је око сто педесет година. А тек од Мелиаса може да се говори о масовној јерменизацији тих крајева.⁴⁶ Управо због свега тога, ни „муслиманска“ ни „јерменска“ хипотеза не изгледају ни приближно тако вероватне као што је то претпоставка о Фокама као Кападоцијанима, представницима хеленског елемента у Малој Азији, схваћено у ширем смислу — онако како је то уосталом на малоазијском полуострву тада и било једино могуће.

IV

ПРВИ ПРЕДСТАВНИЦИ

Фока, први познати члан породице, имао је релативно скромну каријеру, коју је, према Vat. 153, окончао не одмакавши даље од чина турмарха.¹ О овој служби треба нешто, макар у најкраћим цртама, казати јер њено препознавање задаје извесне тешкоће. Незгоде се крију пре свега у великом броју различитих чинова турмарха, па је доста тешко одредити се коју од њих је вршио Фока. Најкраће узев, на основу два, Фокином времену хронолошки најближа византијска списа о достојанствима и службама у Царству, Тактикона Успенског (из 842—843) и Филотејевог Клитерологиона (из 899), постојали су у Византији турмарси федерата, турмарси Ликаоније, турмарси појединих тема и флоте, затим апотурмарси итд.² У Филотејевом спису се налазе, у ствари, само турмарси појединих тема и флоте, и то са титулом спатарокандидата, а нешто даље и турмарси *κατὰ τὰ θέματα αὐτῶν*.³ Турмарх је, по дефиницији Икономидиса, био „gouverneur civil et militaire d'une tourma, principale subdivision du thème“, а турми је током X века било по три у свакој теми.⁴ Ако се треба одредити који је од ових положаја турмарха заузимао Фока, с обзиром на његово непоседавање неке друге титуле, као и на његов чин без неке ближе ознаке, највероватније је да је он 872. постао само један од турмарха неке од азијских тема, мсжда баш Кападокије, која је од 863. била већ тема.⁵ Ово мало дуже задржавање на чину првог Фоке је корисно јер поуздано илуструје својим местом на хијерархијској лествици и прилично скроман положај родоначелника. Али, оно што је, исто тако, извесно јесте и чињеница да је турмарх био дужност а никако не титула и да је ниссицу, у овоме случају Фоки, давао одређену важност, бар у оквиру теме (евентуално Кападокије) и њене тематске војске јер му је у њој био претпостављен само стратег.

⁴⁶ Cf. *Oikonomidès*, Frontière, 84.

¹ G. Monachos-Muralt, 757; *Grégoire*, Premier Nicéphore Phocas, 250.

² Најновије издање ових списа је дао *Oikonomidès*, Listes, 55—61, 149—151 итд. Тактикон Успенског познаје турмарха савезника, Ликаоније, турмарха појединих тема, флоте, спатариије и апотурмархе, турмархе апрате и најзад апотурмархе коњице.

³ *Oikonomidès*, Listes, 151. Ови турмарси, истина, носе још и чин спатариија.

⁴ *Oikonomidès*, Listes, 251.

⁵ Уп. II главу, нап. 14; III главу, нап. 34.

Награда којом је Фока унапређен за турмарха 872, пошто је цар уништио Тефрику, била је, без обзира на привидну скромност, ипак леп дар и залого будућности за овога простога човека а зачетника тако славног имена.

Већ син првога Фоке, *Нићифор*, често називан у историографији *Сџари*, својом успешном и дугом каријером омогућио је читавој породици да нагло израсте у један од најмоћнијих родова провинције. Његов је успон отпочео истовремено са очевим, јер га је цар, уздигавши првога Фоку за турмарха, учинио једним од својих „дворана“ (*ἐνα τῶν οἰκείων πεποικώς*).⁶ Тиме је Василије I несумњиво показао велику личну наклоност према овоме младићу који је, будући царев *οἰκέτης*, постао нека врста личног царевог слуге на двору, јер се у томе смислу овај термин јавља током IX и X столећа.⁷ Однос Нићифора према владару је, у складу са положајем који је стекао, био пре свега приватне природе и ту чињеницу никако не треба пренебрегавати приликом посматрања читавог његовог познијег успешног напредовања у служби. Како су те релације између цара и његових „дворана“ у пракси могле да изгледају и колико су биле на одређен начин издвојене од осталих царевих односа, сведочи Филотеј који бележи да у одређеним приликама (на пример за време великог поста) цар позива за своју трпезу једино *τοῦς ἑαυτοῦ οἰκέτους καὶ συγγενεῖς* (своје „дворане“ и рођаке).⁸ Другим речима, убрајање међу цареве „дворане“ Нићифору је пружало лепе изгледа за даље успехе, које је отада Василије I свесрдно помагао.

Последице измењеног положаја оца и сина Фоке осетиле су се врло брзо, у рату против „Агарена“ када се њих двојица налазе уз самога цара у његовој пратњи. Овај је поход доста тешко ближе хронолошки одредити, јер је после 872. следећих година било више ратних догађаја на истоку, али, чини се, с обзиром да је реч о царевом походу, највероватније у питању ратовање Василија I у току 873. Тада је византијски цар, како приповеда *Vita Basilii*, извојевао над Арабљанима важне победе и освојио Запетру и Самосату, али је под Мелитином коју је опсео доживео неуспех.⁹ Био је то у суштини продужетак царевих напора из протекле године, јер се све ове вароши налазе јужно од Тефрике идући према Сирији. После тога, опет наравно на основу *Vat. 153*, цар је Нићифора, пошто је већ одрастао (*ἤδη δὲ τὸν Νιχηφόρον ἀνδρόθεντα*), почаствовао достојанством манглавита, првим које је стекао у току свога живота и то је био вероватно и званично први корак у његовом будућем војничком позиву.¹⁰ Војничком зато јер су манглавити, иначе лична гарда царева, у другој половини IX века вероватно вршили

⁶ G. Monachos-Murali, 757; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 250.

⁷ Cf. J. Verpeaux, Les oikētoi. Notes d'histoire institutionnelle et sociale, REB 23 (1965), 89—99. Грегор није запазио важност сврставања Нићифора међу „дворане“ цара Василија и утицање овога положаја на његову будућност.

⁸ *Oikonomidēs*, Listes, 191.

⁹ *Vita Basilii*, 268—270. Cf. *Vasiliev*, Byzance et les Arabes II, 48—49; *Lemerle*, *Pauliciens*, 96 sq.

¹⁰ G. Monachos-Murali, 757; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 250.

још увек одређену дужност да би се тек касније њихова служба претворила у обичну титулу.¹¹ Положај Нићифора као манглавита није био посебно истакнут на хијерархијској лествици и може се рећи да је био приближан положају турмарха, који је заузимао његов отац.¹² Близкост Нићифора цару Василију I, показана тиме што је он био његов *οἰκτορ*, као да је још једанпут обележена постављањем за манглавита — личног гардисту.

Углед Нићифора је у сталном порасту, што се огледа у следећим достојанствима овога царевог „фаворита“, јер он убрзо добија чин протостратора, достојанство које се у Филотејевом Клитерологиону међу 60 царских достојанстава налази на 48. месту.¹³ Значај протостратора у следећим столећима је био још већи, али то не значи да овај чин „првог царевог коњушара“ није отварао лепе могућности за даље напредовање и у ранијим временима. Најбољи пример за то је сам оснивач Македонске династије, Василије I, који је своју каријеру у Цариграду отпочео као протостратор.¹⁴

Поставља се питање када је Нићифор постао протостратор? Ако се прати казивање ватиканског рукописа, може се закључити да је до тога дошло пре него што је постављен за стратега Харсијанона, па је одговор у ствари везан за хронологију ове његове нове дужности. Као стратег Харсијанона Нићифор Стари јасно је наведен у Vat. 153, али из овога рукописа недвосмислено произлази да је тај чин добио пре него што је послат на нову дужност у Италију.¹⁵ С обзиром на ову чињеницу са правом се може претпоставити, како је то уосталом учинио и Грегоар, да се неки његови, хронолошки неодређени, подухвати у Киликији — о којима извештавају Тактика Лава VI и спис „*De velitatione bellica*“ — никако не могу сврстати у време око 900 (како је учинио Васиљев), већ једино у период између 873. и 885.¹⁶ У току тих година Нићифор је, дакле, измењао редом чинове манглавита, протостратора и стратега Харсијанона, а мора се признати да оваква „прецизност“ не може изузетније да задовољи пажњу истраживача па се ваља окушати и са неким теже доказивим претпоставкама.

¹¹ У изворима се јављају као служба крајем VIII века, а нестају крајем XI столећа већ као титула. Уп. литературу коју о њима доноси *Oikonomidès, Listes, 328.*

¹² У Филотејевом спису стоје крај турмарха спатариа, а и сами имају уз свој чин ово достојанство (*Oikonomidès, Listes, 151.*)

¹³ *Oikonomidès, Listes, 103.* Пример је узет из Филотејевог Клитерологиона (као и у другим случајевима) јер он је, с обзиром да је настао 899, хронолошки најближи Нићифоровом уздизању.

¹⁴ *Vita Basilii, 225.* Међу византијским царевима IX века као протостратори су почињали такође и Лав V Јерменин и Михаило II Аморијац. Cf. *R. Guiland, Le Protostrator, Recherches sur les institutions byzantines I, Berlin—Amsterdam 1967, 478—497.*

¹⁵ *G. Monachos-Murali, 757; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 250.*

¹⁶ *Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 237 sq; Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 84—85, 138.* Васиљев је у суштини поверовао причи коју доноси Теофанов Настављач као и Vat. 153 и повезао је са недатованим вестима из Тактике Лава VI и списа *De velitatione bellica* (в. даљи текст) и Табаријевим писањем. Заиста, код Теофановог Настављача се сусреће прича о његовим подухватима и после 894 (в. даљи текст).

Наиме, у византијској офанзиви, која је отпочела 878. и представљала неку врсту одговора на претходни упад Арабљана у јужне делове Кападокије, ромејску војску су предводила, како је забележено у арабљанским изворима, „петорица патрикија“. Византијске трупе су се упутиле на Подандос, правцем према Киликији, а међу патрикијама су се налазили заповедници Селевкије (града у Киликији), Писидије (?), кападокијске тврђаве Куре, Кавкаба и, најзад, Харсијанона.¹⁷ Ако се зна да код арабљанских аутора термин „патрикије“ означава стратега великих и старих тема, то јест свих таквих области насталих до X века (шире схваћено), логично је да су и поменути „патрикији“ били у ствари стратеги.¹⁸ Упутно је стога закључити да је то био и заповедник Харсијанона, тим пре што је у њему стратег забележен управо 873.¹⁹ За Нићифора је забележено да је био стратег Харсијанона, у „De velitatione bellica“, и Тактици Лава VI он се јавља такође као стратег, а пошто је једина његова позната стратешка дужност била она у Харсијанону, није неприродно претпоставити да су и догађаји из De velitatione bellica и Тактике везани за његову функцију у Харсијанону.²⁰ Имајући у виду све то као и сазнања о свим познатим византијским војним акцијама у Киликији између 873. и 875, није необично, како је помислио и Грегоар, потражити Нићифора Старијег међу непознатим „патрикијама“ из борби у Киликији 878—879. То се може, сигурно не сасвим поуздано, учинити и зато што су и у акцијама „петорице патрикија“ и у De velitatione bellica и Тактици наведени догађаји око истих арабљанских тачака одбране, а то су Адана и Тарс. Овој Грегоаровој, на жалост никада у довољној мери образложеној претпоставци, може обазриво да се стави у прилог и чињеница да су све до 885. то били најзначајнији окршаји у Киликији, као и да је једино у вези са 878—879. забележено у изворима директно и учешће заповедника односно стратега Харсијанона.²¹

¹⁷ О томе говоре арабљански извори које наводи *Vasiliev, Byzance et les Arabes* II, 82 sq.

¹⁸ Данас се, наиме, сматра да реч „патрикије“ у арабљанским текстовима означава стратега великих и старих тема а да су њима по положају подређени „зирвари“ или „заравире“, стратеги малих тема. Испод ових су, опет, турмарси, који евентуално могу да се издигну до ранга „зирвара“ или „патрикија“. Ако се пође од таквог тумачења, онда се не може аутоматски прихватити да је Нићифор, зато што је код Арабљана назван „патрикијем“ (уколико је он стратег Харсијанона), носио тај византијски чин већ 878. него да је то управо само знак његовог положаја стратега. Cf. *Oikonomidès, Frontière, 87; M. Canard, Les aventures d'un prisonnier arabe et d'un patrice byzantin à l'époque des guerres bulgare-byzantines, DOP 19 (1956), 51—72, посебно 66* (згодан пример значења ове речи код Арабљана); *M. Canard, Sur deux termes militaires byzantins d'origine orientale, Byz. 40 (1970), 226—229.*

¹⁹ *Honigmann, Ostgrenze, 49 sq; De Thematibus, 123—124; E. Honigmann, Charsianon Kastion, Byz. 10 (1935), 129—160; Oikonomidès, Listes, 348; Ферлуза, Нишке јединице, 82 сл.*

²⁰ У ствари, није једина уколико се прихвати прича о његовом „survie“ после 894. године коју пружају Теофанов Настављач и Vat. 153. Код њих се налази и податак о Нићифору као стратегу теме Тракесијанаца како ратује на истоку после поменуте године (Theoph. Cont., 360; G. Monachos-Muralt, 774; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 252). *Tactica Leonis, 933, 800; De velitatione bellica, 242. Cf. Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 244 sq.*

²¹ Cf. *Vasiliev, Byzance et les Arabes* II, 79 sq; *Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 237 sq.*

Уколико се ова, доста смела хипотеза прихвати, дошло би се и до извесне хронологије у каријери Нићифора Старијег до 885, то јест до његовог одласка у Италију. Произошло би тако да је он могао да постане протостратор само пре 878, јер тај чин претходи његовој стратешкој служби. А стратег би, по овим комбинацијама, био већ те исте године. Бити стратег Харсијанона за Нићифора је била врло одговорна и тешка обавеза, јер не треба сметнути са ума да је и Харсијанон, као и цела Кападокија (покрајина а не тема), био у то време, па и касније, све до великих освајачких ратова царева следећег столећа, последња византијска брана према Арабљанима на источној, односно југоисточној граници Мале Азије.²² Дужност коју је примио Нићифор је морао, осим тога, да схвати и као завичајни задатак, јер били су то крајеви из којих је потекао и његов отац и он сам. Без обзира на евентуалну некритичност извора који обавештавају о подвизима Нићифора и акцији „патрикија“ (поготово треба посумњати у истинитост *De velitatione bellica*, хвалоспевног списа у славу цара Нићифора II Фоке), ипак је неоспорно да је Нићифор Старији показао знатне војне способности у Киликији, нарочито уколико се његова активност идентификује са активношћу петорице стратега. Да се он доказао управо овде као ваљан војсковођа потврђено је убрзо новим задатком који му је цар Василије I поверио. Била је то најсјајнија епизода из живота овога војсковође: освајање јужне Италије и Сицилије.

Стање у овим, увелико угроженим провинцијама Царства у тренутку доласка Нићифора није се никако могло сматрати добрим. Огорчене борбе за те мале, Царству преостале делове Апенинског полуострва су се појачале још неколико година пре 885. Наиме, Арабљани су 21. маја 878. заузели Сиракузу на Сицилији и тиме у највећој мери неутралисали тек постигнут успех Византинаца — освајање Барија 876. Војници царства ускоро по паду Сиракузе трпе још један неуспех код Таормине (879), и мора се признати да је, иако је још увек добар део Сицилије (северно од Сиракузе уз обалу) остао византијски, заузимање Сиракузе снажно одјекнуло.²³ Нарочито су Ромејима тешко пали дрски напади на Јонска острва, од којих Арабљани више нису презали, па је угрожен био чак и сам Пелопонез. Византија у тим сукобима, истина, није била сасвим подређена, поготово што је на челу флоте имала вештог војсковођу Насара, који је у више наврата потукао муслимане током 880. године.²⁴ Али, стање се ипак битније није мењало, па је цариградска влада, незадовољна исходима сукоба, била принуђена да мења своје команданте једнога за другим, тражећи достојног супарника вештоме непријатељу. Тако је Лава Апостипа негде око 882—883. сменио Стефан Максентије, иначе Кападочанин, који је уза себе имао војску састав-

²² Уп. нап. 19 у овој глави.

²³ За поменуте догађаје у јужној Италији поред наведених дела Васиљева и Грегоара cf. *Gay, Italie*, 109, посебно 132 sq.

²⁴ Насар их је октобра 880. потукао код Липарских острва, после чега је и уследило поновно снажно искрцавање Византинаца на тле Калабрије и обнова власти Царства над тим областима. Cf. *Gay, Italie*, 111 sq; *Grégoire, Premier Nicéphore Phocas*, 235.

љену од „Трачана и Македонаца и одабраних Харсијанита и Кападоцана“, односно војника из истоимених тема.²⁵ Максентије је неуспешно покушао да нападне Амантију, град на западу Калабрије, а када је под зидинама Санта Северине доживео нови пораз, био је смењен.²⁶

У овоме, по Византију врло значајном тренутку, цар шаље у помоћ Максентију његовог земљака Нићифора Фоку, који 885. стиже заједно са Хрисохировим „егзархом“ Диаконицом и павликијанцима и нагло мења ратну срећу у корист Царства.²⁷ Нићифорову победоносну војску су чинили управо некадашњи непријатељи Византије, који су, пошто су 872—873. претрпели пораз, добрим делом пришли православљу и власти ромејског цара (мада их је већина ипак радије изабрала емиграцију).²⁸ Доласком ових несумњиво опробаних ратника византијске снаге су нагло ојачале и успеси о којима хвалоспевно говори рукопис из Ватикана морали су да дођу. По Vat. 153. у руке Царства су пали Амантија, Тропеја, Санта Северина, Тарент, Бари, Таормина и Ређо.²⁹ Vita Basilii помиње само успехе Нићифора у освајању Амантије, Тропеје и Санта Северине и у овом случају више треба веровати овом другом спису јер, како је истакао Грегоар, Тарент је повратио још Лав Апостип, Бари је заузет још 25. децембра 876, Таормину Арабљани пре 902. нису ни имали, а Ређо су тек угрозили 888, па је он 880 још увек могао да служи као база Насаровим трупима.³⁰ Што се тиче Таормине, сам град није заузет пре 902, али Арабљани зато врло успешно пустоше његову најближу околину током 881, тако да се евентуални престанак ове невоље може повезати са Нићифоровим доласком и успешним војевањем.³¹ Ипак, и три освојене вароши (Амантија, Санта Северина и Тропеја) биле су велики успех храброга стратега. Заузимање Амантије, круна читавог Нићифоровог похода, било је посебно пријатан мелем за византијску војску, која је мало раније под Максентијем, код те исте тврђаве, доживела пораз.

Vat. 153. додаје још да је Нићифор Фока, дошав у Италију, био уздигнут за „моностратега западних тема, Тракије, Македоније, Кефаленије, Лангобардије и Калабрије“.³² Титула моностратега, коју је добио,

²⁵ Vita Basilii, 312; Scylitzes, 160.

²⁶ Vita Basilii, 312; Cf. Gay, Italie, 132; Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 110.

²⁷ Vita Basilii, 312; Scylitzes, 160. Диаконица је иначе од оних који су до краја остали верни Хрисохиру, чак га је рањеног неговао (Vita Basilii, 274—275), али је карактеристичан и као један од павликијанаца који су ипак пришли цару и православлу, што је иначе учинио мањи део Хрисохирових сабораца. Манихејска тагма, тада под Диаконицом основана, живела је све до времена Алексија I Комнина. Павликијанци које је у Италију том приликом довео Нићифор Старији су врло вероватно исти они Јермени о чијој колонизацији на тлу освојене Калабрије после 885. говори Vat. 153 (G. Monachos-Muralt, 575; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 251).

²⁸ Ређи су били они који су после разарања Тефрике поступили као поменути Диаконица или господар Локане Куртикије (Vita Basilii, 268). Cf. Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 42.

²⁹ G. Monachos-Muralt, 757; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 250—251.

³⁰ Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 240—242.

³¹ Cf. Ibidem, 241; Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 95, 105.

³² G. Monachos-Muralt, 757; Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 250. Oikonomidès (Listes, 334) каже да никада моностратега није био технички термин. Моно-

није била стално достојанство, већ само привремена ознака његовог главнокомандујућег положаја над западним темама, а поименично набрајање појединих од њих ваља протумачити као ознаку оних западних области чијим је војскама Ниђифор у том тренутку директно заповедао. Треба се сетити да је трачку и македонску тематску војску у Италију довео још Стефан Максентије, а тема Кефаленија (са својом флотом) и њена турма Лангобардија, као и дукат Калабрија су, вероватно, због свог блиског географског положаја упутиле и своје чете под команду моностратега. Цар Василије I, поверивши овако одговорну дужност своје миљенику, сигурно је учинио добар потез, јер Ниђифор не само да је обновио недавно изгубљене царске поседе на тлу јужне Италије, него их је чак и увећао. Приликом овог похода Фока се прославио још и најлепшим хришћанским човекољубљем које се огледало у томе што је при повратку, у Бриндизију, пре укрцавања ослободио бројне муслиманске заробљенике, спремне за транспорт преко мора, а затим подигао и једну цркву у знак захвалности богу за срећан исход похода.³³ Ово је био, уколико је прича забележена код Скилице у потпуности истинита, узор Тактици Лава VI за поуке о поступању према побеђенима³⁴, а још више Ниђифоровом побожном и славном имењаку и унуку, цару који се слично понео много касније.³⁵ Боравак Ниђифора у Италији потрајао је све до смрти Василија I, 29. августа 886, кад прима наредбу (*κέλευσις*) од новог цара Лава VI да се врати — о чему такође извештава драгоцени ватикански рукопис — управо када се налазио код Амантије.³⁶ Овом податку нема разлога да се не верује тим пре што се већ од 887. у Калабрији на челу византијских трупа, као стратег над свим западним темама, среће Константин, *ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης*, а од 891. замењује га патрикије и протостратор Симпатикије, стратег Македоније, Тракије, Кефаленије и Лангобардије.³⁷ Концентрација власти је очигледно код ових стратега била слична оној код Ниђифора Фоке коју годину раније.

стратег је еквивалентан са стратегом автократором; cf. *R. Guiland, Charges des hommes barbus. Les termes désignant le commandant en chef des armées byzantines*, *ΕΕΒΣ* 29 (1959), 35—77 (réimpr. *Recherches sur les institutions byzantines* I).

³³ Scylitzes, 262; *Grégoire, Premier Nicéphore Phocas*, 252—253. *M. Amari* (*Storia dei musulmani di Sicilia* I, Catania 1933, 583—584) мисли да је Ниђифор оставио код становника Италије тешку успомену својим боравком у њој. Суочен са неуспехом своје насилне „византинизације“, ипак је успео да се покаже мудрим тиме што је при одласку ослободио заробљенике и подигао цркву у Бриндизију. Храм је вероватно био посвећен Богородици а не Св. Ниђифору. Такође cf. *H. Grégoire, L'église crétoise „de la Vierge du Magistre“*, *Byz.* 8 (1933), 528 sq.

³⁴ *Tactica Leonis*, 896. Cf. *Amari*, op. cit., 584.

³⁵ Уп. даље излагање. Cf. *H. Grégoire, Etudes sur le neuvième siècle*, *Byz.* 8 (1933), 515—550.

³⁶ О томе извештава једино ватикански рукопис, али, с обзиром да су његова обавештења ионако најопширнија, није необично што неких вести из њега нема у другим изворима; *G. Monachos-Muralt*, 761, 765; *Grégoire, Premier Nicéphore Phocas*, 251. О Ниђифоровим ратовима на тлу Италије cf. *Gay, Italie*, 133—136; *Amari*, op. cit., 567—568, 583—584; *Vasiliev, Byzance et les Arabes* II, 110—111.

³⁷ *Theoph. Cont.*, 356; *Scylitzes*, 174; *L. Gram.*, 266. Cf. *Ahrweiler, Administration*, 30 sq.

Нићифор није поменутим успесима окончао своју каријеру. Напротив, по повратку он добија положај доместика scola, али се, на жалост, не може тачно знати и када. Ту је дужност пре њега вршио Андрија Скит, који се последњи пут помиње 886, а судећи по изворима, Нићифор га је наследио кад је он умро.³⁸ Било је то у сваком случају пре рата са Бугарима 894, у коме се Нићифор јавља као доместик. Највероватније је да су се смрт Андрије, повратак Нићифора из Италије и затим додељивање новог положаја њему некако подударили или били бар временски блиски. Тако је Нићифор постао фактички главни командант војске у одсуству цара, што је бесумње тада била највећа част и највиши чин у византијској војсци и врхунац амбиција свакога ромејскога војсковође и ратника, наравно уколико се оне нису протезале и на узурпацију престола. То са Нићифором бесумње није био случај. У међувремену је био почаствован и још једном титулом — достојанством патрикија, у IX веку врло угледним и тако је и на овај начин добио потврду, и то званичну, свога друштвенога положаја. Јер, у Византији IX и X столећа не бити било протоспатар, било патрикије, антипа или магистар значило је не припадати њеној елити. У тој епоси нема у Царству такође ниједне личности која је у друштво потврдила свој значај храброшћу, неким подвигом или каквом другом вештином а која не поседује неку од наведених титула. Нићифор наравно да у догађајима из 878—879. није имао достојанство патрикија али је у сваком случају ипак морао да га стекне пре додељивања полсжаја доместика scola. Он, истина, на почетку сицилијанске кампање није био патрикије, али је у тренутку када постаје доместик scola већ имао ту титулу, како се види и из извора.³⁹ Нићифору је било потребно много више напора и успеха да стекне чин патрикија него што ће то бити неопходно његовим наследницима. За често безначајне успехе синови славних очева — зачетника или родоначелника — добијају иста признања за која су родитељи морали итекако да се труде. Ову појаву потврђује историја многих византијских аристократских родова, па и самих Фока. Ипак, треба додати да ниједна титула у Царству није никада постала наследна, па ни овај чин патрикија, и сваки нови члан магнатског рода је морао, макар формално, да је нечим заслужи.⁴⁰

³⁸ Vita Basilii, 284—285; Theoph. Cont., 355; Scylitzes, 176; L. Gram., 263. Андрија Скит је био иначе највероватније на челу оних „пет патрикија“ који су ратовали 878. и 879. у Киликији. Cf. Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 84; Guillard, Recherches I, 386; Ahrweiler, Administration.

³⁹ Theoph. Cont., 358; L. Gram., 267; Scylitzes, 176.

⁴⁰ Са просопографске стране о термину патрикија је бесумње највише писао R. Gilland (његови радови изашли до 1967. су му сакупљени у Recherches). О наследности титула у Византији cf. Guillard, Transmission héréditaire. Титула патрикија је, иначе, од самога свога почетка, у време Константина Великог, била само почаст и давана је као награда без обзира да ли је и које претходне чинове имао њен носилац. Донекле сличну судбину имају и друге титуле сродног карактера — протоспатари, антипати и магистри, одавно претворене у пука достојанства. Сваки византијски homo novus је у сваком случају желео да се подичи таквим звањима, па се у Књизи о церемонијама могу наћи чак и тарифе за куповину појединих достојанстава (De caerim. II, 692—693).

О Нићифору се појављују нове вести тек из 894. године, када се истакнути војсковођа нашао још једном у прилици да се огледа на војном пољу, овога пута сучен са Бугарском и њеним агресивним и моћним владарем Симеоном. Пошто су бугарске трупе поразиле Византинце упавши на њихову територију, Царство је покушало да њихове успехе неутралише, с једне стране, позивом Угрима да Бугаре нападну са севера, а са друге је Лав VI, у међувремену, послао на Дунав, што је била стара и већ више пута опробана тактика Царства, морским путем флоту под заповедништвом друнгарија Евстатија, а „копном патрикија Нићифора Фоку, доместика школа постављенога после смрти Андрије“ (διὰ γῆς δὲ πατρικίων Νικηφόρου τὸν Φωκᾶν, δομέστικον τῶν σχολῶν μετὰ τὴν τελευτὴν Ἀνδρέου γενόμενον).⁴¹ На жалост, овога пута ни Нићифор, иако чувени ратник, није успео да спасе Царство од тешких искушења у наступајућем раздобљу. Истини за вољу, доместик школа заиста није имао јачу војску да би се ефикасније супротставио Симеону, а слабости византијских трупа је по свој прилици био свестан и сам цар Лав VI, који је, упоредо са војним акцијама против бугарског владара, покушавао и дипломатским путем да дође до примирја. Симеон је, међутим, прозreo византијско лукавство али пошто је био заузет Фокином војском, није могао да се истовремено одупре Угрима, онако како је то учинио са Византинцима, и Угри опљачкају „целу Бугарску“.⁴² Без обзира што неуспех ромејских снага није имао ни већих размера ни директних последица по Византију — јер Симеон, будући да је и сам био озбиљно угрожен, склапа мир са Лавом VI⁴³ ипак је у Цариграду морало доћи до извесног незадовољства Нићифоровим вођењем похода, а овакав не много блистави крај је вероватно тешко пао и самоме старом војсковођи.

У томе шта се са њим збило после 894, наративни извори нису сагласни. Све у свему ради се о двама верзијама о последњим годинама живота Нићифора, верзијама које се налазе, премда потпуно различите, у једном истом спису, хроници Симеона Логотега, али у различитим његовим редакцијама. По првој се јасно и кратко каже да је бугарски цар нарушио мир са Ромејима онога тренутка када је чуо за смрт Нићифора, а затим и поразио Византинце у чувеној бици код Булгарофигона (896).⁴⁴ Друга је верзија много опширнија од прве и из ње произилази да Нићифор Фока није никако умро непосредно после 894, а пре пораза код Булгарофигона, већ да је у ствари запао у немилост код цара Лава VI као жртва једне подле интриге и затим био замењен на положају доместика школа Лавом Катакалоном — кога наравно помиње у истим догађајима и прва верзија — који је био 896. поражен код Булгарофигона. Интрига чија је жртва постао Фока, састојала се у намери василео-

⁴¹ Уп. нап. 39, у IV глави.

⁴² Уп. нап. 39. и 41, у IV глави.

⁴³ Theoph. Cont., 358; L. Gram., 268—269.

⁴⁴ L. Gram., 269; Th. Melit., 188; Theoph. Cont., 855; В. И. Срезневский, Славянский перевод хроники Симеона Логофета, Петроград 1905 (reprint London 1971), 117. Очигледно је да најбоље верзије Логотетовог списка бележе овакав крај Нићифоровог живота.

патора Стилијана Зауцеса да своју ћерку уда за царевог дотадашњег љубимца Нићифора Фоку, а када је овај то одбио василеопатор је допринео да се царева наклоност према Фоки угаси и да војсковођа буде замењен Катакалоном. Нићифор је после тога дуго времена (Скилица каже „мало“) био потиснут да би касније, пошто је постављен за стратега теме Тракесијанаца, извојевао многе победе над Арабљанима.⁴⁵

Прихватити ову другу причу значило би усвојити да Нићифор није умро у периоду између 894, и 896 (како извештава индиректно прва верзија), већ да је, и поред немилости, живот окончао у срећним и успешним походима на „Агарене“, као стратег теме Тракесијанаца, што би померило његову смрт на време око 900. Чињеница је да најбоље варијанте Логотетовог списка доносе само прву причу (Теодосије Мелитински, Лав Граматичар, словенски превод хронике као и спис Настављача Георгија Монаха у Бонском корпусу) док се друга налази у шестој књизи Теофановог Настављача, хроничи Симеона Логотета изашлој под тим именом уз Настављачев спис, као и код Јована Скилице, који причу дословно преузима.⁴⁶ Поре тога одмах пада у очи да прва верзија, иако не говори ни о каквом војном неуспеху Нићифора директно и премда помиње преговоре које је водио са бугарским владарем, никако није онако романсирана у опису судбине војсковође после 894. како је то друга. По првој верзији деловање старог Фоке у току 894. није било директно неуспешно али ни успешно, поготово не у односу на његове раније акције. Аутор друге верзије је очигледно имао потребу да оправда и улепша крај каријере Нићифора и очигледно је да је због тога и прибегла комбинацији са наводно планираном женидбом војсковође (већ прилично старог уосталом) са ћерком Зауцеса, који је, као што је познато, био таст Лава VI и „le faiseur de gois“.⁴⁷ Вероватно да се основни разлог оваквој тенденцији крије пре свега у наклоњености писца друге верзије читавој породици као и у времену настанка друге верзије, која је по свој прилици блиска или савремена епохи владе цара Нићифора II (963—969), док је прва везана за крај владе Романа Лакапина, дакле већ и хронолошки много неутралнија.⁴⁸ Свему треба додати и поново подсетити да је управо недатовани податак о акцијама које је наводно Нићифор спроводио против Арабљана као стратег теме Тракесијанаца послужио Васиљеву да недатоване вести из „Тактике“ и „De velitatione bellica“ стави тек око 900. године и тиме неоправдано продужи живот овога Фоке за више година.⁴⁹ Прихватање прве верзије Логотетовог списка неминовно мора да баца лаку сенку на иначе бриљантну војничку каријеру Нићифора. Но, са друге стране, чињенице о преговорима које је он водио са Симеоном и миру који је склопио са њим, као и поштовање договора од стране бугарског владара све док је Фока

⁴⁵ Theoph. Cont., 359—360; Scylitzes, 178. Уп. раније излагање о хронологији азијских похода Нићифора Старијег.

⁴⁶ О Логотетовом спису уп. Увод у коме је објашњена „збрка“ са његовим верзијама. Такође уп. нап. 44. и 45, у III глави.

⁴⁷ Grégoire, Premier Nicéphore Phocas, 239.

⁴⁸ Уп. I поглавље.

⁴⁹ Уп. излагање о тим догађајима у овој глави.

био жив, можда још боље бацају светлост на ауторитет војсковође који такав споразум може да постигне без обзира на војне недаће које су га снашле. Слава коју је за живота стекао очигледно га је надживела и никако није случајно што се легенда о славном претку, која настаје у епохи врхунца рода, формира баш на овоме Фоки, љубимцу цара и ваљаном стратегу. Бесумње, он је најславнији претходник истоименог цара из шездесетих година X столећа.

V

ЕПОХА УСПОНА

Стање у коме се Византија нашла крајем IX века, у време после смрти старог Нићифора Фоке, не може никако да се означи као повољно. Године 896. дошло је до тешкога пораза ромејских снага код Булгарофигона у сукобу са Симеоновим Бугарима, а пред тешка искушења Византију су ставили арабљански гусари, који у једном трентку чак успевају да заузму и опљачкају Солун, други град државе (904). Осим са овим невољама, нападама Бугара и арабљанских пирата, Царство је морало да се на прелазу из IX у X столеће суочи и са другим спољно-политичким недаћама, изазванем најпре притиском муслиманских снага у Јужној Италији и на истоку Мале Азије, а затим и појавом Руса 907. године пред Цариградом. Сложеност стања је делимично увећавала и такозвана „брачна криза“ Лава VI, али много важнији од ње, и по тренутном значају и по томе што је нагсвештавао сличне суксбе током читавог X века, био је сукоб у коме су се цар и малоазијско провинцијско племство нашли на супротним странама.

И поред очигледне благонаклониости коју је показивао према аристократији¹, Лав VI (886—912) је морао као носилац централне власти већ тада, почетком века, да долази у повремене конфликте са њом. Тако је овај владар био први међу византијским царевима који је сам осетио јаке центрифугалне и бунтовничке тенденције које ће током следећа два века упорно показивати анадолијска властела. У његово време те тенденције су се исказале у побуни представника два чувена магнатска рода: Дука и Аргира. Иако све појединости о овој побуни која се одиграла током последње деценије Лавове владе нису познате²,

¹ Уп. у II глави напомене 27—29. Cf. *M. Mitard, Le pouvoir impérial au temps de Léon VI le Sage, Mélanges Diehl I (1930), 215 sq; Каждан, Об аристократизации, 47; Ostrogorsky, Aristocracy, 4; Ферлуга, Аргире 163; итд.*

² Новембра 904. византијски војсковођа Андроник Дука је повео ромејске трупе на Мараш и поразио Арабљане, али када је следеће године добио налог да се придружи са својим снагама, као доместик школа, флоти Химерија да би заједнички деловали на малоазијској обали, Андроник одбија. Разлог томе је била интрига евнуха Самоне, пореклом Арабљанина, царевог љубимца, који тајно обавештава Дуку да му код Химерија прети хапшење и ослепљење по налогу Лава VI. На то се Андроник одмеће код Коње и ступа у везу са Арабљанима и уз њихову помоћ напада на Тарс, па га чак и калифа у Багдаду прима. Лав VI га упорно позива натраг, али Андроник због преписке са њим пада у затвор код калифе и умире у ропству, док његов син

она је ипак показала да ће царска власт у будућности најчешће морати да устукне пред прејаким породицама или да се одржава на супарништву тих истих родова тако што ће тражити потпору у противничком табору истовремено га фаворизујући. Да тешкоће царске власти у одбрани чврстог централизованог система управљања буду још веће помогао је такође један догађај из Лавове епохе: сеоба Јермена под Мелиасом. Ови досељеници су много допринели отуђењу источних покрајина Царства, а сам Мелиас је, ратујући са Арабљанима и отимајући од њих нове територије, фактички на њима заснивао властито полунезависно упориште.³ Зато се, гледано кроз последице по Византију, слободно може рећи да и Дуке и Аргири и Мелиас чине почетком X века јединствени фронт према центру и стога није нимало необично што се у одређеним тренуцима слично и понашају: као што је калифа у Багдаду примио избеглог Андроника Дуку, тако је Мелиас нашао привремено уточиште код мелитинског емира.⁴ Сродних, најчешће узурпаторских циљева, и феудалци каснијег времена ће се слично понашати, склањајући се код Арабљана и тамо тражећи заштиту.⁵

У свим поменутих искушењима за младу династију (која би уосталом са правом могла да буде сматрана млађом од неких магнатских породица) Фоке су по свој прилици уживале благонаклоност владајућег цара. Истина, томе је тешко пронаћи директне потврде у изворима, али већ и несметани токови каријера синова старог Нићифора могу да послуже како својеврстан али поуздан доказ. Чувени војсковођа је имао двојицу синова, Варду и Лава, чији ће животни путеви коначно од Фока учинити познато магнатско породично име. Исто онако како су прва двојица чланова рода могла да послуже као обрасци настајања једне великашке породице IX или X века, тако су Варда и Лав типични представници ојачалог и осамостаљеног рода. У једној од редакција Логотетовог списка — VI књизи Теофановог Настављача — записано је ипак да је *Βαρδα*, будући автократоров љубимац, као „дворанин“ (*οἰκείωτατος*) био и царев лични слуга.⁶ Чињеница да се овај податак среће само у оној групи рукописа која доноси и друге легенде о роду Фока, а да је нема у редакцијама које се окончавају са 948. и не показују

успева да побегне. На основу преписке са патријархом Николом Мистиком може се сумњати и у његово учешће у завери. А. Грегоар је претпоставио да је у побуни учествовао и Евстатије Аргир, који се из изгнанства вратио исте 908. када и син Андроников Константин. Евстатије је касније још једном лишен звања и прогнан у Харсијанон (ту је био прогнан и први пут), али се овога пута не зна зашто. Cf. *Polemis*, *Doukai*, 16—25; *Vasiliev*, *Byzance et les Arabes II*, 181 sq; *H. Grégoire*, *Nouvelles chansons épiques des IXe et Xe siècles*, Byz. 14, (1939), 253—263.

³ Уп. II главу, нап. 61.

⁴ Мелиас је такође пристао уз побуну Евстатија Аргира и Андроника Дуке и после пропасти побуне склонио се код мелитинског емира (DAI, 238). Cf. *Grégoire*, *Notes épigraphiques*, 79—88.

⁵ Такав је био случај са већ помињаним узурпатором Вардом. Уопште, о Арабљанима у византијској и Византинцима у арабљанској историји уп. чланак М. Канара (*M. Canard*), *Quelques „à-côté“ de l'histoire des relations entre Byzance et les Arabes*, *Studi medievali in onore di G. Levi della Vida*, Roma 1956, 98—119 (réimpr. *Byzance et les musulmans du Proche Orient*, London 1973).

⁶ *Theoph. Cont.*, 360; *G. Monachos-Murali*, 774.

посебну наклоност према тој породици, намеће одређене резерве и према овоме податку.⁷ Тим пре што је Варда био отац цара Нићифора II и још увек жив у тренутку настајања поменутог податка. Са друге стране, и често ћутање друге групе може да значи и извештај отпор породици која се сукобила са царем кога аутор списа окончаног са 948. недвосмислено хвали и подржава: Романом Лакапином.⁸ Неповерење према вестима о Варди као љубимцу Лава VI, уз све речено повећава и околност да је он, који у догађајима из доба регенства царице Зоје игра прилично безначајну улогу, био ближи цару од свога брата Лава, кључне личности у наступајућим годинама. Без обзира на ову сумњу, вест о Варди као „дворанину“ не треба одбацити (иако и она може да подсети на механичко поређење са каријером оца Нићифора), јер у таквом почетку једног младог властелина нема ничега необичног.

Први подухват у коме се Варда истакао била је експедиција коју је царица Зоја упутила у Бугарску под вођством његовог брата Лава са циљем да одлучном битком реши сукоб са Симеоном. У војсци која је 917. доживела тежак пораз у чувеном боју код Анхијала уз многе великаше и команданте налазио се и Варда „и сви остали стратези тема“.⁹ У том тренутку је очигледно утицај двојице браће на политичка збивања био у зениту, за шта су вероватно имали да захвале недавном, потпуном или привременом ишчезавању из тих истих збивања чланова двеју других, тада већих и моћнијих родова — Аргирија и Дука. Положај који је одскора заузимао Вардин брат Лав је, уосталом, непосредно пре њега и носио један од Дука — Константин.¹⁰ Што се тиче Варде, тешко је рећи какав је положај он уживао међу осталим вођама анхијалске експедиције, али је изван сумње да је и он имао удела у командовању заједно са „свим осталим стратезима“. Премда у том тренутку није био носилац ни одређене титуле ни функције, самим тим што је поменут уз практично сву тадашњу аристократску и војничку елиту која учествује у вођству тог несрећног похода очигледно је да јој је и сам припадао. Вероватно да је за то имао пре свега да захвали привремено знатно сјајнијој политичкој звезди свога брата Лава. А да је вођство у анхијалској епизоди било поверено заиста одабранима, нема никакве сумње када се погледају сачувана имена учесника, погинулих и преживелих у поразу који је уследио, јер међу њима се могу срести између осталих и двојица Аргирија, Роман и Лав, или Мелиас са својим Јерменима.¹¹ Царица Зоја се у надошлим невољама, сасвим извесно, била препустила овим најутицајнијим представницима малоазијског племства: састав ромејских снага код Анхијала је само једна од илустрација тога стања.¹²

⁷ Уп. напомене о спису Симеона Логотета у I поглављу.

⁸ Већ више пута је наглашено да је у питању писац наклоњен Роману I. Уп. А. Каждан, Хроника Симеона Логофета, ВВ 15 (1959), 127 сл.

⁹ Theoph. Cont., 389; L. Gram., 295; Th. Melit., 207; Scylitzes, 203.

¹⁰ Уп. напомене 13. и 15. мало даље.

¹¹ Theoph. Cont., 388—390; Th. Melit., 207; L. Gram., 295; Scylitzes, 203.

¹² У боју код Анхијала са византијске стране су учествовали од знатнијих људи протопапас палате Константин Кефалас, Константин Малелиас, заповедник тагме Екскубита Јован Грапсон, заповедник тагме Хиканата Марулис, затим Роман

Главнокомандујући међу њима је био, како је већ речено, Вардин брат *Лав*, који је у боју предводио царске трупе са титулом магистра и чином доместика схола.¹³ Његово постављење на ову дужност главног заповедника војске — што је иначе био посао доместика схола¹⁴ — уследило је, како се може претпоставити, непосредно после смрти ранијег доместика схола Константина Дуке, убијеног 913. године, почетком владе Константина VII Порфирогенита.¹⁵ Тиме је представник Дука на индиректан начин помогао уздизању Лава Фоке, а преко њега и читавом роду ових, тада још увек младих кападокијских магната. Истина, по свој прилици Лаву није помогла једино смрт Константина Дуке, већ су му у прилогу ишле и друге околности, пре свега повратак царице Зоје из изгнанства, која сигурно није могла имати симпатија за људе којима је био окружен цар Александар, патријарх Никола Мистик или његов пријатељ Константин Дука.¹⁶ Уз изузетне симпатије царице-регенткиње, Лаву је помогла и личност паракимомена Константина, човека који се са огромним утицајем на политичке прилике појавио понсво на двору управо захваљу-

и Лав Аргири, Варда Фока, Мелиас са Јерменима, патрикије Константин Липс и, наравно, Лав Фока као главнокомандујући. Из Мале Азије су потцпали Варда и Лав Фока (из Кападокије), Роман и Лав Аргири (из Харсијана), Мелиас са Јерменима (из Ликандоса), Константин Липс или син Ливоса (вероватно јерменског порекла, у сродству са Торницима; cf. DAI, Commentary, 162—163). Од десет у изворима поменутих имена шест поуздано потиче са истока, а притом ваља имати у виду да је ратиште у Европи.

¹³ Theoph. Cont., 388; Th. Melit., 207. О магистру најпре cf. J. B. Bury, The Imperial Administrative System in the Ninth Century (The British Academy Supplemental Papers I), London 1911, 29—33. Уп. такође напомену 20. мало даље.

¹⁴ Уп. излагање о доместикату Нићифора Фоке у IV поглављу. У вези са чином доместика додељеним Лаву Фоки постоји једна нејасност у изворима која се огледа у томе што је код Скилице забележено да је Лав био „доместик схола Истока“ а то је немогуће јер је до поделе на доместика Истока и Запада дошло тек за царевања Романа II. Исту грешку Скилица прави и са додељивањем овога чина Варди Фоки почетком самосталне владе Константина VII (Scylitzes, 233, 238). Истина, чак ни у његовој хроници ова грешка није прављена стално. У Ескоријалском Тактикону се први пут јављају оба доместика (*Oikonomides*, Listes, 263). О доместику схола cf. Bury, Adm. Syst., 47 sq; *Ahrweiler*, Administration, 24—36, 52 sq; последњи аутор мисли друкчије, тј. да је доместик схола Запада као служба установљен доста касније од доместика схола Истока и знатно раније од времена Романа II (*Ahrweiler*, op. cit., 56—57). Чини се да ту треба рашчланити послове које су поједине војсковође обављале носећи различита нестална достојанства, а која су заиста по своме карактеру одговарала дужности доместика схола Истока или Запада од установљења детерминисаног чина, који је у себи садржавао тачно одређено место и ранг у хијерархији византијског друштва. Ово установљење је било за Романа II и у томе су наративни извори, осим Скилице, сагласни.

¹⁵ Константин Дука је убијен са многим својим присташама после неуспеле побуне коју је подигао по своме повратку из арабљанског изгнанства. Он је последњи доместик схола за кога се зна пре Лава Фоке. По повратку од Арабљана Константин Дука је одмах постављен за стратега Харсијана уместо Евстатија Аргира, а убрзо потом за доместика схола. Репресалије према побуњеницима су биле и за византијске прилике неубичајено оштре и није искључено да је у њима удела имао и сам Лав Фока. Theoph. Cont., 381; DAI, 240; L. Gram., 288—289. Cf. *Polemis*, Doukai, 21—25.

¹⁶ Симпатије Николе Мистика према Константину Дуки су биле очигледне већ и због веза које је патријарх одржавао са његовим оцем Андроником, без обзира да ли је директно подржавао његову побуну (cf. *Polemis*, Doukai, 23).

јући повратку царице.¹⁷ Разлози због којих је моћни паракимомен врло упорно подржавао Лава изгледају много једноставнији када се зна да је Фока био ожењен рођеном његовом сестром, пореклом врло скромном а завичајем Пафлагоњанком.¹⁸ Фоке су се тако нашле на страни оних који су за време краткотрајне владе Александра успели 913. да дођу до моћи и да се поново нађу на положајима на којима су се налазили током царевања претходног владара, Лава VI. Уз то, оно што је несумњиво, јесте чињеница да су лепу царицу окружили људи из малоазијске провинције и да су они били ти који су код Анхијала властитим снагама покушавали да решавају од Зоје им поверену судбину Царства.

Да би се уверили колико је био угледан чин доместика школа, поверен Лаву Фоки, довољно је погледати у Филотејев Клитерологион, његовом времену хронолошки најближи византијски списак достојанстава, у коме је доместик стављен одмах иза василеопатора, ректора, синкела (папиног и патријарховог) и стратега Анатолика, а испред стратега свих осталих тема.¹⁹ С друге стране, и титула маистра, коју је код Анхијала већ носио, давала је Лаву положај на шестом месту ранглисте, непосредно иза кесара, нобилисима, куропалата, василеопатора и зосте патрикије.²⁰

Са падом патријарха Николе Мистика као регента, непосредно по повратку царице Зоје у престоницу, у први план византијског политичког живота избијају, како је поменуто, представници извесних малоазијских магнатских родова, људи какви су били, на пример, браћа Гонгили или Фоке. Историјском судбином је било одређено да будућност Царства на Балкану одлучују тако личности из далеких анадолујских провинција, а вођство међу њима да припадне Лаву Фоки, војнички и политички недораслом приликама у којима се обрео. Тако је и дошло до ромејске катастрофе код Анхијала.²¹ Једини међу изворима који

¹⁷ Константин је био један од евнуха којима се у приличном броју окружио цар Лав VI. Код цара га је оптужио други евнух, Самона, за интимне везе са царицом Зојом, после чега је Константин заточен у манастир, али не за дуго, јер убрзо поново заузима врло утицајно место крај цара. Самона је, оптужен за везе са Арабљанима, отада затворен у манастир уместо Константина. Са доласком Александра на престо Константин је поново пао у немилост (Theoph. Cont., 375, 713 (Sym. Mag.); DAI, 244; Scylitzes, 191). Очигледна је била у време после смрти поларизација на присталице царице Зоје и цара Александра, међусобно нетрпељиве. По правилу су Лавови љубимци били неомиљени код Александра а тиме блиски Зоји. С обзиром на очигледне симпатије Лава VI према Фокама не треба искључивати и овај моменат у њиховом пристајању уз царицу.

¹⁸ Theoph. Cont., 390—391; Th. Melit., 208; Scylitzes, 205. Уз паракимомена Константина међу Зојиним присталицама родом из Пафлагоније су била и браћа Гонгили, Константин и Анастасије.

¹⁹ *Oikonomidēs*, Listes, 101; 137.

²⁰ *Ibidem*, 137; извесно је по свој прилици да је Лав Фока имао титулу маистра пре чина доместика школа, јер се у изворима каже увек како је „магистер Лав Фока постављен за доместика...” (Theoph. Cont., 288; Th. Melit., 207).

²¹ До битке је дошло 20. августа 917. Самом окршају је претходила широка дипломатска активност Византије међу Печенезима и Србима, непријатељски расположеним према Симеону. Ромеји су намеравали да нападну Бугаре двоструком тактиком, и са мора и на копну. Флота, на чијем челу је стајао другарије Роман Лакапин, требало је да координира своју акцију са Печенезима и да уђе у Дунав и тако са севера

покушава да, макар и неспретно, оправда несумњиви неуспех Лавове несрећне експедиције јесте Скилица чија наивна прича нема за циљ ништа друго до рехабилитацију рођака и претходника цара Нићифора II.²² Став Скиличине хронике није нимало необичан када се има у виду да је она у овоме периоду и иначе изразито благонаклона према Фокама. Такав је случај био код Скилице и са дописивањем живота старог Нићифора после 894, а ваља се сетити да је несачувана „Историја Фока“, извор информација о успесима рода Фока (написана за владе цара Нићифора II), вероватно имала објашњење и за неуспех код Анхијала с обзиром да је почињала по свој прилици још са делатношћу старог Нићифора.²³

Било како било, велики број истакнутих војсковођа и познатих великаша остао је на бојном пољу. Једино што је Лав Фока могао да учини било је да се са остацима ромејских снага повуче најпре у Месемврију а затим, уз помоћ неупотребљене флоте под командом Романа Лакапина, морским путем и у Цариград. Лав Фока, иако поражен још увек се налазио на положају доместика школа и, охрабрен привременим оклевањем Симеона, смогао је снаге да са прикупљеним преосталим византијским снагама покуша са још једним бојем, овога пута у непосредној близини престонице у Тракији. Била је то битка код Катасирта, после које су збивања у Цариграду почела нагло да крећу неповољним током и за Лава Фоку и за његове заштитнике. Тежак пораз претрпљен овде најдиректније је подстакао та збивања.²⁴ У незавидном положају затечена, царица Зоја је, да би себи сачувала престо, са разлогом покушала да решење тражи пре свега у компромису са моћном властелом. На први поглед није било погодније личности од Лава Фоке, као појединачног представника те јаке провинцијске магнатске струје. Не само да је Лав био члан рода врло фаворизованог у време бившег цара Лава

помогне византијски напад са југа. До тога, међутим, није дошло и Лакапин, практично не учествујући у боју, вратио се са флотом у Цариград, где је касније оптужен за издајство. Поражена до ногу, Византија је стајала немоћна пред Симеоном, коме се сада патријарх Никола Мистик обраћа најпомирљивијим тоном, али бугарски владар се изненада окреће унутрашњости земље и пропушта прилику да дотуче Византинце. Битка код Катасирта, у којој је Лав Фока још једном покушао са отпором била је вођена само са једним одредом Симеона. Уп. *В. Злајарски*, *История на Българската Държава през средните векове I, 2*, София 1927, 405; за најопштију литературу в. *Осийрогорски*, *История*, 253 сл.

²² Scylitzes, 203. Копнене трупе су наводно биле заплашене вешћу која се пронела кроз логор да је доместик Лав Фока погинуо, а у ствари тој забуни је био разлог коњ Лава, који је без јахача пројурио између војника.

²³ Уп. *Каждан*, *Источници*, 122. сл. Уп. о тзв. „Историји Фока“ као и о Скиличиној хроници Увод. Колико је за „Историју Фока“ био важан догађај код Анхијала, доказ је и „неоправдано“ велико место које заузима и у спису Лава Бакона (L. Diacopus, 124 sq.).

²⁴ Theoph. Cont., 290; 725 (Sym. Mag.); L. Gram., 296; Scylitzes, 205. Византијску војску је код Катасирта предводио Лав Фока, а уз њега хетеријарх Јован Гаридас и стратег Никола Дука, који, пошто су Ромеји били ноћу изненађени, гине „а са њим и многи други“. Битка се одиграла највероватније крајем 917. Cf. *Runciman*, *Romanus Lecapenus*, 56; *Злајарски*, op. cit., 405 сл.; о Николи Дуки cf. *Polemis*, *Doukai*, 26; о Јовану Гаридасу уп. нап. 28.

VI, не само да је био син чувеног оца и самим тим носио славно име него је био и зет царичиног пријатеља паракимомена Константина. Зато је Зоја, имајући све то у виду, могла да претпоставља да њена идеја о удаји за Лава Фоку може да јој донесе само већу подршку код најмоћнијег чиниоца византијског друштва — малоазијског племства. Најзад, та идеја није имала никаквих правних сметњи јер је Лав у то доба већ био удовац.²⁵ Међутим, њена се очекивања ипак нису испунила. Разлози томе се крију не толико у скромним квалитетима њеног изабраника колико у државничкој способности супарника царичиног, друнгарија Романа Лакапина. Овај војсковођа нискога порекла, именов својим сигурно много даљи од Лава интересима малоазијскога племства, постигао је да у одсудним тренуцима Фока ипак нема довољну подршку тога племства. С разлогом, зато, пре свега у томе треба тражити објашњење неуспеха Лава Фоке. Све друго су биле околности које су само помагале тај процес одвајања аристократије од Лава.

Роману Лакапину су као супарнику Зоје и читаве једне странке, која је своје корене вукла још из доба цара Лава VI, пришли патријарх Никола Мистик²⁶, противник удаје царице за Лава, учитељ младог Константина Порфиrogenита Теодор²⁷, угледни стратези као што је то био Јован Гаридас, који је заменио марта 919. Лава Фоку на положају доместика школа.²⁸ Све их је окуљао под девизом заштите престола и легитимитета младог Зојинога сина. Видевши да на царицу не може више да рачуна, Лав покушава да се нагоди са патријархом Николом Мистиком и Романом Лакапином и бива заваран празним обећањима. Али, време је радило против Фоке. Суочен са гажењем договора, Лав, у жељи за компромисом, нуди Лакапину чак и брачни савез²⁹, склапа поново неку врсту примирја са регентством и враћа се умирен у Хрисопољ, у близини престонице где су га чекале преостале малоазијске чете.³⁰ Лакапин, у међувремену, већ царев таст и василеопатор, до те

²⁵ Поводом смрти његове сестре паракимомену Константину пише писмо патријарх Никола Мистик (N. Myst., ер. XLVII).

²⁶ Царица Зоја се поново сетила Николе Мистика после узастопних пораза које је доживела и пошто је њен пријатељ паракимомен био ухапшен код Романа Лакапина. Лукави свнух је доласком на брод преварен, јер је и његова намера била да ухапси Лакапина. Када је малолетни Константин VII изјавио да читава власт прелази у руке патријарха Николе Мистика и маистра Стефана, Зоја је пала.

²⁷ Теодор је био први који је реаговао на царичину идеју о удаји и који је упутно писмо са молбом за помоћ Лакапину. Писмо је Зоја ухватила и покушала тако да спречи Лакапина.

²⁸ Јован Гаридас је као хетеријарх учествовао уз Лава Фоку у боју код Анхијала (Theoph. Cont., 389; L. Gram., 296) а када му је патријарх Никола Мистик, свакако уз одобравање Романа Лакапина, и у име малолетног Константина VII понудио да замени Лава на положају доместика школа, Гаридас је то условио. Тражио је да се брату његове жене Теодору Зуфинезеру и његовом сину Симеону доделе титуле хетеријарха, што је и прихваћено (Theoph. Cont., 390; L. Gram., 298—299). Овде треба напоменути да је то место у изворима одавно задавало тешкоће у интерпретацији. Тако су многи, почев од Диканџа до, на пример, Рансимена, мислили да је Теодор Зуфинезер био брат Лавове жене а Симеон његов син, тј. сестрић Лава Фоке (*Di Cange, Familiae*, 149; *Runciman, Romanus Lecapenus*, 59).

²⁹ Theoph. Cont., 393; L. Gram., 299.

³⁰ Theoph. Cont., 395—396; L. Gram., 301—302.

мере је ојачао да је могао да сада затражи од Лава коначно и само распуштање његове војске.³¹ Лава напуштају појединци и прелазе у Лакапинов табор и он са окрвеном пратњом прелази назад, у Малу Азију. То је био знак Роману да коначно оптужи Лава за покушај узурпације, а себе да још једном истакне као браниоца престола.³² Роман је очигледно у своме ставу према Фоки био све радикалнији што је овај бивао слабији, увек добро процењујући стварне могућности свога супарника.

Лав Фока је раније, од самог почетка сукоба са Лакапином, време проводио углавном далеко од престонице. Можда је и овог пута у Малој Азији, у своме дому у Кападокији, најпре покушао да се склони, али без успеха.³³ Одатле је потицала и војска коју је довео до Хрисопоља, одатле су потицале и све његове присталице и нимало није необично што је усамљен, само са највернијим следбеницима, Лав покушао да се тамо, у малоазијским просторима, склони од моћног василеопатора. Уточиште је потражио у тврђави Атеус, која се неспорно у том тренутку налазила у поседу породице.³⁴ Где се налазила теже је одредити, можда у Битинији (према томе, западно од Кападокије), можда у Леонтокомису (негде око Тефрике), а можда чак и на крајњем истоку Царства, северно од Самосате.³⁵ Ухваћен је и заточен, затим, у селу Гоилеону или Ои Леону, а ускоро је поведен и у престоницу, ближе победнику Роману. Успут је ослепљен, вероватно по налогу самог Лакапина.³⁶

³¹ Роман Лакапин је, као царев таст и василеопатор маја 919. — Константин VII се оженио његовом ћерком Јеленом — написао писмо Лаву Фоки у име малолетног владара, у коме га је позвао да распусти војску. Нешто раније власт је у престоници прешла потпуно у његове руке (после демонстрације коју је извео са флотом код Буколеона). У циљу растурања Лавове војске Роман је наводно међу Фокине трупе упутио и некога клирика Михаила и извесну Ану, који су другим писмима требало да још увећају панику код побуњеника. Лав Фока је ухватио Михаила али не и Ану (Theoph. Cont., 395).

³² Theoph. Cont., 396.

³³ У тренутку када је одлучио да се супротстави Роману Лакапину, пошто је овај постао царев таст, уз Лава су били још паракимомен Константин, царица Зоја, као и браћа Гонгили, али су га ови последњи, по свој прилици, убрзо изневерили (Theoph. Cont., 395). Тако је Фока прилично усамљен. У Кападокији је Лав Фока боравио у тренутку када је сазнао за догађаје код Буколеона и за свадбу Константина VII. Дословце се каже „у своме дому“ (Theoph. Cont., 394; 727 /Sym. Mag./; Scylitzes, 209).

³⁴ Theoph. Cont., 396; 730 (Sym. Mag.); L. Gram., 303; итд.

³⁵ Ramsay, Geography, 143, претпостављао је да се Атеус налазио можда негде у Леонтокомису, теми формираној око Тефрике. *Runciman*, *Romanus Lecarepus*, 61, тражио је Атеус у Битинији, мада је ова локација помало нелогична уколико се претпостави да је Лав Фока покушавао да побегне што даље од Лакапина, и то вероватно у Кападокију. Онда би то значило да је из Кападокије поново кренуо на запад, у сусрет Лакапину. Наравно, ради се само о комбинацијама. Можда питању убиштва Атеуса може да послужи и податак да се 'Ατεούς јавља у неким редакцијама и као 'Αετούς, а почетком XII века постоји *ἔθμα τοῦ Αετοῦ* у оквиру Боемундове државе. *Honigmann*, *Ostgrenze*, 129, није знао где се налазила, а Грегоар је мислио да се налазила северно од Самосате. Нешто више о Атеусу се не може рећи.

³⁶ Theoph. Cont., 396; Scylitzes, 211; Cedr. II, 295. У новом издању Скилице је прочитано као „село Ои Леон“. Фоку су Јован Тувакис и Лав Пастглас повели из Гоилеона и успут ослепили. Код Теоф. Настављача се износи да ослепљење није било по налогу Лакапина и да је овај, шта више, био тиме незадовољан. И Скилице се пита да ли је ослепљење било по налогу Романа Лакапина.

Међутим, и после ослепљења Лав Фока је још увек имао присталица не само у унутрашњости Византије него и у самсме Цариграду и августа 920. долази у престоници до неуспеле побуне у корист заточенога Лава Фоке. Међу онима који су забележени у тој завери били су Константин Ктиматин, Давид Камулијан (познат по својој преписци са патријархем Николом Мистиком) и Михаило куратор Мангана. Сви су они после јавног ослепљења прогнани, а Лав Фока за казну још и „тегљен посред вароши“. Зоја, која се још увек налазила у Цариграду, натерана је да се замонаши.³⁷ Поменута завера је показала да је Лав имао присталица и у Цариграду, да је уза себе везао све оне некадашње сараднике царице Зоје и противнике Николе Мистика а затим Романа Лакапина. Неуспеси Зојине оштре и непопустљиве политике према Симеону осули су ову политичку струју, али у додир са Лакапином „новим човеком“, по свему потпуно страном интересима племства, многи аристократи су се нашли на супротној страни, чак бранећи Фоку. Разлике између престоничке и провинцијске аристократије у тој епохи још увек нису биле ни изблиза толико изражене као што ће то бити век касније.

Роман Лакапин као цар (од децембра 920³⁸), без обзира на своју осведочену унутрашњу политику која никако није била повољна по аристократију — а још увек је њен највећи део припадао земљишној властели — као mudar државник учинио је извесне компромисе. Пре свега покушао је да повеже родбинским везама своју и породицу Аргира тако што је сина Евстатија Аргира, по имену Лава, оженио својом ћерком Агатом.³⁹ Овај избор није био нимало случајан, јер Аргири су били род чију је славу крајем владе Лава VI почела да угрожава породица Фока, Романових недавних огорчених непријатеља, али и род чија је слава била бар равна слави Фока. Иако порекла, завичаја и начина уздизања сличног Фокама⁴⁰, Аргири су, изгледа, преко све женидбе доспели у престоницу и тиме учинили пресудан корак којим су се претворили од једног типично провинцијског магнатског рода у експонента престоничког владајућег слоја, какав су били још увек у XI столећу. Никада се више ниједан Аргир неће на било који начин ослањати на завичај и провинцију. Лакапин је своје везе са племством ојачао и тако што је, уз Аргире, својим зетовима учинио и двојицу Јермена знатног рода, Муселеа (вероватно Алексија) и Романа Саронита⁴¹, али сва три његова

³⁷ Theoph. Cont., 397; L. Gram., 303; Scylitzes, 212. Роман Лакапин је пронео вест кроз Цариград да је царица Зоја покушала да га отрује и тиме оправдао пред народом свој поступак према њој, па и побуну уопште.

³⁸ Cf. V. Grunel, Notes de chronologie byzantine, Echos d'Orient 35 (1936), 333 sq., који је показао да је Роман Лакапин постао цар савладав не децембра 919. него децембра 920, а тиме се и остали догађаји померају. Са тим у складу је и побуна у престоници смештена не у август 919. већ у август 920, што је и логичније. У првом случају би иначе догађаји били изузетно згуснути у два-три месеца (од маја до августа). Уп. *Осифорогски*, Историја, 256.

³⁹ Theoph. Cont., 399; DAI, 240; Scylitzes, 213.

⁴⁰ Уп. нап. 56. и 57. у II поглављу.

⁴¹ Scylitzes, 251; претпоставка да је Алексије Муселе био зет Романа I мора се узети врло условно, само уколико је унук Романа Лакапина, Роман Муселе, био син Алексија Муселеа, друнгарија флоте из Лакапиновог времена. То зато, јер се код Скилице помиње једино Роман Муселе.

зета су личности, премда фаворизоване, ограничене у своме утицају само на престоницу. Нити су били опасност по централистичку политику Романа Лакапина нити су представљали подршку интересима провинцијских магната. Фоке су били и једно и друго

У сваком случају све оно што се збивало са Лавом Фоком открило је доста од исходишта и центра снаге породице, па је чак потврдило да је Мала Азија извор њихове моћи (за његову војску је дословно речено да је из Азије као и да се тамо повлачи). И још више, први пут (а тога ће бити још у доста наврата у будућности) показало се да је Кападокија простор на који ће се враћати сви потомци Лава и на коме ће сваки њихов противник морати да их порази да би их савладао.

Следеће раздобље је донело повученост Фокама, а њихово место на двору заузимају, пре свега, славне војсковође Куркуаси и, још више, Аргири. Лавов брат *Варда*, осим што је учествовао у несрећном боју код Анхијала, ни у једном од каснијих и по његовога брата фаталних догађаја није поменут, што даје пуно права претпоставци да ои у тим збивањима није ни учествовао активније. Стога Варда није ни доживео онако несрећну судбину свога брата. Спасен од гнева Романа Лакапина, Варда ипак није могао да избегне полујавну, помало потиснуту улогу, какву му је наменио тај свемоћни победник над његовим братом.

О његовом деловању за време Лакапинове владе дуго нема никаквих вести. Тек пред крај царевања тога владара, приликом напада Руса 941, сазнаје се више о активности Варде. Иако изненађени неочекиваним нападом, упереним на северозападни део Мале Азије, Ромеји су се брзо снашли, у првом реду захваљујући протовестијару (а после овога успеха паракимомену) Теофану, као и Јовану Куркуасу и Варди Фоки. Русе је најпре на копну победио Варда, а затим је преостале њихове снаге унуштио у великој бици истакнути војсковођа, domestik школа Јован Куркуас. За Фоку је записано да је командовао „коњаницима и одабраним људима“ (*μετά ἰππέων καὶ ἐκκρίτων ἀνδρῶν*).⁴³ Житије Светога Василија Новогa бележи да је Русима пружио отпор „са одабраном војском патрикије Фока“, односно „са великом армијом Македонаца“ (*μετὰ πλείστον φωσσάτου τῶν Μακεδόνων*).⁴³ Код Теофановог Настављача је нешто другачија белешка, по којој је на Русе послан *καὶ Βάρδας πατρικίος ἀπὸ στρατηγῶν ὁ Φωκᾶς* са одабраном војском, док је код Зонаре, писца иако позног ипак у много чему веома значајног као извор, речено да је Русе победио патрикије Варда Фока *στρατιωτικῆοῦ στρατηγῶντι συντάγματος*.⁴⁴ Из наведених података недвосмислено произилази да је Варда 941. имао титулу патрикија, коју 917. још увек није поседовао, што логично значи да му је она подарена од стране цара Романа. Али, ако је питање достојанства патрикија прилично једноставно, то није случај са функцијом коју Варда врши 941. Из Житија Василија Новогa сазнаје се да се он налазио на челу Македонаца,

⁴² Theoph. Cont., 423; Scylitzes, 229.

⁴³ Цитирано према *H. Grégoire, Saint Théodore le stratélate et les Russes d'Igor, Byz. 12 (1938), 292—293.*

⁴⁴ Theoph. Cont., 424; Zonaras III, 477.

што у сваком случају подразумева неку његову војно-управну дужност у Македонији. Овај податак повезан са Зонарином вешћу могао би да значи да је та дужност била управо функција стратега. На наведене вести додат став из Теофановог Настављача би, коначно, успео да их све објасни тако што доста јасно показује да је Варда био 941. бивши стратег теме Македоније. Тиме би се дало за право научницима који се залажу за слично решење.⁴⁵ Вероватно да је он, с обзиром да се налази на челу македонских трупа, био уклоњен са тога положаја само формално али не и фактички. Када је постављен за стратега и када је разрешен, није познато; оно што је сигурно, јесте да је и једно и друго било за Романа I. Карактеристично је да, премда пасиван у борби брата Лава са Романом и вероватно све време лојалан цару, Варда ипак не добија на управу ниједну од азијских, већ једну европску тему. Без обзира на углед старе теме Македоније, у таквој одлуци Лакапина се крије сва суштина опрезности и мудрости овога цара, који је знао да је корисно држати једнога Фоку у одређеној полумилости, али да је још корисније по престо држати га што даље од Мале Азије, поготово од Кападокије. У Европи Варда Фока ни изблиза није био тако опасан противник као што је то био којим случајем на истоку Царства.

Неодређени положај Варде је потрајао све до промене на престолу, то јест до пада Романа I Лакапина. Њега, кога противници нису ни покушали да оспоре као господара, оборили су крајем 944. године рођени синови. Тиме се, међутим, највише користио запостављени, легитимни цар Константин VII Порфорогенит, који се већ 25. јануара 945. ослобађа Лакапинових синова и, најзад, у својим зрелим годинама задобија примарни положај у Царству.⁴⁶ Захваљујући томе као и чињеници да је дуго био по страни, када је остао на престолу, Константин VII је усвојио у унутрашњој политици многа искуства свога претходника нарочито, у одбрани централистичке политике. Зато он и не чини сувише радикалне потезе чак ни онда када се решио да круг присталица бившега цара замени својим изабраницима. Ипак, чим је засео сам на престо, Константин је морао да предузме извесне кораке, пре свега да награди оне који су га подржавали. Прво што је учинио било је да издашно награди Варду Фоку, а затим и његове синове Лава и Нићифора. Може се зато с правом рећи да је влада Константина VII од самога почетка пружила прилику највећем узлету породице Фока, узлету који ју је кроз једва две деценије довео и до престола. Ослањање на Фоке је био битан елемент опште Порфирогенитове политике према племству, које је он успевао да везује за себе, задовољни почастима и наградама, што већ његовоме сину и наследнику Роману II више неће бити тако лако. Суочен са ссцаженим племићима, Роман II ће често изгледати немоћан.

⁴⁵ Cf. *Zakynthos*, Μελέται περί τῆς διοικητικῆς διαρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχικῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει, Επ. Ε. Βυζ. Επ. (ΕΕΒΣ) (1948), 81, сматра с правом да је Варда био стратег Македоније; *Runciman*, *Romanus Lecapenus*, 112, назива га „екс-стратегом“.

⁴⁶ Уп. *Осјорогорски*, *Историја*, 268.

Још крајем 944. или почетком 945. године Варда је добио достојанство магистра, оно исто које је својевремено имао његов брат Лав, па је затим постављен за доместика школа, као трећи носилац ове исте дужности из рода Фока (после оца и брата).⁴⁷ Забележено објашњење код Теофановог Настављача да је Варда свој положај добио зато јер је „дуго времена често показивао своју храброст у ратовима“⁴⁸ није само литерарна фраза већ и наговештај неких стварних збивања која су претходила његовом чину доместика школа. На жалост, византијски извори не дају о тим збивањима обавештења, али се зато, захваљујући арабљанским писцима, зна да је Варда током јесени 944. водио исцрпљујуће борбе са господарем Мосула, а од октобра исте године и са освајачем Алепа, Хамданидом Саиф-ад-Даулахом. Оценивши да емир због заузетости на другој страни не може да се потпуно посвети византијском фронту, Варда је силовито кренуо преко границе и привремено заузео Германикеју (Мараш) и Баграс (Паграс).⁴⁹ Ово су, међутим, били сасвим краткотрајни успеси, јер Саиф-ад-Даулах успева да једне ноћи изненади и победи Византинце, мада и сам том приликом трпи велике губитке. Резултате победе емир ипак није био у стању да у пуној мери искористи јер га немири у Египту одвлаче на супротну страну.⁵⁰ Окршаји Варде са Арабљанима током јесени 944. показују да је његов положај у војсци био знатно измењен последњих година владе Романа I Лакапина. Исто као и 941. против Руса, Варда и сада предводи врло важне ратне акције и обавља их са успехом, али његови тријумфи нису праћени и формалним признањем. Иако се вероватно већ крајем 944. налазио на челу византијских трупа на Истоку било је потребно да дође до промене на престолу Царства да би стигла и потврда у облику чина доместика школа. Свакако да је томе била разлог, и поред повећаног поверења Лакапина у лојалност Варде, стална опрезност овога цара према читавом Вардинском роду. А можда је била по среди и нека шира промена политичког става мудрога владара?

Уз признања Варди, признања која су уосталом била потврда донекле створеног фактичког стања, Константин VII награђује и његове

⁴⁷ Theoph. Cont., 436; 753 (Sym. Mag.); L. Gram., 328; Th. Melit., 237; Scylitzes, 238. На основу преписа Лава Граматичара и Теодосија Мелитинског јасно је да је најпре Варда добио достојанство магистра а тек нешто времена по томе и чин доместика школа. Овај други чин поменута два преписа не помињу, јер се са почетком самосталне владе Константина VII завршавају. Од Фока су доместици школа били пре Варде стари Нићифор (око 887) и Лав (913—914).

⁴⁸ Theoph. Cont., 436.

⁴⁹ Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 305; код Васиљева се у вези са временом додељивања чина доместика Варда Фоки провукла једна нетачност: он би по овом аутору био доместик већ у јесен 944, што је немогуће бар пре 16. децембра 944. У питању је ословљавање Варде чином који је за арабљанске писце постао део његовог личног имена и који је механички пренет и на време блиско његовом додељивању. Занимљиво је да термин „доместик“ има за Арабљане нешто измењено значење те они зову тако и цара Нићифора, па и Романа Лакапина, а посебно је код арабљанских писаца овај термин повезан са породицом Фока. Тако је називан, најчешће без имена, и Варда Фока. — Баграс се налази јужно од Сиријских врата, изнад Антиохије.

⁵⁰ Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 316. Немири су били нарочито велики током 947.

синове, најпре *Нићифора* и *Лава*, а затим и *Константинина*. То је, према Скилици и Зонари, изгледало тако као да је цар, упоредо са постављењем оца за доместика схла, произвео Нићифора за стратега теме Анатолика, његовог брата Лава за стратега теме Кападокије, док је најмлађи Вардин син Константин дсбио, као стратег, на управу тему Селевкију.⁵¹ Ипак, пре ће бити у праву старији извори, по којима је Константин VII одмах по преузимању власти доделио из породице Фока чин само Варди, док су чиновни његовим синовима додељени нешто касније.⁵² Код познијих писаца је дошло до спајања ових наименовања из врло логичних разлога јер се она уклапају у једну исту појаву: избијање читаве породице Фока, једновремено са више представника, у први план збивања у Византији и почетак њиховог блиставог, златног доба.

Од тога тренутка целокупна политика Византије у Малој Азији, па према томе и према Арабљанима, поступно али дсста брзо прелази у руке овога рода. Тако је и одбрана Царства од источнога непријатеља спадала такође у њихову ингеренцију. Може се слободно претпоставити, како је то учинио Н. Икономидис⁵³, да су промене у начину организовања административне и војне управе у источним крајевима, са низом нсвих тема у пограничној области (такозване „јерменске“ теме), које штите старе и велике теме, биле добрим делом плод присуства, утицаја и власти коју су Фоке имале у читавој Малој Азији. Цео овај новостворени систем је нашао свога одраза у Тактикону из 971—975.⁵⁴

Од 945. до 948. на истоку је владало примирје јер је Саиф-ад-Даулах морао пре свега да води борбе са својим арабљанским супарницима.⁵⁵ Користећи се тиме, византијска војска нападне подкомандом стратега Кападокије Лава Фоке на погранично арабљанско место ал-Хадат и разруши га, а да Саиф-ад-Даулах није био у стању да му помогне (948).⁵⁶ У пролеће следеће 949. године Византинци су поново кренули истим правцем, напали овога пута Германикеју, један од најважнијих сиријских градова, и заузели је наневши тежак пораз Саиф-ад-Даулаху. Податак да је овим походом заповедао брат Јована Куркуаса не значи да је положај Фока био на било који начин уздрман, јер исте године Лав Фока стално упада на непријатељску територију на челу својих Кападочана и у боју код Буке убија чак 400 Арабљана.⁵⁷ И следећих

⁵¹ Scylitzes, 238; Zonaras III, 482.

⁵² Theoph. Cont., 436; 753 (Sym. Mag.); Th. Melit., 237.

⁵³ *Oikonomidès*, Frontière, 87.

⁵⁴ *Oikonomidès*, Listes, 262—277.

⁵⁵ Уп. нап. 50. у овом поглављу.

⁵⁶ Scylitzes, 245; *Vasiliev*, Byzance et les Arabes II, 318. Cf. *Honigmann*, Ostgrenze, 80 sq. Ал-Хадат (Адапа из византијских извора) се налази на неких тридесетак километара североисточно од Германикеје. Алепски емир је био заузет ратом са курдским емиром Абу-Таглибом. О ратовању Саиф-ад-Даулаха са Ромејима између 948. и 956. занимљиве допуне, посебно о улози Варде Фоке, могу се наћи код Даулаховог дворског писца Мутанабија. Cf. *Canard*, Mutanabbi.

⁵⁷ Scylitzes, 245; *Vasiliev*, Byzance et les Arabes II, 319; *Honigmann*, Ostgrenze, 105; *Honigmann*, Trois mémoires, 114. Хонигман је склонији да битку код Буке смести у пролеће 950. Бука је иначе град у близини Баграса. Занимљиво је да и Хонигман

година тројица Фока, синова доместика школа Варде, предводе заједно са оцем такорећи све византијске подухвате на истоку и иза сваког успеха стоје као вође и инспиратори. Несумњиво је било да је наступило време промена на арабљанско-romeјској граници. Те промене ипак нису никако ишле сасвим једноставно, пре свега захваљујући способностима ратоборног Саиф-ад-Даулаха, алепског емира. Тако је у лето 950. емир прекинуо примирје са Ромејима (на које је био натеран породичном трагедијом која га је задесила) и кренуо са огромном војском сједињених муслимана у дубину Анадолије. Продревши у Кападокију и опљачкавши Харсијанон, код реке Ликоса је тешко поразио Варду Фоку. Притом је заробљено 80 византијских „патрикија“ и „зирвара“.⁵⁸ Међутим, на повратку Варду је осветио његов син Лав Фока, који једне ноћи изненади окрвјену војску Саиф-ад-Даулаха и нанесе му тешак пораз (то се збило негде између Германикеје и Хадата). Премда је изгубио много људи, емир је одбио преговоре које му је у име Византинаца понудио стари доместик школа, Варда Фока.⁵⁹ Већ следеће 951. године ад-Даулах је, пошто се мало опоравио од нанетог му пораза, приступио новим упадима и ујесен стиже поново пред Цамандос (први пут је био 950), опкољава Варду Фоку са 40000 Ромеја, али пред најавом зиме мора да се повуче без борбе.⁶⁰ Одмах следеће године Варда узвраћа, стиже пред Амиду, Мајафарикин и Нисибу, али их не осваја. То је био знак емиру да отпочне са утврђивањем пограничних вароши, што Варда Фока уз помоћ сина Константина покушава да омете, али бива поражен под зидинама Германикеје.⁶¹ Године 953, после неуспешних покушаја преговора, Саиф-ад-Даулах креће у блистави поход све до Мелитине, коју не осваја него само пљачка њену околину, али у повратку сачекају га трупе доместика и пресецају му пут. Долази до окршаја са обостраним великим губицима, но Варда ипак успева да одбаци емира у унутрашњост копна, на шта је овај морао да крене у своје земље заобилазно, преко северних

чини омашку сличну Василеву па механички преноси писање арабљанског извора који назива Лава Фоку „доместиком“. Овај је то, наравно, постао тек неку годину касније. Иначе, током читаве 949, посебно за време лета, византијска војска је прилично несметано боравила у северној Сирији, и то под врховном командом Варде Фоке, а заповедали су још његов син Лав (потукао антиохијске Арабљане) и Теофил Куркуас, предак Јована Цимискија.

⁵⁸ *Vasiliev*, *Byzance et les Arabes* II, 319 sq; 342. Cf. *Canard*, *Mutanabbi*, 103; *Honigmann*, *Charsianon Kastrom*, 145 sq. Хонигман је мислио да је Ликос исто што и Локана; лоцирање Ликоса као реке извршио је Канар (*Vasiliev*, *Byzance et les Arabes* II, 344). У току 949. Византинци су предузели такође и један успешан поход у Јерменију под Јованом Цимискијем, као и једну неуспешну експедицију на Крит.

⁵⁹ То се збило тако што су емира најпре напустили војници из Тарса јер их је пут водио на другу страну, а затим је Лав добио обавештење од смитовог заробљеника, иначе византијског посланика код ад-Даулаха, да је емир ослабљен. Приликом напада у кланцу Фокини војници су највише забуне изазвали отискивањем камења са оближњих брда. У повлачењу Арабљани убију око 400 заробљених Ромеја, али се византијски посланик Никита Халкуцис подмишљањем ипак спасао. О томе од грчких извора само Скилица (*Scylitzes*, 242); *Vasiliev*, *Byzance et les Arabes* II, 345. Cf. *Canard*, *Mutanabbi*, 103.

⁶⁰ *Vasiliev*, *Byzance et les Arabes* II, 346; *Canard*, *Mutanabbi*, 107 (даје податке о овако претераном броју људи).

⁶¹ *Vasiliev*, *Byzance et les Arabes* II, 347.

крајева. Доместик Варда то одмах користи и продире у небраћену Сирију све до Антиохије. Пошто је и сам стигао већ у Сирију, ад-Даулах, сазнавши за византијски упад, даје се у потеру за Ромејима који не успевају да умакну. У великој борби ад-Даулах побеђује, гину многи Грци, међу којима и патрикије Лав Малени, рођак доместика преко његове жене, заробљен је син доместиков Константин, а сам Варда је рањен у лице.⁶² Заробљени Константин Фока је и умро у заточеништву (можда отрован), а на то је Саиф-ад-Даулах, као прави витез, показао саучешће према болу старога доместика написавши му једно топло писмо.⁶³ У овоме се поразу најбоље могло да види како је ратовање на истоку постало од времена доместика Варде Фоке мање-више породична ствар његовог рода, али и да су Фоке били први који су подносили терете таквога ратовања. Саучешће Варди нимало није спречило ад-Даулаха да, као одговор на наводне византијске репресалије над заробљеницима и спречавање његовог даљег утврђивања границе од стране Варде, крене поново на доместика и порази га 30. октобра 954. године код града Хадата. Пораз царске војске нису успели да спрече ни бугарске ни руске чете у њеном саставу, и међу заробљеницима су се нашли многи Ромеји, па тако и Вардин зет, по надимку Ђоравко, и његов син (Вардин унук), а Нићифор Фока (син доместиков), пошто се током битке крио у подрумима Хадата, тек је под заштитом ноћи успео да се искраде и побегне пораженоме оцу. По некима, будући цар је овде био чак и рањен.⁶⁴ Саиф-ад-Даулах је изгледао неприкосновени господар Сирије и личност која је у стању да наметне силом своју вољу читавој византијској граници.

Положај Царства је бивао све неповољнији и сигурно да је последњи пораз доместика Варде био псвод да се у Византији учине промене у редовима војних руководилаца још исте 954. године. Константин VII замењује Варду Фоку „због његових година и старости“ новим доместиком, патрикијем (код Скилице магистром) Нићифром, „најдражим сином“ старога Варде и дотадашњим стратегом теме Анателика.⁶⁵ С обзиром на чврсте позиције које су Фоке већ стекли у редовима племства и војске, тешко је поверовати да је овај потез Порфирогенит самo-иницијативно направилo; напротив, био је то пре „тихи пуч“ у оквиру саме породице, који је омогућио да се континуитет фактичке власти Фока над истоком продужи за још читав низ година.

⁶² Ibidem, 347—351; *Canard, Mutanabbi*, 101.

⁶³ Scylitzes, 242. Скилица каже да је емир, пошто је позвао Константина Фоку да се преобрати а овај то одбио, наредио да га отрују. *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 351. Саиф-ад-Даулах је уопште у своје ратовање уносио много витешкога па је слично овоме случају поступио и када је убијен код њега један од чланова византијског посланства, мада је ипак одбио да испоручи убицу. Ово се збило 950 (*Vasiliev, op. cit.*, 342).

⁶⁴ *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 352 sq; *Canard, Mutanabbi*, 111; византијски извори ћуте.

⁶⁵ Theoph. Cont., 459—460; Scylitzes, 249; *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 353—355. Поједини арабљански писци иду чак дотле да кажу да је Варда Фока после Хадата био одлучио да се замонаши.

Пошто је у пролеће 955, на наговор свога саветодавца Мутанабија, одбио предлоге о миру, Саиф-ад-Даулах се августа или септембра те године нашао суочен са офанзивом Ромеја, који под командом доместика Нићифора Фоке поново опседају Хадат, али неуспешно. Следеће, 956. године чекала су га још тежа искушења, када га патрикије Лав Фока, одскора стратег теме Анатолика (уместо Нићифора који је постао доместик школа)⁶⁶, лукаво процењујући емирову удаљеност од Алепа, док је ад-Даулах освајао на северу (у горњем Еуфрату), напада на југу, много ближе центру хамданидске државе, и побеђује код Дулука.⁶⁷ Тако се Лав поново послужио опробаном византијском тактиком: раздвајањем а затим побеђивањем подељених противничких снага.⁶⁸ Нови стратег Анатолика је овом приликом успео да зароби и доведе у престоницу и велики број најугледнијих муслиманских заробљеника.⁶⁹ Године 956. алепски емир је доживео последње успехе, а затим следи читав низ пораза које му Византинци наносе.⁷⁰ Јуна месеца 957, доместик школа Нићифор Фока најзад успева да освоји Хадат, ону исту варош у чијим је лагумима тражио спаса пре непуне две године. После ове победе, иако Царство још није имало снаге за даље продирање, у целини ствари крећу врло добро, нарочито после октсбра 958. када се истска привре-

⁶⁶ *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 356. У вези са напредовањем Лава, брата Нићифоровог, после 954. године, постоје неке неподударности у изворима. Код тзв. Настављача Георгија Монаха и Псеудо-Симеона Логотета (Бонски корпус) каже се да, када је цар због старости заменио на дужности доместика школа Варду Фоку његовим сином и дотадашњим стратегом Анатолика Нићифором, тада је и његов брат патрикије Лав постављен за *στратηγὸν τῶν ῥωμαίων* (Theoph. Cont., 755 /Sym. Mag./; G. Monachos-Murali, 853). То би значило да је од 955. Лав био одвојен од источног фронта, мада истовремено нема вести о његовој активности на западу. По другим изворима он и даље са успехом води царске чете на истоку, у Сирији. На другој страни, код Теофановог Настављача (за чије се приповедање од 948. претпостављало да је дело Теодора Дафнопата и које има велику изворну вредност) речено је да је после Нићифора Константин VII поставио његовог брата на чело теме Анатолика (Theoph. Cont., 459—460; 462; L. Diacopus, 7, 18; Патерик II, 18). Ове су две вести у очигледној супротности и, пошто је у доба Константиновог наследника Романа II Лав био и доместик запада, наведена контрадикторност је довела до прављења комбинација у науци, па се натезало како је Лав био редом стратег Кападокије, затим од 955. кратко време стратег Анатолика, па „стратег Запада“, да би под Романом II постао и доместик Запада (cf. *Guiland, Domestique*, 445). Но, недоумици нема места уколико се поклони поверење Теофановом Настављачу, који нешто касније каже да је Роман II дао титулу магистра доместику школа Нићифору а стратегу Лаву исту титулу и чин доместика школа Запада (Theoph. Cont., 472). *Осирогорски*, Историја, 271, с правом мисли да је Нићифор Фока постао доместик већ крајем 954.

⁶⁷ *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 358; том приликом је заробљен нећак Саиф-ад-Даулаха Абу'л Асар, иначе зет песника Абу Фираса, о чему има вести и код Скилице (Scylitzes, 242).

⁶⁸ У јесен 956. Саиф-ад-Даулах се послужио сличном тактиком и упао у Харсијанон и Сариху (Σαρχῆ), који нису били чврсто брaњени, и са добрим пленом се преко Тарса вратио у Алеп. *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 359; о Сарихи cf. *Honogmann, Ostgrenze*, 49—50, 85, 228.

⁶⁹ Уп. нап. 67. у овом поглављу.

⁷⁰ Још исте јесени (956) флота града Тарса је била поражена од ромејске а на копну су Византинци опљачкали Мајафарикин (Theoph. Cont., 452—453; *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 360).

мено нестаје поражен најопаснији непријатељ, противник који се показао више него достојан и Варди и Лаву и Нићифору Фоки.⁷¹

Од тренутка када се Константин VII на цариградском престолу ослободио сенке Лакапина, Фоке нису ниједног тренутка испуштале привилеговане положаје које су одмах стекли од ученог владара и пријатеља њихове куће. Тако се и догодило да је читава судбина источних делова Царства била поверена пре свега овом кападокијском роду. Само имајући у виду њихову снагу у унутрашњој политичкој констелацији, може се схватити да је промена у војном византијском руководству на истоку могла да се онако изведе како је била изведена: да остарели отац преда свој положај доместика школа сину, патрикију Нићифору, дотадашњем стратегу Анатолика, чији положај нешто касније (али исте 955) добија његов брат, патрикије Лав. Када је нови цар, Роман II, дошао на власт морао је да поступи слично своме оцу и да задовољи сада сигурно још веће апетите све моћније породице обдаривши њене чланове новим почастима и службама. Одмах по ступању на престо, цар Роман II је дао доместику школа Нићифору титулу магистра⁷², али, притом, није могао да заобиђе и другога, исто тако заслужнога Фоку, „патрикија и стратега Лава“, коме даје, не много после Нићифора, титулу магистра и чин доместика школа Запада.⁷³ На тај начин је дошло до поделе ове дужности на две функције, доместике школа Запада и Истока.⁷⁴ У листама достојанстава из X столећа стратег теме Анатолика је стајао на вишем месту од доместика школа уколико овај није био и магистар⁷⁵, па и том појединошћу може да се објасни зашто се Фоке нису одрицале свога положаја у теми Анатолика и зашто су, уз иначе врло високе остале функције, желели и на изглед празну титулу магистра. Наравно да привлачност теме Анатолика није првенствено лежала у томе, већ пре свега у чињеници да је то била највећа и најстарија тема са огромном, међу темама најимпозантнијом, војном снагом која је, сједињена са борбеном кападокијском темом, била у стању да најдиректније утиче на распоред и снагу свих утицаја у војсци и, шире, у Царству.

Лав Фока је као доместик Запада у изворима забележен само са једном акцијом и то против „номадских Скита... које још називају народом Хуна“.⁷⁶ Пошто је успешно сузбио ове непријатеље (вероватно

⁷¹ *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 361; алузија на ово освајање је направљена у „касида“ коју је Нићифор, већ као цар, упутио калифи ал-Мути-лилаху (Јахија, 115 сл.). Византинци потом покушавају да завером смакну алепског емира, али неуспешно, а затим успевају да га победе и заузму Самосату (под командом Јована Цимискија) јуна 958. Следи победа Цимискија под Рабаном (октобар 958) и том приликом је заробљено око 17000 Арабљана. Од виз. извора *Theoph. Cont.*, 461—462; *De velitatione bellica*, 91. *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 363.

⁷² *Theoph. Cont.*, 472; *L. Diaconus*, 7; *Scylitzes*, 249. У овом случају поверење је покљоњено пре свега Теофановом Настављачу. Уп. нап. 66 у овом поглављу. Нићифор Фока је већ у лето 960. носио титулу магистра, а Константин VII је умро 9. децембра 959.

⁷³ Уп. нап. 66. у овом поглављу.

⁷⁴ А не како је могло да се закључи на основу Скилице, на пример, још за време царице Зоје и Лава Фоке. Уп. нап. 14. у овом поглављу.

⁷⁵ *Oikonomidès, Listes*, 245, 263.

⁷⁶ *L. Diaconus*, 18—19; *Lemerle, Saint Athanase*, 74.

да су то били Угри, који су продрли дубоко на Балкан), Лав је одлучио да посети великог свог и братовљевог пријатеља Св. Атанасија на Светој Гори.⁷⁷ До посете је дошло или пре него што је његов брат Нићифор кренуо у поход на Крит, или истовремено са првим периодом тог великог подухвата, на основу чега се може датовати и рат са „Хунима“ у исту 960. годину. То зато, јер када је, почев од зиме 960, Нићифор био у припремама за велики и победоносни поход на Крит, који је отпочео у лето исте године, војска на истоку је остала у рукама самога Лава. Истога лета, када је отпочела опсада Кандије, главнога града на Криту, од пораза опорављени ад-Даулах је кренуо кроз Сирију према византијској граници и прешао је а да Лав, сада као domestik схола Истока, није успео да му се одмах супротстави. Лав, који је на истоку ратовао „у име свога брата“ (ἐκ προσώπου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ), изгледа да није имао довољно војника, што је омогућило емиру да продре све до Харсијанона и да га опљачка.⁷⁸ Лав Фока је, дакле, са одласком брата кренуо на малоазијско полуострво и тамо се појавио или формално са чином domestika Истока или бар вршећи ту дужност. Чини се, ипак, да нема разлога сумњати у ову промену. Пошто је Харсијанон био опустошен, Лав се обратио за помоћ најпре стратегу Кападокије, патрикију Константину Малнину, који му је иначе био ујак⁷⁹, што значи да је врло брзо после проглашења Лава Фоке за стратега Анателика 955. његов положај у Кападокији наследио његов ујак. Томе иде у прилог и податак из *De velitatione bellica*, по коме је Константин Малнин био дуго година стратег Кападокије.⁸⁰ Његов долазак на поменуто место био је, у ствари, само још један у низу многих сличних континуираних гестова којима се учвршћивала породична снага Фока и ширила основа њихове моћи. Уз Малнина, Лав се обраћао за помоћ и другим стратезима и, уз њихову помоћ, сачекује у заседи Саиф-ад-Даулах у кланцу Килиндросу (Κύλινδρος) у близини места Андрасоса (Ἀνδρασσός), тешко поражава Хамданиду и са богатим се пленом враћа у престоницу.⁸¹ Било је то 8. новембра 960.

Истовремено са деловањем Лава на истоку Нићифор је кренуо са великом флотом, крајем јуна — почетком јула 960, на Крит, који се

⁷⁷ Lemerle, Saint Athanase, 74 (и нап. 47), 91 sq.

⁷⁸ Theoph. Cont., 479—480; L. Diaconus, 18; Scylitzes, 250. Лав Фока је постао domestik истока 960. године, чим је његов брат постављен за „стратега-автократора“ у експедицији на Крит. Cf. Honigmann, Ostgrenze, 85.

⁷⁹ Theoph. Cont., 479. О породици Малнина уп. излагање на наредним страницама.

⁸⁰ De velitatione bellica, 185.

⁸¹ Theoph. Cont., 479—480; L. Diaconus, 22; Scylitzes, 250; уп. коментар Хазеа уз Лава Бакона (L. Diaconus, 418). О месту битке уп. Honigmann, Ostgrenze, 86; такође истога, Trois mémoires, 118 sq. У другој књизи Хонигман исправља своје раније мишљење о локацији Килиндроса. Име кланца је сачувано у Cod. Vat. 163, за који Хонигман претпоставља да је дело Теодора Дафнопата. Кланец се налази на неких седамдесетак километара југозападно од Мелитине а четрдесетак километара јужно од Арке. Лав Фока се са бројним заробљеницима вратио у престоницу у којој је доживео тријумф док се Саиф-ад-Даулах наводно једва спасао заробљавања (по Теофановом Настављачу).

налазио ван домашаја Царства још од 827—828. године.⁸³ Опсада центра одбране острва, Кандије, потрајала је све до марта 961. и имала је много критичних тренутака по Византијце. Пошто је варш најзад пала, Нићифор је приступио са победничким трупама пљачки и погромима над муслиманским живљем, који су трајали више дана.⁸³ Од успеха на Криту „већу и значајнију победу Византија већ неколико векова није била доживела“⁸⁴, и с правом се може истаћи да су управо критским походом углед и снага Фока били коначно потврђени. За разлику од првог узурпатора права македонске династије на престо пре четрдесетак година, Романа Лакапина, који се морао уздати изнад свега у властито лукавство и мудрост, нови претендент, који се 961. већ назире, Нићифор Фока за собом има одану победничку војску, добар део племства и фактичку власт над Малом Азијом. У том контексту нема никакве сумње да је он после освајања Крита доживео тријумф у Цариграду — што осправају поједини извори — јер, да до тога није дошло, била би то практично полуотворена објава рата, што у томе тренутку није смео да учини препредени евнух Јосиф Вринга, највећи противник Фока у престоници, како ће се ускоро показати.⁸⁵ Што се тиче Нићифора, њему се није журило.

Реакција на освајање Крита била је у исламском свету бурно исказана, у Египту прогонима хришћана⁸⁶, а у Сирији новим суксбима са, сада већ ослабелим, Саиф-ад-Даулахом, који је, чим се мало прибрао од пораза код Андрасоса, покушао да узврати ударац, мада је овога пута он био „више нападнут него нападач“.⁸⁷ Прилике су се потпуно преокренуле у корист Византије и Нићифор, уз помоћ хипостратега Јована Цимискија, јануара 962. године први пут осваја Анабарз⁸⁸, а априла Мараш (Германикеја), Дулук (Телук, Τελοῦχ) и Рабан (Ῥοβάμ).⁸⁹ Лав Ђакон је — одушевљен овим походом, који је завршен освајањем Алепа, престонице Саиф-ад-Даулаха (крајем 962) — записао да је Нићифор освојио чак шездесет градова, што је свакако претерано.⁹⁰ Посебно

⁸³ Theoph. Cont., 473; L. Diaconus, 7 sq; Scylitzes, 249. Детаљан опис експедиције даје Шламберже (Nicéphore Phocas, 25—79). О паду Крита у руке Арабљана уп. *Осиџогорски*, Историја, 208.

⁸⁴ Један од таквих тренутака је била сигурно и смрт стратега теме Тракесијанаца Нићифора Пастиласа, једног од јунака са источног бојишта и вероватно сина онога Пастиласа који је ослепио Нићифоровог стрица Лава Фоку (L. Diaconus, 8—10). Cf. *Canard*, Abū Firas, 455.

⁸⁵ *Осиџогорски*, Историја, 272.

⁸⁶ Збрку изазива Скилица, који каже да тријумфа није било (Scylitzes, 250; Glucas, 566), али је разлог његовом стању јасан и већ више пута објашњен, јер се крије у „антифокијанству“. Лав Ђакон као и „Псеудо-Симеон Логотет“ бележе тријумф (L. Diaconus, 27; Theoph. Cont., 759—760 /Sym. Mag./).

⁸⁷ Уп. Јахја, 069.

⁸⁸ *Schlumberger*, Nicéphore Phocas, 126.

⁸⁹ L. Diaconus, 37; Scylitzes, 253. По Лаву Ђакону је Цимискије био, преко своје мајке, рођак са Нићифором Фоком, али се овај податак, који се иначе нигде више не помиње, не може ближе објаснити. Исто тако мора се истаћи да поменути вест Лава Ђакона никако не значи да је и породица Фока истог порекла као и Цимискије. Cf. *Honigmann*, Ostgrenze, 93.

⁹⁰ Уп. *Осиџогорски*, Историја, 272. О томе говоре пре свих источни извори. О Рабану в. Јахја, 152 (коментар Розена).

⁹¹ L. Diaconus, 30; 378—385 (изводи из арабљ. писаца); Јахја, 061—062.

је пад Алепа оставио дубок утисак на савременике, па чак и на самога Нићифора, који, већ као цар, шаље у чувеној „касиди“ калифи ал-Мути-лилаху следеће хвалисаве речи: „до Алепа смо стигли и узели себи жене из њега и свако од нас је рушио колико је могао. И бежао је из њега мач ваше државе (тј. Саиф-ад-Даулах) и бежао је из њега хтео или не хтео његов заштитник (тј. Насир-ад-Даулах)“.⁹¹ Освајања Нићифора су се привремено зауставила у Алепу и он, оставивши неосвојену оближњу тврђаву са избеглим емировим војницима, одлучује да се врати у престоницу.⁹²

15. марта 963. године у Цариграду је умро Роман II, а на чело регентства долази, у име синова покојнога цара, Василија и Константина, њихова мајка, царица Теофано. Фока нове догађаје прима међу својим војницима са којима се није баш журио, с обзиром да га затичу ван престонице, у Цамандосу. Можда избор управо Цамандоса и није био сасвим случајан за Нићифора, који је тамо, будући да је одатле потицао и његов зет и муж његове сестре, погинули Ђоравко, могао врло лако да рачуна са сигурним упориштем као и са вероватно бројним пристама.⁹³

Међутим, истовремено са смрћу цара избила је још једна личност у први план, која нити је имала жеље да подржава владу царице Теофане нити је могла да гледа благонаклоно на њенога пријатеља, Нићифора Фоку. Био је то паракимомен Јосиф Вринга, човек чији је утицај током царевања Романа II нагло порастао и коме се већ ни успеси Нићифора Фоке на Криту нису могли допасти, као ни слава коју је у њима стекао.⁹⁴ Врингу, аристократског порекла, одредио је на смрти цар Роман II да, као њему близак пријатељ, води уз царицу бригу о малолетним наследницима престола и управља у њихово име.⁹⁵ Овај проницљив евнух је у Фоки одавно наслућивао опасност по тај престо. Пред искушењима која су наилазила за Македонску династију Нићифор Фока је себи дозволио да свој повратак у Цариград продужи на добра два-три месеца и да у томе оклевању сачека, вероватно очекивану, смрт автократора. На тајни позив царице Теофане он стиже у главни град Царства априла 963. да би на хиподрому, и поред неуспешних противљења Вринге, а као царичин пријатељ, доживео још један тријумф.⁹⁶ Знајући за Нићифорове везе са царицом и бојећи се његових, очигледно замашнијих планова, Вринга покушава да се отараси победничког војсковође помоћу преваре, али у том тренутку је и Нићифор имао бројних присталица у

⁹¹ Jaxja, 116.

⁹² L. Diaconus, 423; Jaxja, 062; Scylitzes, 252. На крају овог кратког прегледа ратова са Саиф-ад-Даулахом треба напоменути да приликом писања аутору није био доступан рад М. Канара: *Histoire de la dynastie des Hamdanides de Jazira et de Syrie*, Paris 1953.

⁹³ Scylitzes, 252 sq; L. Diaconus, 30 sq. О томе одакле је потицао Ђоравко уп. *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 353 (нап. 3).

⁹⁴ Scylitzes, 254.

⁹⁵ Scylitzes, 249; L. Diaconus, 31, 427. Јосиф Вринга је био предак цара Михаила VI Стратиотика а овај је, опет, себе доводио у везу са Уранима (Zonaras III, 654).

⁹⁶ L. Diaconus, 32; Scylitzes, 254.

самој престоници, који га штите.⁹⁷ Били су то пре свих патријарх Полиукт и добар део цариградског пука, уз чију помоћ се Фока најпре склања, а затим и излази из свог скровишта у цркви Свете Софије да би се свечано, као стратег-автократор (чин који је имао још од критског похода), обавезао на верност малолетним царевима. Компромис између Нићифора и Вринге, односно снага које су стајале иза њих, није трајао дуго, иако је Фока добио уверавања о учешћу у политичкој власти.⁹⁸

Несумњиво се осећајући слабијим у Цариграду од Вринге, Нићифор се брже боље докопао Кападокије и својих војника, трудећи се да своје позиције у престоници ојача што пре истинском подлогом своје снаге, провинцијском војском. Пре него што је уз њену помоћ и коначно победио Врингу, Нићифор се нашао суочен и са опасношћу да му жилави противник не преотме оне друге талентоване војсковође и племиће изван кападокијскога клана, пре свега Јована Цимискија и Романа Куркуаса. Врингина обећања код њих нису овога пута уродила плодом, али то није значило да евнуховој странци не прилазе и поједини угледни аристократи, на првоме месту Маријан Аргир и браћа Торникији, припадници цариградске племићке елите.⁹⁹ У ситуацији у којој су се већ све снаге доста јасно оцртавале на два непомирљива пола, Нићифор се коначно одлучује да отворено истакне претензије на царску круну и 2. јула 963. се у Кападокији, уз помоћ патрикија и великаша који увелико издају Врингу, проглашава за цара. У нередима до којих долази у престоници на знак о доласку узурпатора пред зидине, Вринги остају верни само занатлије и мајстори, као и војници македонских (европских) трупа, појачаних арабљанским заробљеницима. Уз псмoћ разјарене светине, чији је тада био миљеник, затим уз помоћ дотле потиснутог паракимомена Василија и, најзад, уз подршку патријарха, Нићифор је ушао у град и свечано се крунисао 16. августа 963. У том тренутку имајући подршку престоничке већине, нови цар почиње своју владу тиме што уклања Врингу и његове истомишљенике. Ова ће га политика касније и удаљити од Цариграђана, као и од неких других слојева који су га тада, 963. године, подржали.¹⁰⁰

У читавом сплету бурних збивања која су се током пролећа и лета 963. године просто сустизала могле су се уочити две странке, чији су само предводници били Вринга са једне, а Нићифор Фока са друге стране; између њих је било доста неодлучних што у сличним догађајима познијег времена неће бити случај. Једну странку су сачињавале у првом реду моћне магнатске породице, окупљене око читавог круга родова какав је окружавао Фоке. Иза њих су стајали недавни блистави успеси на истоку и на Криту, задовољне победничке трупе и будућност нових освајања. Њима је био потребан „њихов“ владар. За њих, интереси

⁹⁷ L. Diaconus, 32; Scylitzes, 255.

⁹⁸ L. Diaconus, 32—33; Scylitzes, 255. О strategy автократору уп. *Ahrweiler*, Administration, 53, 65; *Oikonomides*, Listes, 334; уп. такође и нап. 78. у овом поглављу и нап. 32. у III поглављу. Такође од извора уп. Th. Scourtariotes, *Sahas*, MB VII, 154.

⁹⁹ L. Diaconus, 37, 45, 431 (напомене Хазеа); Scylitzes, 256.

¹⁰⁰ L. Diaconus, 40 sq, 431 (напомене Хазеа); Scylitzes, 256; Cedr. II, 348 sq; De caerim., c. 96, 434.

Цариграда нису били истоветни са властитим. Престоница је пре било чега другог могла да има улогу добродошног финансијског извора. Уосталом, и примедбе које се могу наћи о Нићифоровој влади у Фокама ненаклоњеним списима то углавном потврђују (увођење поквареног новца или приче о шпекулацијама у престоници које је вршио Лав Фока).¹⁰¹ Уз то, сигурно да је на отпор Цариграђана најлазило и просташтво „стратиота“ који се нису либили да малтретирају на разне начине грађане уз благонаклон став Нићифора, али, шире од тога, чини се да се сме рећи да је већ тада био по среди сукоб престоничке елите са провинцијском.¹⁰² Био је то онај исти спор који ће бити још много уочљивији у XI столећу. Сам Јосиф Вринга био је племенитог порекла, али не и провинцијскога, напротив, припадао је оној истој породици која је у XI веку дала једног од најтипичнијих владара престоничке превоћи — Михаила VI Стратиотика.¹⁰³ Један од највернијих Врингиних сарадника био је из рода Аргира, можда већ тада дефинитивно припадлог престоничком слоју. За Врингу се опредељује коначно најградскији елемент у средњевековној вароши, занатлије. У престоници су Фоке могли да рачунају посебно на оне који су током владе Романа II били у засенку или каквој тихој опозицији (такав је био паракимомен Василије), а још више им је можда значила подршка црквених кругова, коју у том тренутку недвосмислено уживају. Верски став Фока, бесумње одавно познат, морао је да обавезе патријарха на подршку.¹⁰⁴ До неспоразума са црквом још није дошло. Уза све речено ваља додати да је и сам Роман II на одређен, благи начин покушавао да измени држање свога оца према Фокама и другим блиским сарадницима потискујући их или држећи их што даље од славе којом би их овенчали војни успеси. Чињеница је да се круг љубимаца око овога владара ипак разликовао од круга коме је поклањао поверење његов отац Константин VII. Као што је евнух Василије потиснут за време Романа II, тако исто Вринга може да захвали овоме цару за своју каријеру.¹⁰⁵ Најзад, никако није било слу-

¹⁰¹ Уп. *Каждан*, *Источници*, 106 сл; о монетарној политици уп. *H. Ahrweiler*, *Nouvelle hypothèse sur le tétrartéron d'or et la politique monétaire de Nicéphore Phocas*, *ЗРВИ* 8 (1963), 1—9. — О шпекулацијама Лава Фоке, као и о читавом том питању, биће речи у наредним поглављима.

¹⁰² *Scylitzes*, 275; приликом једне такве гужве коју су у вароши направили војници Јермени погинуо је и сам епарх Цариграда Сисиније (967).

¹⁰³ Уп. *Осијрогорски*, *Историја*, 320.

¹⁰⁴ Први инцидент, срећом заглађен, биле су познате тешкоће које је цар Нићифор II имао са патријархом Полиеуктом око тога што је био кум једном од деце Теофане и Романа II а сада се женио Теофаном. Инцидент је изгледао отац Нићифоров Варда који је „преузео“ кумство на себе (*L. Diaconus*, 50; *Scylitzes*, 261). Наравно, позније несугласице су имале много ширу позадину и типале су се првенствено Нићифоровог става према црквеним богатствима, монаштву итд.

¹⁰⁵ Паракимомен Василије као ванбрачни син Романа Лакапина помагао је Константину VII 944. и био врло близак и Порфирогениту и царици Јелени. Роман II, незадовољан очевим сарадницима и љубимцима, изабрао је Јосифа Врингу што је Василија свакако упутило на Фоку. Један од људи које су Роман II и Вринга покушали да супротставе Фокама је сигурно био и Јован Цимискије, који је велика признања (стратег Анатолика и доместик схола Истока) стекао управо за њихове власти, а били су то такође и Аргире, посебно Маријан Аргир и други.

чајно ни то што су Цариград пред анадолијским трупама 963. браниле чете из европских крајева, много ближњих престоници и истовремено много безопаснијих по њене интересе. Један од наговештаја и првих показатеља будућег сукоба источног и западног дела Царства исказао се и у овоме опредељењу ромејских трупа према доласку Нићифора Фоке.

Странка којој су припадали Фоке овога пута је победила и тиме је доспела до врхунца узлазна линија сталнога успона тога провинцијскога рода, започета још у времену борби око Тефрике, пре готово једнога века. Сваки од поменутих чланова породице је својим уделом помагао у већој или мањој мери стицању славе и моћи за читав род, чинио је то и први Фока и Нићифор Старији, па и Лав, а допринео је томе итекако и доместик Варда.¹⁰⁶ Без обзира на многа опречна мишљења о његовој улози, треба управо истаћи заслуге старога Варде, који је пуних десет година у жилавој борби слабио оштрицу непрекидних жестоких насртаја моћнога Хамданида, пошто је претходно успео да извуче себе из грађанског рата у коме је Роман Лакапин уништио његовог брата. Позиције своје и свога рода је штавише још и ојачао женидбом ћерком Евдокима Малена — члана једне од Фока старије и богатије породице из Харсијанона. Од тога се чина тек почиње да осећа у политичким наступима Фока не само држање једне породице (која има, истина, подршке у провинцији) него читавога круга родова окупљених око Фока и везаних за њих и интересима и рођаштвом. Најзад, а најпре захваљујући Варди, целокупна управа над малоазијским трупама била је непрекидно кроз дужи низ година у рукама Фока или њиховог „клана“, што је било можда од пресудне важности при ступању Нићифора II на престо.

¹⁰⁶ Поједини писци различито говоре о његовим војничким квалитетима, а посебно се неповољно изјашњавају арабљански песник Мутанаби и хроничар Скилица. То је навело неке научнике, као Канара на пример, да Варду окарактеришу као личност без већих способности. Канару за то користи Мутанаби који се подсмева Варди што је у поразу 953. оставио сина а сам побегао, и пита се иронично да ли доместик уопште може на тај начин да стекне пријатеље итд. (*Canard, Mutanabbi*, 111). Канар је помало пренебрегао да арабљански песник опева време када је Варда као главнокомандујући византијски војсковођа на истоку био истовремено и личност најизложенија нападима и подсмевањима непријатеља, што не значи да Мутанаби не говори у другим приликама и о осталим византијским војсковођама слично. Такав је и пример са оним што је код њега забележено о, рецимо, Јовану Цимискију. За Скилицу, боље рећи читав његов круг аутора, када се ради о портрету Варде Фоке, постоје сасвим другачији разлози, односно објашњења. Већ је више пута наглашено како се у делу хронике од 945. до 976. налази доста неповољних судова о читавом роду Фока, чему је разлог, како је Каждан утврдио, употреба два, међусобно различита извора. О томе је било речи у Уводу и касније током излагања (*Каждан, Источници*, 106 сл.).

VI

ФОКЕ НА ВРХУНЦУ МОЋИ

Долазак Нићифора Фоке на престо у Цариграду неминовно је одмах донео очигледна преимућства читавој његовој породици и, савним природно, одразио се и на каријеру Нићифоровога оца Варде и брата Лава. Варда, за кога је могло да се верује да је потпуно и коначно потиснут из јавнога живота откако је био смењен 955, умешао се изненада поново у догађаје који су претходили крунисању Нићифора. Старац је нарочито био заслужан за изглађивање неспоразума са патријархом Полиеуктом, до кога је дошло пошто је верски поглавар протествовао против женидбе Нићифора Теофаном¹, удовицом цара Романа II. Можда је и због тога Нићифор, непосредно по крунисању за цара, пожурио да додели оцу титулу кесара, у породици дотада непознату.² Додељивање овога некада искључиво царскога достојанства а затим, све до краја XI века првога иза царскога, које се налазило на самоме врху византијске хијерархије и само изузетно давало, било је доказ велике синовљеве захвалности.³ Истовремено или убрзо за Вардом награђен је и Лав Фока, брат автократора, високим и славним достојанством куроалата.⁴ Стекавши тај чин, такође нов у породици, Лав Фока се приближио самоме врху византијске хијерархијске лествице и испред себе на лествици имао још само оца Варду као кесара и једнога нобилисима, премда и ово само теоријски, јер тада у Царству није било ниједног носиоца титуле нобилисима.⁵

Признања која је Нићифор као владар указао Варди и Лаву Фоки нису била само формалне природе, а још мање су имала за циљ њихово удаљавање од стварнога учешћа у власти, како се то чешће збива у сличним приликама. Ипак, њихово присуство је сада морало мање да се осећа у војсци са којом, с обзиром да су боравили у престоници, нису могли да имају више толико непосредних веза. Та промена у животу породице имала је несумњивих последица по Фоке у догађајима који су уследили после смрти Нићифора II. Што се тиче Варде, он је већ и због дубоке старости у коју је зашао морао свакако да се одрекне многих послова, али је све до своје смрти уживао високи углед и посебно поштовање. О томе можда на најбољи начин сведочи Лиутпранд Кремонски, посланик Отона I, који је 967—968 године боравио у Цариграду и о

¹ L. Diaconus, 50; Scylitzes, 261; Zonaras III, 500. Нићифор је, наиме, био кум једног њеног детета са умрлим царем.

² L. Diaconus, 49; Scylitzes, 260; Zonaras III, 499.

³ Положај кесара је остао такав све до појаве титуле севастократора под Алексијем I Комнином. Cf. *Oikonomidès*, Listes, 47, 97, 135, 243, 263.

⁴ L. Diaconus, 49; Scylitzes, 284. Лав Бакон бележи да је Лав Фока добио титулу тек сада, што је нетачно и вероватно плод каквог лапсуса, јер то достојанство Лав има још из времена Романа II. Л. Бакон није сигуран ни када се ради о постављању Јована Цимискија за магистра и доместика школа Истока, јер најпре каже да је овај то постао још у Кесареји, пре уласка у Цариград, а мало касније да је ове чинове добио када је Варда и Лав Фока (L. Diaconus, 44, 49). Нема разлога сумњати у податак Л. Баконa о титули куроалата.

⁵ *Oikonomidès*, Listes, 243, 263.

своме боравку оставио врло занимљив извештај. Пред сам одлазак из негостољубивога града, незадовољни и љутити епископ Кремонски морао је да присуствује једној досадној гозби, коју је цар приредио а на којој је Лиутпранд запазио и старога кесара, коме даје сто педесет година иако је кесар у ствари имао „само“ деведесет. Певачи су се на исти начин обраћали кесару Варди као и цару и певајући желели им дуг живот.⁶ Уживајући синовљево поштовање, Варда је каткада учествовао и у политичким пословима, а посебно је често суделовао у примањима страних изасланстава, наравно у оној мери у којој су му то године дозвољавале, као што то показује и његово учешће у пријему на двору бугарског посланства 965.⁷ Овај стари противник Симеона, затим Руса, Арабљана и свнуха Вринге, умро је, на срећу не дочекавши трагичан крај свога сина, 969. године, поживевши „више од деведесет лета“ (ὕπερ τὰ ἐννήκοντα ἔτη).⁸

Други живи син Варде Фоке (уз цара Нићифора), Лав, бавио се, од 963. као што је речено, углавном у Цариграду. Ипак, као чувени војсковођа, он није могао да не помаже брату управо на оном ратном бојишту на коме је недавно сам имао блиставе успехе — на Истоку, у новом рату са Арабљанима. Тако је Лав, док је сам Нићифор водио један део царске војске на Мопсуестију, опсео са својим трупима Тарс. После успешне опсаде, ова важна киликијска варош се предала Ромејима 16. августа 965.⁹ Но, и поред тога тријумфа, тежиште Лавове делатности било је сада несумњиво усмерено према центру државе, где, далеко од Сирије и Киликије, врши (према извештају Лиутпранда из 967/968) чак и дужност логотета дрома.¹⁰ Ова служба, која је свом носиоцу, првобитно, као основну бригу наметала старање око путева, постала је временом у византијском чиновничком апарату знатно комплекснија и много значајнија. Логотет дрома се преобразио у најважнијег царевог помоћника у руковођењу централном управом Царства, па је међу његове дужности посебно спадала брига о везама са страним силама.¹¹ Судећи по причању Лиутпранда Кремонског, он је, као изасланик немачкога владара, чешће него са царем имао да преговара са логотетом Лавом Фоком, који би се при томе показивао врло тврд и упоран.¹² У сваком случају, исто онако како је био успешан и енергичан у ратовима, а био је као војсковођа у борбама са Арабљанима непобеђен, Лав Фока се показао и као истакнути државник.

Личност Лава Фоке је врло занимљиво описана у изворима. Најпре, Лав је, како се види из онога што се о њему зна и пре 963, као и његов брат цар Нићифор, био од најраније младости пре свега навикнут на војнички живот и уједно веома побожан. О побожности браће Фока

⁶ L. Diaconus, 83, 144 (Liutprandus).

⁷ L. Diaconus, 61.

⁸ L. Diaconus, 83.

⁹ Scylitzes, 269; Jaxja, 061; cf. Honigmann, Ostgrenze, 93.

¹⁰ L. Diaconus, 349 (Liutprandus).

¹¹ Bury, Adm. System, 91—93; о осталој важнијој литератури уп. *Oikonomidēs*, *Listes*, 311.

¹² L. Diaconus, 349 (Liutprandus).

има доста података, почев од њихових посета ујаку Михаилу Малену, у којима су са овим, касније канонизованим, монахом имали обичај да проводе часове у религиозним поукама. Одрази њиховог верског расположења биле су и посете и контакти са чувеним Св. Атанасијем Светогорцем, а били су то и задужбина на Криту (обновљена црква Сергија магистра, што је Нићифорово дело), новчана помоћ подизању Велике Лавре на Атосу или задужбина магистра Мелиаса у Чаух Ин.¹³ Међутим, оно што је привлачније у личности Лава Фоке јесу описи његовог карактера, врлина или мана, у већој или мањој мери истакнутих, зависно од политичке опредељености извора. У тој светлости посматрани, ови описи нису потребни у овом раду као израз жеље истраживача за цело-витијим портретом једнога Фоке, или бар нису то на првome месту, већ много пре као један од начина објашњења положаја у коме су се нашли Фоке у тренутку када су доспели до врхунца моћи и ушли за дуже време у престоницу. Сlike Лавове личности, дате у разним изворима, начином на који приказују овога Фоку откривају, као и у већ поменутиm случајевима са другим припадницима овога рода, и његове противнике, као и неке од разлога антагонизама између Фока и тих противника. Ово „антифокијанство“ из епохе Нићифора II није настало са овим владаром, али је, бесумње, у његово време коначно уобличено и доспело до врхунца, истовремено са зенитом Фока, сада царскога рода. Зато је и, раније већ више пута истицана, резервисаност према појединим апологетским или негативним ставовима извесних писаца према старијим припадницима породице Фока била мотивисана сазнањем о исходишту тих ставова. Такозвани „извор А“ и „извор Б“, настали у времену Нићифорове владе или у годинама блиским њој, пружали су обиље међусобно контрадикторних вести и Лаву Бакону, и Скилици, и Зонари, и на тај начин допринели да се на страницама ових писаца упоредо преплићу супротне политичке тежње, у „извору А“ прожете „антифокијанством“, а у „извору Б“, названом још и „Историја Фока“, инспирисане апологетским тежњама.¹⁴

¹³ *Лойарев*, Описание, 358 сл; Патерик II, 11; *Lemerle*, Saint Athanase, 59 sq; за цркву на Криту уп. *Grégoire*, Etudes sur le neuvième siècle, Byz. 8 (1933), 515—550; *М. Живоиновић*, Светогорске келије и пиргови, Београд 1972, 12; на Чаух Ин се уз ктитора налазе и велики добротвори, цар Нићифор и уз њега кесар Варда и куропалат Лав (а вероватно и трећи брат Константин): *Jérphanion*, Sarradoce (он трећег са слике није успео да препозна). Уз низ грађевинских подухвата у корист цркве Нићифор је отпочео у престоници и са грађењем једне цркве посвећене његовом заштитнику Св. Фоки, али није успео да је заврши (cf. *R. Janin*, La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, I, Paris 1953, 513); о томе такође уп. *Grégoire*, Notes épigraphiques, 79 sq. О Нићифору је сачувана и једна служба која је вероватно настала у побожним али не и у монашким редовима (*L. Petit*, Office inédit en l'honneur de Nicéphore Phocas, BZ 13 /1905/, 398—420). Занимљиво гледање на верски став Нићифора Фоке између осталих и код *E. Barker*, Social and Political Thought in Byzantium, Oxford 1957, 117.

¹⁴ *Каждан*, Источници, 106 сл. Лав Бакон је у највећој мери користио тзв. „Историју Фока“, а то што и код њега има негативних ставова о Лаву Фоки објашњава се чињеницом, до које је дошао Каждан, да се то дело завршавало нешто пре 969, чему лепо може да послужи и податак да се о убици Нићифора II Јовану Цимикију похвално говори (*Каждан*, Источници, 121). Код Скилице се због постојања

По сведочењу ненаклоњеног списка, Лав Фока се од човека који је водио мужеван и строг војнички живот изродио у новог Фоку, лукавога и среброљубивога, препунога тврдичлука и похлепе за новцем, што никако није могло да се допадне цариградском пуку.¹⁵ Куропалат Лав се ни по чему није разликовао од свога брата цара и ништа мање од Нићифора је притискивао становнике престонице и народ у унутрашњости тешким дажбинама. Уз многобројне греке цара Нићифора¹⁶, и сам Лав је посебно оптуживан за лично богаћење тиме што би наметао градским трговцима и занатлијама „многое и разне терете“ или би, што је било још уносније, користио недостатак хране у престоници, па би оскудицу жита и осталих намирница чак и сам изазивао да би затим по повишеним, „набијеним“ ценама продавао државно жито (ὀλίγου γὰρ τὸν σίτον ἀνοούμενος ἀπεδίδου πολλοῦ).¹⁷ Цариграђанима је, како извештава „извор А“, преостајало још једино да се духовито изругују похлепности двојице браће (ὄν/τj. Нићифора и Лава/ τὴν αἰσχροκέρδειαν εὐτραπέλως οἱ πολλοὶ διεκωμῶδουν).¹⁸

То што бележи „извор А“ о Лаву не разликује се ни по чему од осталих критичких, па чак и саркастичних речи које исти писац упућује и Нићифору и читавом роду Фока. Он ниподаштава и Варду и Манојла Фоку (ванбрачног сина Лава, супарника Романа Лакапина), па чак и неке велике феудалце као што су били браћа Гонтили.¹⁹ Иза свега тога, иза замерки Фокама, крију се њихови противници и позадина крвавог одласка овог кападокијског рода из престонице 969. Оно што је очигледно јесте да највећи део примедби на владу цара Нићифора долази из престонице, али не само из ње, исто као што то не значи ни да је престоница била монолитна у свом отпору према Фокама. Цару, па и Фокама уз њега, замера се на увећаним новчаним наметима који, природно, нису могли да погодују средини највише зависној од новчане привреде, какав је био Цариград.²⁰ Цариграђани нису могли да буду пресрећни

ова два, међусобно супротна извора, често налазе упоредне приче о истим догађајима, као на пример две верзије смрти Романа II или две верзије доласка Нићифора на власт (Cedr. II, 345, 348; уп. *Каждан*, *Источници*, 115).

¹⁵ L. Diaconus, 64.

¹⁶ Тако Лав Бакон и други писци између осталог говоре о Нићифоровом увођењу нових пореза и повећању старих (L. Diaconus, 64; Scylitzes, 274). Цар је такође извршио тзв. „кварење“ новца (уп. IV поглавље, нап. 101), опозвао право првенства сељака при куповини поседа итд. О Нићифоровој унутрашњој политици уп. *Осирогорски*, *Историја*, 274—276; *Каждан*, *Деревња и город*, 387 сл; P. Charanis, *The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire*, DOP 4 (1948), 51—119; итд.

¹⁷ L. Diaconus, 64; Scylitzes, 278.

¹⁸ Scylitzes, 278.

¹⁹ О Варди уп. IV поглавље, посебно нап. 106. Код Скилице је чак забележено да Варда „није учинио ништа вредно помена“ (οὐδὲν δ τι καὶ λόγου ἄξιον ἀπειργάσατο, Scylitzes, 240). О Манојлу, о коме ће бити више речи мало касније, Скилица константује да је био достојнији стратиготског него стратешког позива (Scylitzes, 268). О Константину Гонгилу Скилица говори као о женском, размаженом и рату невичном човеку (Scylitzes, 245; L. Diaconus, 7).

²⁰ Замерке које ненаклоњени спис износи, првенствено се тичу онога што је морало да тишти Цариграђане. О увећаним новчаним наметима говоре и Л. Бакон и Скилица (L. Diaconus, 64; Scylitzes, 274).

ни због значајног присуства малоазијских војника у граду, изложени свим невољама које присуство било какве војске у вароши наноси њеним житељима.²¹ Ограничавајући трговину било наметима било „кварењем“ новца, Фоке нису могли никако да буду по вољи средњем престоничком сталежу (који је, сигурно, много више осећао за Јосифа Врингу)²², шпекулацијама са намирницама почела је да попушта она наглашена симпатија коју је цариградски пук имао за породицу у догађајима 963²³, дошљаци—војници су сметали свима, а дошљаци—племићи посебно престоничком елитном слоју (који ма како танак и разнородан био, ипак у одређеним размерама постоји)²⁴ и, коначно, строг и доследно спроведен став цара према цркви удаљио га је — уколико га није и одвојио — од моћних духовних цариградских кругова и самога патријарха Полиеукта.²⁵ Иако изузетно строг у својој унутрашњој политици, Нићифор Фока, што је на први поглед необично, није имао тако великих неприлика са моћним анадолијским породицама, вероватно због већ увелико утврђене повезаности са једним њиховим делом, а још више због чињенице да су агресивна наступања цара, поготово она на истоку земље, ишла на руку тежњама те аристократије. И није зато никакво чудо што је један од циљева будућих противника Фока био да придобију не толико старо и угледно племство колико да се окруже, обавезу је а затим и супротставе Фокама ситну властелу. Та је политика достигла свој врхунац и нашла логичан завршетак нешто касније, у време Василија II. Личне мане у описима појединих Фока биле су, дакле, само рухо у које су се предевала много шира политичка незадовољства. Околности у којима су се Фоке нашле 969. године биле су другачије од прилика из 963, и број и врста присталица којима су се они окруживали нису били исти. Једноставно, тешкоће које је Нићифор затекао у престоници, то јест непријатељи окупљени око евнуха Вринге, остали су и даље супротстављени Фокама, неодлучни великаши из редова престоничке аристократије или Јермена добрим делом су се такође окренули против Фока, сиротиња суочена са недостатком хране и шпекулацијама није могла

²¹ Scylitzes, 275.

²² У литератури се најчешће среће мишљење да је Вринга имао присталица најпре у чиновничком слоју престонице и међу занатлијама и трговцима. Уп. *Каждан*, *Деревня* и *город*, 393. О кварењу новца уп. *Ahrweiler*, *Nouvelle hypothèse*, 1 sq.

²³ Сиротиња је била та која се није дала омести Врингиним „обећањима“ о скупоме хлебу и изразито је помогла долазак Фока у Цариград. Уп. излагање у прошлом поглављу.

²⁴ О дошљацима војницима уп. нап. 21. Што се тиче престоничког племства, његова, макар и мала, присутност (на пример Аргири) констатована је раније, у прошлом поглављу.

²⁵ Уз забрану прелаза земљишта у својину манастира и уз забрану оснивања нових манастира Нићифор II је имао намеру и да потчини цркву својој власти, па и да сам поставља епископе (Scylitzes, 274). Полиеукт, крунисан 956. за патријарха на начин од неких сматран неканонским јер га није рукоположио епископ Хераклеје већ епископ кападокијске Кесареје (Scylitzes, 244), због сукоба које је имао са Романом II око његовог љубимца евнуха Јована (Scylitzes, 248), није имао у почетку никаквог разлога да се залаже за људе из околине Нићифоровог претходника. До сукоба је могло да дође тек касније. Уп. *Осирогорски*, *Историја*, 275; *Charanis*, *Monastic Properties*, 51 sq; *Каждан*, *Деревня* и *город*, 413—415.

да даје онакве доказе својих симпатија какве је пружала коју годину раније, а исто тако ни црква са патријархом на челу, с обзиром на верску политику Нићифора II. У провинцији, суочени са „новим“ људима, Фоке су могли да се ослоне још само на импозантан број стратиота (војника обогаћених и опробаних у многим ратовима) и на добар део старих магнатских породица. Подршка у Цариграду се практично истопила. То наравно не значи, враћајући се поново на „извор А“ и „извор Б“ као и на Лава Фоку, да један део онога што је о куропалату забележено (исто као и о другим Фокама) не садржи у себи и поприлично истине. У том погледу посебно је индикативна слика коју је о Лаву Фоки оставио Лиутпранд, описавши га, иако вероватно пристрасно, као грубијана, невоспитаног и нељубазног саговорника и домаћина.²⁶

Успон породице Фока, започет у време Василија I, текао је без прекида све док није нагло и насилно заустављен убиством Нићифора II, у ноћи између 10. и 11. децембра 969. године.²⁷ У зграду успеха овога кападокијског рода највише су уградили чланови породице о којима је досада било посебно говора — оснивач рода Фока, Нићифор Старији, његови синови Лав и нарочито Варда и, најзад, цар Нићифор и куропалат Лав. Но, ни допринос неких других, мање познатих припадника њихове фамилије није био занемарљив у ширењу имена и утицаја Фока у распону од такорећи читавог једног столећа. Стога је неопходно окренути се још извесним просопографским испитивањима.

Како је већ више пута наглашено, стари војсковођа Нићифор Фока имао је два сина, Лава и Варду. Лав је са своје стране имао, колико се зна, само једног сина, и то ванбрачног, по имену *Манојло*.²⁸ Овај је био носилац титуле патрикија и у изворима је забележено како је једном приликом имао задатак да, заједно са главнокомандујућим флоте евнухом и протоспатаром Никитом, крене на Сицилију утржењу најновијим арабљанским успесима. Никити и Манојлу је поменуто акцију наложио цар Нићифор II пошто је дошао на престо, па се византијска војска октобра 964. обрела у Месини. Из ове вароши Манојло је кренуо са једним делом трупа у помоћ опкољеној Рамети, у близини које дође до битке са Арабљанима. У први мах превага је била на страни Манојлових војника, али их затим Арабљани опколе и Манојло са 10000 Византинаца погине, а маја 965. падне и Рамета. Никита такође доживи пораз, буде заробљен и одведен у Африку.²⁹ По свој прилици, био је то повод за заједљиву алузију коју у својој полемичкој песми чини заробљени песник Абу-Фирас своме тамничару цару Нићифору, посебно истичући управо овај успех муслимана.³⁰ Описи Манојла у византијским изворима се, наравно зависно од њихове политичке обојености, разликују, па је Лав Бакон спреман да истакне Манојлову храброст док се код Скилице налази примедба о његовој превеликој младости за одговорност која

²⁶ L. Diaconus, 349 sq (Liutprandus). Cf. *Schlumberger*, Nicéphore Phocas, 516 sq.

²⁷ L. Diaconus, 93.

²⁸ L. Diaconus, 66; Scylitzes, 261.

²⁹ L. Diaconus, 66—67; Scylitzes, 261, 267; cf. *Gay*, Italie, 290—291.

³⁰ *Canard*, Abū-Firas, 457.

му је додељена (мада, с обзиром на године оца, Манојло није никако могао да буде у првој младости).³¹ За другу децу Лава Фоке, осим Манојла, не зна се ништа.

Варда, Лавов брат, имао је уз Нићифора и Лава још и сина *Константина*, стратега Селевкије, и најмлађег од браће. О његовој трагичној смрти је било већ говора.³² Не зна се да ли је Константин имао деце, вероватно да није. То изгледа и природно с обзиром на његову младост, премда не значи да је он у тренутку погибије био баш и дете, „*rauvre enfant*“, како то каже, Шламберже.³³ Уз тројицу синова Варда је имао и једну ћерку, која је била удата за извесног стратега тема Цамандос и Ликандос, а познатог по надимку *Торавко*. Он је познат под тим именом из арабљанских извора који га спомињу приликом великог пораза Варда Фоке 954, када је и заробљен.³⁴ Име му је код Шламберже забележено као Каудис, док је код Хонигмана и Канара прочитано као Теодор.³⁵ Торавко је имао са Вардином ћерком једнога сина, према томе Вардиног унука, такође заробљеног у Хадату заједно са оцем. Из ропства је ослобођен, опет судећи по арабљанским изворима, тек 966. године приликом једне размене заробљеника.³⁶ Заточење Вардиног зета било је такође један од zgodних примера заробљеном Абу-Фирасу да се подругује невештини Ромеја у свом памфлету.³⁷

Са Торавком је исцрпен сав познати пород и Лава и Варде. Међутим, уз саме Фоке треба обратити пажњу исто тако и на оне појединце и читаве породице, које су посебно и видно помогле узлету рода Фока. Такорећи се идентификујући са Фокама, и оне су знатно допринеле широкој основи снаге кападокијског рода, каква је она била педесетих и шездесетих година X столећа. Ако се оставе по страни приче о наводним плановима Стилијана Зауцеса да своју ћерку уда за Нићифора Старијег, ипак су у свим етапама уздицања Фока присутне, као важан чинилац, женидбене везе појединих чланова рода, које у великој мери поспешују њихове политичке планове. Још је Лав, син поменутог Нићифора Старијег, био у таквом положају с обзиром да је био ожењен сестром паракимомена Константина, моћног човека из сенке у доба Зојине владе,

³¹ L. Diaconus, 66; Scylitzes, 267. Манојло је поменут и код Лиутпранда (L. Diaconus, 361 /Liutgrandus/) као „*перос*“ цара Нићифора. Он никако није могао да буде младић или дете у то време. Скиличин став Гилан (*Гийан*, Патрикии, 63) помало некритички прихвата.

³² Уп. излагање у V поглављу, посебно нап. 51, 62 и 63. Cf. *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 347—351.

³³ *Schlumberger, Nicéphore Phocas*, 108.

³⁴ Уп. у V поглављу нап. 64.

³⁵ *Schlumberger, Nicéphore Phocas*, 109; *Canard, Abû-Firas*, 455; *Honigmann, Ostgrenze*, 69.

³⁶ *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 354. Тема којом је управљао Торавко налазила се између Кесареје и Елбистана и основана је као клисура под Мелиасом 908, а од 916. године је била тема (*J. Ферлуга*, Прилог датирању платног списка из *De caerimoniis*, ЗРВИ 4 (1956), 66 сл; *Honigmann, Ostgrenze*, 64—69; *De them.*, 143—144). Налазила се са западне стране реке Заманти-су, на чијим је обалама лежао византијски град Цамандос. Хонигман је, супротно Канару, мислио да Торавко није био зет Варде него Нићифора Фоке.

³⁷ *Canard, Abû-Firas*, 454.

родом Пафлагонца. На утицај овога сродства је већ указано, али ваља још једном истаћи да се Лав очигледно, и после смрти своје жене, ослањао и даље на паракимомена па је чак у најближој околини имао и неке друге Пафлагонце, какви су били браћа Гонгили.³⁸

Варда Фока је својом женидбом знатно више утицао на даљу судбину рода. Ко је била његова жена сазнаје се индиректно, на основу података да је Св. Михаило Маленин био је ујак цара Нићифора (ὁ θεῖος ἀδελφός), из чега излази да је сестра овог славног монаха и мајка Нићифорова била жена Варде, оца царевог.³⁹ Оженивши се представником рода Малейна, Варда је успео да повеже Фоке са једном још старијом, а исто тако богатом и моћном породицом као што је и његова била. За разлику од свих осталих породичних спрега које су Фоке имали током свог стопедесетогодишњег постојања са другим магнатским фамилијама, повезаност са Малейнима је, од тренутка Вардине женидбе, примила трајни и вишегодишњи па и вишегенерацијски карактер. Због тога се с правом може казати да од Вардиног времена Малейни припадају Фокама исто као и ови Малейнима, блиски по свом географском и социјалном пореклу исто као и по својим политичким хтењима. Из ових разлога није никако неупутно зауставити мало више пажње баш на овој родбинској вези два велика аристократска кападокијска имена, као и на неким члановима једне од тих кућа, куће Малейна.

Још у првоме поглављу је истакнута старост породице Малейна о којој постоје вести већ из 866. године.⁴⁰ Између тог датума и времена у коме се они могу затећи у „клану“ Фока познато је више чланова фамилије, чије судбине, чинови и каријере потврђују леп углед који су Малейни већ тада уживали. Први Маленин (из 866), био је, изгледа без титуле⁴¹, Евстатије Маленин је био патрикије и стратег⁴², Евдоким Маленин био је ожењен ћерком извесног Адралеста, Анастасијом.⁴³ Адралест је био стратилат Истока и ожењен рођаком Романа Лакапина, па и у овој чињеници, треба можда између осталог, потражити разлоге релативно јаког положаја Варде Фоке под овим владаром.⁴⁴ Скретање пажње и на ову личност оправдава чињеница, која не мора бити случајност, да је потомак Адралеста, Диоген Адралест, патрикије и нећак

³⁸ Уп. у V поглављу нап. 17 и 18.

³⁹ L. Diaconus, 83; Scylitzes, 280; *Лойарев*, Описание, 358 сл. Патерик II, 11 сл.

⁴⁰ Уп. у I поглављу нап. 58. Први поменути члан био је Нићифор Маленин, који се прославио тиме што је угушио буну Симватија (Смбата), зета кесара Варде. О њему Th. Melit., 173; L. Gram., 247; Theoph. Cont., 680 (Sym. Mag.). Уп. такође *Adontz*, Basile I^e (II), 233 sq.

⁴¹ У изворима се нигде уз његово име не налази никаква титула.

⁴² Евстатије Маленин је био деда по оцу светитеља Михаила Малейна, па према томе брат или син првога Малейна. О њему само Житије Мих. Малейна (*Лойарев*, Описание, 360). Имао је титулу патрикија и чин стратега.

⁴³ Евдоким Маленин је познат само из житија и био је отац Св. Михаила Малейна (*Лойарев*, нав. дело, 360).

⁴⁴ Тај Адралест је био domestik школа непосредно после Јована Гаридаса, али је и сам убрзо умро па је на његов положај дошао Пот Аргир (L. Gram., 305; Theoph. Cont., 400).

Варде Фоке (сина куропалата Лава), учествовао у побуни овога против Јована Цимискија, да би Фоку касније издао и пришао Варди Склиру, кога је цар послао на побуњенике.⁴⁵ Управо тај случај показује колико је у опредељењу појединих магната било породичног и, с друге стране, колико су те породичне везе биле чврсте. Провинцијска феудална аристократија је очигледно задржала врло патријархалне родбинске односе негујући их и кроз више колена. Широко схваћена породица византијског X века никако није била неважан фактор у сукобима који ће међу провинцијским магнатима бити све чешћи од половине столећа, али ће о томе бити још говора нешто касније.

Таст Вардин је био Евдоким Малеин. Његов син Манојло (Михаило) био је чувени монах, а други син, Константин, био је стратег Кападокије (онај који је помогао своме сестрићу Лаву Фоки против Арабљана 960).⁴⁶ Из посета Михаилу Малеину настала је позната блискост Лава и Нићифора Фоке монашком животу и посебно Св. Атанасију, који је био ученик Св. Михаила.⁴⁷ У изворима из Нићифорове и Лавове епохе има забележених и неких других Малеина⁴⁸, који само још увећавају импозантност представе о овом, Фокама „прирођеном“ роду.

Улога Малеина у временима која су следила била је, чини се, можда још већа. Тако је узурпатора Варду Фоку скуп племића прогласио за цара управо у дому Евстатија Малеина (987)⁴⁹, чија је улога у по-

⁴⁵ L. Diaconus, 120; Scylitzes, 293.

⁴⁶ Уп. V поглавље, нап. 79. и 80; *Лоиарес*, нав. дело, 361.

⁴⁷ Cf. L. Petit, *Vie et office de Michel Maleino* (Bibl. hagiographique orient., 4), Paris 1903 (аутору недоступно). Уп. такође А. П. Рудаков, *Очерки византијској културе*, Москва 1917. Друго је дело припремљено на основу L. Petit-а, који је Малеиново житије издао у *Rév. de L'Or. Chrétien* за 1902, 549—568. Житије Св. Атанасија такође даје податке о овоме (cf. *Lemerle, Saint Athanase*, 74 sq; *Житие Св. Афанасия*, 11 сл.).

Манојло, у монаштву назван Михаило, рођен је, по житију, у богатој породици из Харсијанона и као младић, још за време Лава VI, имао титулу спатарокандидата, да би се затим упутио на Киминску гору и тамо замонашио. Као игуман тамошњег манастира био је у прилици да се сретне једном приликом у Цариграду са будућим оснивачем светогорске Лавре, Атанасијем. Истовремено, код њега је био и сестрић му Нићифор, тада доместик школа Истока. Отада, он много утиче и на Атанасија и на Нићифора. Нићифор и Лав су често посећивали свог ујака, па чак и на самој Киминској гори, данашњој планини Дикмен Даг, у Битинији. Михаило је умро вероватно 961.

⁴⁸ Познат је неки Лав Малеин (Ибн-ал-Малаини), који се борио уз доместика Варду Фоку и погинуо јула 953, у истој оној борби у којој је био заробљен и Вардин син Константин. Cf. *Vasiliev, Byzance et les Arabes II*, 350 (на основу Јахје). Лав Малеин је припадао другој грани породице и, на основу тога, може да се постави хипотеза да су први Нићифор Малеин и Евстатије Малеин били браћа, а не отац и син, и као такви представници две геналашке линије. Код арабљанских писаца је забележен још један Малеин, без имена, који је 963. потучен од муслимана (није искључено да се ради опет о Константину Малеину). Порази Малеина 953. и 963. су послужили заробљеном Абу-Фирасу да се подсмехне царевим рођацима ускликнувши: „Питај ваше племиће, људе из породице Малеина, којима смо одузели част врховима наших мачева...“ (*Canard, Abū-Firas*, 454, 456).

⁴⁹ За овога Евстатија Малеина се зна на основу новеле Василија II из 996. да је био син Константина Малеина (*Zepos, Jus I*, 264). Он је као магистар више пута предводио царску војску против Варде Склира, када се овај 976. побунио. Као стратег Тарса, Евстатије је поражен заједно са Михаилом Вурцисом на реци Пирамосу (Цеи-

менутој побуни била сигурно прилично велика. Василије II, наравно, није никада боравио скуп у Харсијанону 987. године и када је 996. издао новелу о укидању застарелости код куповина сељачких поседа од стране дината, обављених после закона Романа Лакапина — посебно је подвукао Фоке и Малеине као примере неправедних купаца ових имања.⁵⁰ Имања Малеина су заиста и тада још увек била врло велика, тако да је „после сто или можда сто двадесет година“ — како каже Василије II⁵¹ — цар са читавом војском боравио у Евстатијевим „дворима“ непосредно пре настанка новеле. Несрећни великаш је тада одведен у Цариград, где је и завршио.⁵²

Долазак Нићифора у престоницу 963. довео је Фоке у положај који је, истина, био круна стремљења током више деценија ка врху, па и ка престолу, али, са друге стране, изменио је дугогодишњу констелацију располжења према њиховом роду. Изгубивши симпатије у престоници, које су тамо неоспорно у приличном обиму имали, Фоке између 963. и 969. своје позиције, у најмању руку, нису ојачали ни у унутрашњости. Да је то тако било, показаће већ скори узастопни грађански ратови. У провинцији, ослоњени на великашки породични и пријатељски круг, а још више на традицију и војнике верне имену Фока, они ће се од 963. скоро перманентно налазити у отвореној опозицији према центру и ромејском цару. Чак и 1022. године симпатије многих војника биле су према Фокама живе и могле да послуже још увек побуни кога од њих.⁵³

Поменуто је како је цару Василију II сметало између осталог и богатство Фока и Малеина и свакако да је један од извора моћи и симпатија, а на другој страни непријатељства и антипатије према Фокама, била и њихова материјална и новчана снага. Колика је она била може се, на жалост, углавном само индиректно сазнавати, пре свега из наративних списа, али да је у њој био један од узрока њиховог узлета 963, као и пада 969, нема никакве сумње. Још је Лав Фока, пошто је био поражен у рату са Симеоном, отишао склањајући се из Цариграда, „у свој дом у Кападокији“.⁵⁴ Од градова у тој покрајини се иначе као њихов

хану), а затим је побегао својој кући у Кападокију. У новом окршају гине стратопедарх Петар Фока, а Евстатије поново бежи пред Склиром (977) (Јахја, 2; Scyltizes, 318). Када се Варда Фока после победе над Склиром прогласио за цара учинио је то у Евстатијевом дому (Scyltizes, 332).

⁵⁰ *Zepos*, Jus I, 264—265.

⁵¹ *Ibidem*, 264 (n. 24).

⁵² Scyltizes, 340; уп. *Осийрогорски*, Историја, 291. После Евстатија губи се нит породици Малеина, мада се под истим презименом јављају и неки Стефан Малеин из Солуна (април 1084) (*Actes de Lavra*, I, edd. P. Lemerle—A. Guillou—N. Svoronos, Paris 1970, 45,8) као и један други Малеин незнатна рода из Филипијске области (1185) (*N. Choniatae Historia*, ed. I. Bekkerus, Bonnæ 1835, 384). О њиховом сродству са старим Малеинима не зна се ништа. Истина, у новели из 996. каже се „Евстатије Малеин са синовима“ (*Zepos*, Jus I, 264), што у сваком случају говори о постојању још једне, нама непознате, генерације овога рода.

⁵³ У побуни Ксифије и Нићифора Кривовратог, Ксифија је рачунао да ће велики број Грка (Ксифија је био Јерменин) да се прикључи побуни из љубави према Фокама, тј. прецима Кривовратог (Јахја, 65).

⁵⁴ Уп. у V поглављу нап. 33.

природни центар најчешће псмиње Кесареја, у којој се двојица Фока чак проглашавају за царе: Нићифор II 963. и узурпатор Варда 971.⁵⁵ Може се са приличном вероватноћом претпостављати да су у овој вароши Фокама припадала и знатна имања. Као једна од њихових најстаријих тврђава, у изворима је поменут Атеус, у који се склонио Лав Фока бежећи испред Романа Лакапина и који би, уколико се претпостави да се налазио северно од Самосате био најисточнији, а уколико се прихвати да је пак био у Битинији, најзападнији од свихседа Фока (изузимајући Цариград).⁵⁶ За име Фока су везане и неке друге тврђаве, које досада нису помињане, као што је Антигус, за који се претпоставља да се налазио у близини Тиане, југозападно од Кесареје — у срцу Кападокије⁵⁷, а затим и Тиропион, познат као посед Фока у више прилика, који се налазио у источној Кападокији и у коме је чак и доста година после Фока нашао склониште збачени цар Романа IV Диоген (1072).⁵⁸ Да су Фоке имале више тврђава у своме власништву, недвосмислено доказује Јахја из Антиохије констатацијом да је Варда Фока пред Склиром (у доба Јована Цимискија) одлучио да се склони у „једну од својих тврђава“.⁵⁹ Да је за велике аристократске породице у Малој Азији било уобичајено поседовање више утврђених места, показује опет Јахја, који исту констатацију прави другом приликом и за Евстатија Малеина.⁶⁰ Разлози за то нису били само економски него и животни, јер ови родови су имали разлога да стрепе и од Арабљана, и од централне власти, и од својих сународника. У дому Фока је нашао привремено склониште и цар роман III Аргир, бежећи испред Арабљана, што опет говори о карактеру њихове куће и о сигурности коју су пружали њени утврђени зидови.⁶¹ Да су поред кућа и тврђава и сама имања Фока у унутрашњости била поприлична, видљиво је и из горе поменуте новеле Василија II из 996, у којој се експлицитан став о Фокама и Малеинима не може да протумачи само мржњом и отпором василевса према њима него и њиховим пространим земљишним поседима. И заиста имања Фока не само да су била велика него их је и сам Василије II, коју годину раније (вероватно крајем 989), руковођен тренутним политичким мотивима, увећао тако што је, како бележи Јахја, вестису Нићифору Фоки (званоме Кривоврати), подарио „прекрасно“ имање, за које се може веровати да се налазило негде у Кападокији.⁶² Да су земљишно богатство и новчана имовина Фока били замашни и пре 963. године, показује једна, можда у конкретној појединости и неистинита али свакако индикативна, вест из арабљанских

⁵⁵ За Нићифорово проглашење за цара уп. излагање у V поглављу, а о Вардином cf. L. Diaconus, 112; Scylitzes, 291—292.

⁵⁶ Уп. у V поглављу нап. 35.

⁵⁷ L. Diaconus, 122. Cf. H. Grégoire, Notes de géographie byzantine, Byz. 10 (1935), 251—256; овај аутор расправља о два фокијанска локалитета: Антигусу (Нигде) и Тиропиону.

⁵⁸ L. Diaconus, 122; Scylitzes, 292, 335.

⁵⁹ Јахја, 180.

⁶⁰ Ibidem, 2. Евстатије је, по Јахји судећи, имао можда и деце (Јахја, 86), што се потврђује и вешћу из 996. године (уп. нап. 52).

⁶¹ Scylitzes, 382.

⁶² Јахја, 26.

извора, по којој је Варда Фока покушао да откупи свог заробљеног сина Константина, нудећи Саиф-ад-Даулаху 800000 динара као и 3000 заробљених Арабљана.⁶³ Овај податак јасно указује како су Фоке и пре доласка у престоницу имали начина за стицање великих новчаних средстава, било од имања било од плата које су примаали за своје службе, а затим и да су самостално располагали значајним бројем заробљеника, што само иде у прилог већ истакнутој тези о све израженијем полу-приватном карактеру њиховог ратовања на истоку. О висини новчаних примања која су Фоке стицали уз своју функцију може згодно да посведочи забележена чињеница да је у доба Лава VI, са почетка X столећа, плата стратега Анатолика (што је средином X века био Нићифор Фока, брат Константина) износила 40 фунти злата годишње, плата стратега Кападокије 20 фунти злата (то је средином столећа био трећи брат, Лав Фока) а примање стратега Селевкије (што је био сам заробљени Константин) 5 фунти злата годишње.⁶⁴ Томе сигурно ваља додати и примања оца, Варде Фоке, која су била равна бар онима стратега Анатолика. Своте из Лавовог времена у приближном износу могу се сматрати одговарајућим и за епоху средине X века, када се заробљавање Континина и збило.

Ипак је било очигледно да је — без обзира на већ несумњива богатства Фока у провинцији која су им, уз високе полсжаје у провинцији и војсци, омогућила такву самосталност (посебно у Кападокији) и осећање фактичке економске и војне независности — тек долазак Нићифора II, 16. августа 963, за василевса Ромеја послешно највише њихов иметак. Нови импулс су дале нове околности у којима су економију читаве државе могли да контролишу чланови владајућег рода и да притом прилично једноставно добар део присвајају за себе. Наводи Фокама ненаклоњених извора, поред Нићифора II, посебно за ово оптужују његовог брата Лава и његове похлепне шпекулације са житом, намирницама или ограничењима у трговини. Количина тако стеченог богатства, наравно, не зна се. Од некретнина у Цариграду познато је једино да су Фоке по свој прилици, још од времена старога Нићифора имали кућу на јужном крају вароши, на путу који се спуштао према мору тамо где се налазило једно од цариградских пристаништа, названо Софија.⁶⁵ Име Нићифора Фоке је у престоници носила такође и извесна *ἄντὴ Νιχηφόρου τοῦ Φωκᾶ*, за коју се не зна где се налазила, али је свакако припадала приватном домену породице, за разлику од неких других споменика јавне грађевинске делатности Фока у Цариграду.⁶⁶

⁶³ Cf. *Vasiliev*, *Byzance et les Arabes* II, 351 (n. 2).

⁶⁴ *De caerim.*, I, 651—656. Cf. *Vryonis*, *Islamization*, 4—5.

⁶⁵ L. Diaconus, 83. Грегоар није запазио везу између куће Нићифора Старијег и нове (*Grégoire*, *Premier Nicéphore Phocas*, 253), док Жанен говори о палати Фоке (или Нићифора) која је носила име по староме војсковођи и налазила се близу цркве Свете Текле, вероватно на узвишици изнад Јулијанове или Софијанове луке (*R. Janin*, *Constantiople Byzantine*, Paris 1964, 412).

⁶⁶ *Sathas*, MB, VII, 248. Cf. *Janin*, *Constantinople*, 397. У Цариграду је сам Нићифор градио доста, па су познати његови подухвати на рестаурацији Велике Палате, утврђивању и повећању Буколеона, украшавању Златних Врата итд. (*Janin*,

Први ударац финансијској и економској снази Фока, на који се може наћи у изворним подацима, задао је Јован Цимискије 971. године, по угушеној побуни коју су против њега подигли куропалат Лав и његови синови Варда и Нићифор. После неуспеха завере цар је наредио да се побуњеницима конфискује имовина (*καὶ τὴν τοῦτων περιουσίαν δημοσίωσιν*)⁶⁷, али се то свакако није спровело у потпуности или бар није било трајно, јер и из каснијих година има вести о њиховој имућности. Можда се царева одлука односила само на поседе у Цариграду? Други ударац Фокама задао је Василије II и тиме одлучно искршио економску моћ њиховога рода, јер после 996. године нема у изворима вести о великом иметку ове, коју деценију раније тако утицајне породице. Бесумње, ови ударци су најнепосредније деловали на смањену политичку моћ Фока у времену које наступа са доласком Јована Цимискија на престо децембра 969. Начето богатство је било како један од могућих узрока будућег опадања тако и његов јасан показатељ. Но, и поред тога, још дуго после њиховог физичког нестанка са византијске друштвене позорнице, постојала је прича не само о њиховој слави већ и о легендарном богатству. Тако је и Нићифор Вријеније повезао у својој историји Марију Бугарску, жену Андроника Дуке преко њене мајке са Контостефанима, Авалантисима и Фокама, „оним Фокама, славним колико и богатим“.⁶⁸

VII

ОПАДАЊЕ, ИШЧЕЗАВАЊЕ И ПОСЛЕДЊИ ЧЛАНОВИ РОДА

Са смрћу Нићифора II, у ноћи између 10. и 11. децембра 969, прилике су се за Фоке потпуно и на пречац промениле. Владе последња три цара, од којих је трећи био и њихов саплеменик, учиниле су од овога рода свемоћне господаре византијске државе. Око њих је стајао широки круг пријатеља, миљеника, рођака и зетова, подржавала их традиција и слава у војсци, штитило увећано богатство. Привидна безбедност је нарушена насилним и крававим, доласком Јована Цимискија на престо, који је морао неминовно Фоке да супротстави новоме василевсу. Улога побуњеника и завереника, улога коју ће овога пута задржати, тако рећи, до краја, све до физичког уништења породице, припала је новој генерацији Фока. Од старих остао је само Лав, једини још живи син старога кесара Варде. Да несрећно осипање буде по Фоке још ссетније, ни Константин Фока ни цар Нићифор нису за собом оставили живог порода. Нићифор је, у ствари, имао једнога сина, по имену деде названог *Варда*, али овога дечака, царевог сина из првога брака, у једној игри ранио је његов друг и рођак Плеусис. Варда је смртно погођен пао са коња на коме је јахао. Цар је тако остао без потомства.

Constantinople, 108, 120, 270). Највише је волео да станује у Пигејској палати, на северној обали Златног рога (*Janin*, Constantinople, 143).

⁶⁷ L. Diaconus, 147; Cedr. II, 404.

⁶⁸ Nicephori Bryennii Commentarii, rec. A. Meineke, Bonnæ 1836, 106.

Плеусис као ἀδελφεός несрећног дечака био је или његов брат од тетке или од стрица. Због ове трагедије која се збила мало пре Нићифоровог крунисања, као и због смрти своје прве жене „не много година раније“, Нићифор се двоумио да ли да се уопште прими владарског жезла.¹ О Плеусису се ништа друго не зна.

С обзиром да је Нићифор убијен, Коњстантин погинуо, а брат старог кесара Варде Лав није за собом оставио ни законито ни у том тренутку живо потомство, преостала су да наставе породичну лозу само још деца куропалата Лава. Најистакнутији у времену које је наишло после 969. био је његов син *Варда*. Фока, још један носилац омиљеног имена Фока, имена које су носили и његов брат од стрица и деда. Каријеру је отпочео још за владе Нићифора II и као патрикија тада је добио на управу теме Халдију и Колоњеју са чином дукса.² У тој епохи чин дукса је даван оним византијским командантима који су се налазили на граничним подручјима, са више „малих“ стратега под собом, и њихове трупе су сачињавали претежно најамници.³ Старији син Лава и брат овога Варде био је *Нићифор*, који је такође још за царевања свога стрица добио достојанство патрикија, а вероватно, премда то Лав Ђакон не каже изричито, и вестиса.⁴ Овај други чин је и био установљен тек за владе Нићифора II, и то као титула која се давала уз достојанство магистра, патрикија или препозита.⁵

Чим је ступио на престо, Цимискије је прогнао куропалата Лава на Лезбос (у Митилину), вестиса Нићифора на Имброс (или такође на Лезбос), а дукса Варду у Амасију, трудећи се да их добро раздвоји и једне од других и од Кападокије. Све друге присталице Фока протерао је у „њихова родна места“.⁶ Но, ниједан од прогнаних није ни помишљао на мировање. Чим је Цимискије кренуо у Бугарску, дукс Варда је побегао из Амасије и обрео се у Кесареји, где, уз помоћ патрикија Симеона Амбеласа и браће патрикија Теодора Варде и Нићифора Парсакутена, проглашава себе за цара (971).⁷ Браћа Парсакутени су били сестрићи дукса Варде, јер је њихова мајка била сестра Варде, односно *ћерка* Лава и удата за патрикија Теодула Парсакутена.⁸ У међувремену се, захваљујући епископу Абидоса, ослободио и куропалат Лав, обећавајући дарове, чинове и, што је нарочито занимљиво, имања.⁹ Уз Фоке се

¹ L. Diaconus, 40—41; Scylitzes, 260; cf. *Schlumberger*, Nicéphore Phocas, 226—227.

² L. Diaconus, 96; Scylitzes, 284; уп. *Гујан*, Патрикии, 69—71.

³ Варда Фока је био први такав дукс. Cf. *Ahrweiler*, Administration, 59—60; *Oikonomidès*, Listes, 344, 354.

⁴ L. Diaconus, 96, 112; Scylitzes, 284; уп. *Гујан*, Патрикии, 71.

⁵ Cf. *J. Ebersolt*, Sur les fonctions et les dignités du vestiarius byzantin, Mélanges Ch. Diehl I, Paris 1930, 81—89; такође *F. Dölger*, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des X. und XI. Jahrhunderts, 1927 (Byzantinisches Archiv 9), 35; *Oikonomidès*, Listes, 294.

⁶ L. Diaconus, 112; Scylitzes, 284.

⁷ L. Diaconus, 112—113; Scylitzes, 291.

⁸ Презиме Парсакутен је у ствари било надимак стечен према месту Парсакута, одакле су браћа била родом. Податак о њиховом сродству са Фокама добија се индиректно од Лава Ђакона (L. Diaconus, 112—113).

⁹ L. Diaconus, 114; Scylitzes, 292.

брзо окупљају незадовољници, на једној страни у Кападокији малоазијски магнати, а на другој они које је Лав успео да привуче у Тракији у коју је стигао.¹⁰ Овај податак је свакако индикативан јер показује да Фоке рачунају и са присталицама у непосредној близини престонице, очигледно имајући разлога за то. Тешко је, на основу штуре вести, казати кога слоја подршку посебно ишчекују, али да њихова нада није била сасвим неоснована показује подршка епископа Абидоса. Без обзира на то што је раздобље од 963. до 969. донело многе промене у расположењу престонице, поступци куропалата Лава у овој прилици показали су да Фоке могу још увек да придобију присталице и у околини Цариграда. Истина, тај број, судећи по исходу побуне, није био довољан. Цимискије, заиста, брзо и ефикасно реагује и одмах шаље на Варду свога војсковођу Варду Склира, чија је сестра била удата за цара. Варда Склир, који је, истовремено, био родбински повезан и са узурпатором, јер је његов рођени брат Константин био ожењен другом ћерком куропалата Лава Фоке и сестром Варда Фоке, Софијом, у избору између Цимискија и Фока приклонио се владајућем цару.¹¹ Први који је Варду Фоку издао био је његов рођак Диоген Адралест, за њим су се предали Склиру сестрићи узурпатора, браћа Парсакутени, онда и остали. Поражен код Вардаете, Фока се склања, пошто је претходно одбио понуду Варде Склира да се мирно и без последица преда, у Тиропион (или по Л. Ђакону у „тврђаву тирана“ Антигус), где је најзад принуђен на предају.¹² Судећи по локацији Тиропиона, односно Антигуса, произлази да Варда Фока, у току своје побуне, из Кападокије није практично ни излазио.

Јован Цимискије се према узурпатору показао милосрдан и задовољно се тиме што га је замонашеног послао у прогонство, овога пута на Хиос, и то заједно са породицом, док је Лава, ухањеног нешто раније, осудио најпре на смрт а затим га помиловао, наредио да га ослепе и доживотно прогнао.¹³ Лав, на коме казна ослепљења није ни извршена, никако се није мирио са својим положајем и, заједно са старијим сином Нићифором, покушава да направи преврат у самој престоници. У Цариграду су се отац и син појавили очекујући у вароши подршку коју су, као и нешто раније, поткрепљивали са доста новаца. Прво су се сакрили у Пиламидиону, нашавши у том предграђу склониште, вероватно, код монаха сближњег манастира, а затим, откривени у последњем тренутку захваљујући другарију Лаву, морали су да потраже уточиште у Великој цркви (тј. Светој Софији). Интернирани су затим на сстрво Калонимос

¹⁰ L. Diaconus, 114; и пре свега Scylitzes, 292.

¹¹ L. Diaconus, 118; Scylitzes, 294. И сам Цимискије је, како је већ поменуто (V поглавље, нап. 88), био по мајци нећак Фока. С обзиром на термин (ἀνεψιός) најпре би могло да се помисли да је сестра цара Нићифора била мајка Цимискија, али о тој Вардиној ћерки у изворима нема нигде помена, а ни вест Л. Ђакона нигде више, без обзира на своју важност, није поновљена, па се у то не може дубље улазити. Вероватније је да је однос био ипак нешто даљи.

¹² L. Diaconus, 120—122; Scylitzes, 293. Уп. у VI поглављу нап. 58. и 57. Грегоар је „замак тирана“ протумачио тако што је речи Л. Ђакона τὸ τῶν Τυράννων φρούριον ὁ Ἄντιγους прочитао као τῶν Τυράνων φρούριον ὁ Ἀναγούς κέκληται и своју тезу убедљиво документовао (*Grégoire, Notes de géographie*, 251 sq).

¹³ L. Diaconus, 126; Scylitzes, 294.

(код Скилице, Проти), у Принчевском архипелагу, и сада заиста ослепљени.¹⁴

Карактеристично је да су обе завере биле окренуте Цариграду, и то пре свега помоћу куропалата Лава, који је очигледно највише од Фока био повезан са опозиционом престоничким круговима. Изгледа да су у обе побуне извесну улогу имали и неки црквени кругови, што би можда могло да наведе на помисао да се један део опозиције и крио међу њима. Најзад, у сба преврата је, бар када се радило о престоници, важну улогу играо новац који су Фоке у обиљу имали (а пре свих куропалат Лав, јер он је тај који га нуди), те није никакво чудо што је Цимискије уз изгнање и ослепљење одлучио и да секвестрира имовину Фока.¹⁵ Ипак, не само случај него и објективне околности нису дозвољавале повратак детронизоване породице. У Цариграду је подршка била изгубљена током Нићифорове владе, и никаква новчана улагања непосредно по његовој смрти нису могла да је у потпуности поврате. У провинцији, Цимискије има породицу, са којом је уз то и орођен, која може да се достојно супротставља утицају и традицији Фока, ослоњена на свој фаворизовани голсжај и властити круг пријатељских родова, пре свега јермењског порекла. То су Скири, који, у крајњој линији, тој магнатској и војничкој елити нуде иста она свјажања и ратове које су јој пружали и Фоке. Тако је 972. нестало са позорнице и куропалат Лав Фока, док ће се његов син Нићифор још једном појавити у политичком животу царства тек много година касније. Истовремено, у заточеништву је седео други законити куропалатов син, окриље рода су напустили многи појединци и породице, имања су била битно смањена ако не и сасвим одузета, и све је говорило да је време Фока тачно после једног столећа, коначно протекло. У Царству је доминирао изузетно успешни војсковођа, цар Јован Цимискије, и уз њега Скири, Куркуаси и Вурциси, породице углавном јермењског порекла.

Једна личност која се може сматрати припадником клана Фока уздиже се управо током Цимискијеве владе. Само, питање је да ли је она баш члан породице или јој је блиска на неки други начин? Реч је о *Пеџру* Фоки који, заједно са Михаилом Вурцисом, осваја 967. Антиохију и постаје стратопедарх. Наводно павши у немилост, зато што је цар Нићифор II био љут због ове самоиницијативне акције¹⁶, Петар се поново јавља тек у доба Цимискија, када ратује против Руса на челу Трачана и Македонаца (970), као патриције и старспедарх.¹⁷ Погинуо је у бици са Вардом Скиром, на кога је послат, заједно са

¹⁴ L. Diaconus, 146—147; Scylitzes, 303.

¹⁵ Уп. VI поглавље, нап. 66.

¹⁶ L. Diaconus, 81; Scylitzes, 273. Када је цар Нићифор II 967. боравио у Сирији, оставио је у њој поменути двојицу, и то тако што је Вурцис био стратег Маврон Ороса (близу Антиохије), а Петар је ратовао у Киликији. Њих двојица су затим самостално освојили Антиохију, после чега Вурцис постаје стратег освојене вароши, а Петар стратопедарх. По Л. Бакону, цар је у знак захвалности одржао чак и захвалну службу у Цариграду, док је, по Скилици, напротив, то освајање бацило Вурциса и Петра у немилост. У питању је очигледно један од примера разилажења карактеристичних за „извор А“ и „извор Б“. Уп. такође Јахја, 063.

¹⁷ L. Diaconus, 108; Scylitzes, 308.

протовестијаром Лавом, када се Склир после Цимискијеве смрти побунио.¹⁸ Није искључено да је носио и чин $\delta\ \epsilon\pi\iota\ \tau\eta\varsigma\ \tau\rho\alpha\pi\acute{\epsilon}\zeta\eta\varsigma$.¹⁹ У изворима се јавља или као „евнух и $\delta\omega\upsilon\lambda\omicron\varsigma$ “ цара, односно као „патрикије и стратопедарх Петар“ или као један од $\theta\rho\alpha\pi\acute{\omega}\nu\tau\omega\nu$ цара.²⁰ Јавља се и само као „ $\delta\omega\upsilon\lambda\omicron\varsigma$ Фоке“, па чак и као $\text{Πέτρος } \delta\ \tau\omicron\upsilon\ \text{Φ}\acute{\omega}\kappa\alpha$.²¹ Из ових података не би се никако могло сигурно закључити на који је начин овај Петар био повезан са Фокама и да ли је то уопште био, да ли је био „слуга“ или прави члан породице? Срећом, иако о његовом пореклу има доста нагађања као и механички преношених мишљења, чак и у новијој литератури²², питање Петрове евентуалне припадности Фокама ипак није нерешиво. У једном од стихова епа о Андронику сину, у коме мајка, жена емирова, каже о своме сину Андронику да се овај „не боји више никога, ни Петра Фоке ни чувеног Нићифора, па ни Петротрахилоса“ може се потражити нешто више светлости о недовољно познатом стратопедарху.²³ Из детаљних проучавања византијске епике, која су вршили Адонц и Грегоар, произлази да се слични стихови јављају и на другим местима, као на пример, у случају Порфирија, једног другог јунака, који се не боји „ни Варне (Варде) ни Нићифора ни Варитрахилоса“.²⁴ Поменути научници су у њима препознали савременике: Петра Фоку (или у старијој верзији епа Варду — сина куропалата), Нићифора (вестиса) и Вардиног сина Нићифора (Кривовратог или Кратковратог — о коме ће тек бити говора). Једино су Адонц и Грегоар погрешно

¹⁸ L. Diaconus, 169; Scylitzes, 317, 320—321; Zonaras III, 541—543. Погинуо је у боју код Лапара. Уп. *Гијан*, Патрикии, 67—69.

¹⁹ Јакја, 91. Код Јакје Антиохијскога Петар је познат као Атрабази, а код арабљанског писца Сибт-ибн-ал-Цуза као „евнух ал-Т-р-бази, столник Нићифора“. То је дало могућности Розену да Атрабази схвата као $\delta\ \epsilon\pi\iota\ \tau\eta\varsigma\ \tau\rho\alpha\pi\acute{\epsilon}\zeta\eta\varsigma$.

²⁰ L. Diaconus, 81, 107—108, 169; Scylitzes, 273, 308; Zonaras III, 508 (код њега је забележено $\theta\rho\alpha\pi\acute{\omega}\nu$); Glycas, 571.

²¹ Први назив код Скилице (Scylitzes, 315), а други код Зонаре (Zonaras III, 541).

²² У литератури је Петар одавно повезан са породицом Фока као један од њених припадника, па га је тако Шламберше сматрао ванбрачним сином куропалата Лава, вероватно зато што је поменут као његов савременик (*Schlumberger*, Nicéphore Phocas, 587). Гијан је недавно посумњао у запис код Зонаре и изнео како је код овог писца нехотице изостала реч $\delta\omega\upsilon\lambda\omicron\varsigma$, чиме је дошло до реченице која највише говори у прилог његовог сродства са Фокама (*Гијан*, Патрикии, 67 сл). У то, међутим, чини се да је тешко поверовати, јер Зонара термин $\delta\omega\upsilon\lambda\omicron\varsigma$ правилно схвата и мења га у $\theta\rho\alpha\pi\acute{\omega}\nu$. Тако означеном речју показана је намера да се Петар окарактерише као стратопедарх лично зависан од неког од Фока, свакако најпре од Нићифора II. Нићифор је једини из рода уз кога је Петар поменут као $\delta\omega\upsilon\lambda\omicron\varsigma$, као његов „столник“ је поменут и у источним изворима а, коначно, он и јесте један од царевих евнуха. У то време тешко и да би могао да буде назван „дулосом“ било кога другог осим владара. Чин стратопедарха, је добио, по претпоставци Иконоmidиса, зато што као ушкопљеник није могао да буде доместик а требало је да се нађе на челу војске, пошто је Јован Цимискије пао у немилост (*Oikonomidès*, Listes, 334). Дужност коју му приписују арабљански извори је такође својеврстан доказ његове блискости са владаром, а уз то ваља додати да је она иначе била доступна и ушкопљеницима (*Oikonomidès*, Listes, 305—306). После смрти Нићифора II, Петар није више поменут као нечији роб и евнух.

²³ *Grégoire*, *Épopée byzantine*, 55—57; *Adontz-Grégoire*, *Nicéphore au col roide*, 203 sq.

²⁴ *Adontz-Grégoire*, *op. cit.*, 212.

закључили, поводећи се за Шламбержеом, да је Петар био брат вестиса Нићифора и дукса Варде, иако се то нигде не каже.²⁶ Оно из чега нешто слично може само да се претпостави јесте њихова неоспорна међусобна хронолошка блискост на основу које су они и идентификовани.²⁶ Овај члан рода свом успешном повратку у јавни живот могао је да захвали межда томе што је био евнух и самим тим мање опасан по престо и Цимискија, межда томе што вероватно није био припадник главне гране Фока, а межда и томе што је био у немилости код Нићифора II? У сваком случају, његова каријера у дсба Цимискија је, с обзиром да је и сам био Фока, била изузетна.

За време владе Јована Цимискија изгледало је да су амбиције Фока потпуно скршене и да се више никада неће поновити такве грађанске борбе, какве је овај цар доживео прве и друге године свог царевања. Фокама је било, међутим, суђено да се на позорници византијске историје појаве још неколико пута. Први пут, прилично брзо, после преране смрти Цимискија 10. јануара 976.²⁷ Царски престо су наследили синови Романа II, законити представници македонске династије, Василије II и Константин VIII, али главну улогу је играо паракиммен Василије. Овај лукави евнух, ванбрачни син Романа Лакапина, у немилости за време Романа II, један од главних помагача доласка Фска у Цариград 963, на време је променио странку и по свој прилици је био један од оних који су највише помогли доласку Цимискија. Овај се, по наговору евнуха и оженио његовом полусестром Теодором.²⁸ Василије, обогати у доба Нићифора Фоке, зазирао је од Варде Склира и његове дужности „стратилата целог Истока“, која му је, то је евнух дсбро знао, омогућавала онај исти пут којим је прошао и Нићифор II и Цимискије. Стога он Склира смењује и шаље у Ханзит, то јест источно од Мелитине на саме границе државе, поставивши га за дукса у Месопотамији.²⁹ Варда Склир је осетио шта значи такав потез паракиммена и да он губи полсжај који је заузимао током протеклих година. Увређен, Склир диже псбуну баш у тим, поменутих крајевима, напада на Мелитину, пљачка је и проглашава се за цара.³⁰ Евнух Василије је погрешно у једном: нигде Склир није могао да прикупи више присталица него тамо куда је био послан — на крајњем истоку. Како Јахја о томе сведочи, њему су уз Грке пре свега пришли насељени Јермени (од којих је вероватно и сам водио порекло), као и затечени муслимани.³¹ Помоћ су му указали такође и синови таронског гссподара, као и емир Амиде

²⁶ Ibidem, 212.

²⁶ У целој генерацији Фока једино седамдесетих година X века могу се наћи, и то истовремено, и један Петар и један Варда и два Нићифора (тојест дукс Варда, Петар Фока, вестис Нићифор и Нићифор Кривоврати).

²⁷ L. Diacopus, 178. Уп. *Осйрогоорски*, Историја, 283 сл.

²⁸ Цимискије се два пута женио: први пут сестром Варде Склира Маријом, а други пут Теодором, ћерком Константина VII (Scylitzes, 288, 294).

²⁹ Паракиммен Василије се изузетно обогатио током Нићифорове владе тако да је то, изгледа, запањило чак и самог Цимискија (Scylitzes, 311). О Варди Склиру Scylitzes, 313; Јахја, 2. — О Ханзиту уп. *Honigmann, Ostgrenze*, 90.

³⁰ Scylitzes, 314; Јахја, 2.

³¹ Јахја, 2; уп. у II поглављу нап. 37, 38. и 39.

и Мартиропоља.³² Царску војску узурпатор туче најпре код Пирамоса, а заповедници поражених Евстатије Малейн и Михаило Вурцис беже. Вурцис убрзо прилази Склиру, који, пошто му је овај предао Антиохију, додељује као прави цар титулу магистра.³³ Малейна је стигао у Кападокији, у којој се овај склонио, и 977. поражава га код Рагеаса (ту гине Петар Фока), док Малейн опет бежи.³⁴ На путу од Антиохије до Кападокије Склир среће и муслиманске великаше, и то на територији која је иначе византијска, и исто као у Ханзиту они прелазе на његову страну.³⁵

Стање је по легалне царева било крајње озбиљно и Василије II се присећа прогнаног Варде Фоке, који је чампо у прогонству већ седам година, враћа га са Хиоса, даје му титулу магистра и звање доместика схола Истока и војску да се супротстави своме имењаку и староме супарнику.³⁶ Духови су у престоници били врло узнемирени, па Михаило Псел чак патетично узвикује како су „сви око цара били без наде и тада се присећају неког Варде, човека великог рода и храбрости, синовца цара Нићифора и достојног да се бори против узурпатора...“³⁷. Варда Фока право из изгнаничке монашке ризе, „једини достојан да се бори са Склиром“³⁸, стиже, наравно најпре, у Кесареју. Убрзо по његовом доласку започињу и борбе двојице Варда, Варде Фоке и Варде Склира. Сукобљавају се у два велика окршаја, код Панкалеје и код Царских Терми, дакле у Кападокији. У првом боју је, изгледа Фока био поражен, али је у другој нанео тежак пораз Склиру, ранивши га у личном двобоју. Фоки су у тој бици помогли Ивирци, које му је послао у помоћ ивирски куропалат Давид и они, заједно са Ромејима, нагнају Варду Склира у бекство. Бегунцу је гостопримство указао багдадски калифа.³⁹

³² Господар Амиде је био Абу-Таглиб, који је привремено заузео и Мартиропољ, тј. Мајафарикин, био је главни помагач Варде Склира, па је по неким источним писцима (Ибн-Мискаваих) био чак и у сродству са узурпатором (Јахја, 133). Помагао му је такође и господар Мелитине Убеид-алах, који је чак прешао и у хришћанство и коме је Склир доделио титулу магистра (Јахја, 2, 87 сл).

³³ Јахја, 2.

³⁴ Петар је најпре у име царева заузео Антиохију, а затим је, поражен, био принуђен да се из ње повуче а затим погине код Рагеаса. Scylitzes, 317—321; Јахја, 2.

³⁵ Такав је горе наведени господар Мелитине Убеид-алах (уп. нап. 32).

³⁶ L. Diaconus, 170; Scylitzes, 324; Zonaras III, 544; Јахја, 3.

³⁷ Psellos, Chronographie I, 4.

³⁸ Ibidem, 4.

³⁹ L. Diaconus, 170; Scylitzes, 324—327; Јахја, 3. Скилица каже да је Фока из Кесареје кренуо у Аморион, где долази до прве битке са Склиром, коју Фока губи и враћа се у Харсијанон. Склир га, међутим, прати и поражава код Царских Терми. Тада поражени Фока одлучује да се обрати за помоћ ивирском куропалату Давиду и, најзад, уз његову помоћ у Панкалеји, крај Халиса, туче Склира. Код Јахје је записано кратко да је 19. јуна 978. дошло до битке у Панкалеји, у којој је Фока поражен, а да затим долази до другог окршаја 24. марта 979, у коме је сада Склир поражен и принуђен да емигрира. Псел (Chronographie I, 4) помиње у свом китњастом стилу само једну битку у којој је Склир поражен и рањен, али без територијалне ознаке. Несугласице међу изворима је успешно разрешио Н. Адонц (Торник, 143 sq) свевши из више разлога Скиличине три битке на само две. Најпре, он је утврдио да Панкалеја није крај реке Халиса, како каже Скилица, већ у близини Амориона, како обавештава Лав Бакон; затим, да и Јахја бележи само две битке, од којих је она у Панкалеји прва и, најзад, Адонц истиче подударност да се код Скилице, и у првој бици код Амориона и другој код Панкалеје, јавља појединачни одлучујући

Византијски цар је познавао снагу Склирову и у више наврата је тражио од калифе да му испоручи, али без успеха и Варда Склир остаје у Багдаду све до 987.⁴⁰

Варда Фока је за то време доспео на врхунац славе и заузима онај исти положај који су заузимали раније и његов отац, и стриц, и деда: високи чин доместика школа Истока. У том својству 983. полази на Алеп, који Царство никако није успевало трајније да освоји. Пред његовим зидинама најпре порази арабљанског узурпатора и господара Емесе, по имену Бакџура, а затим изнуди данак за две године унапред од алепског емира Адуд-ал-Даулаха (27. септембра 983). Ускоро Варда Фока успева да освоји саму Емесу, за њом варош Тел-Халифу (7. октобар 983) и крајем исте године се појављује у центру ромејске власти над Сиријом, у Антиохији.⁴¹ Врстан војсковођа, Варда Фока је чврсто држао иницијативу у борби са Арабљанима па је 985, пошто је алепски емир прекршио обавезе које је примио, за казну опсео и делимично разрушио Апамеју (мада је није сасвим заузео).⁴²

У тренутку када су Арабљани почели да узвраћају Фоки ударце, Василије II успева да и самостално истински завлада, ослободивши се моћне сенке паракимомена Василија, и самоиницијативно предузима поход на Сердику. Василевс није овог пута нашао за сходно да обавести доместика школа Истока Варду Фоку о својој акцији, већ га, свакако незадовољног својом неупућеношћу у цареве намере, смењује са дужности, и то још пре него што је и кренуо на Самуила.⁴³ Нова функција коју је Василије II наменио бившем доместику био је чин „дукса Истока и управника Антиохије и свих области Истока“, што је имало призивку извесне деградације победника над Вардом Склиром, и поред звучности новог достојанства.⁴⁴ Фока, без обзира на промену свога статуса, лојално закључује у име Византије још један успешан мировни уговор са Адуд-ад-Даулахом, на основу кога су Арабљани морали да плаћају чак дво-струко већи износ Царству него дотада.⁴⁵ Али, промене у Василијевом

двобој (Варда Фока — Константин Гаврас; Варда Фока — Варда Склир). Поменути аутор закључује да су биле само две битке, прва код Панкалеје и друга код Царских Терми, чему иде у прилог и један запис у коме се каже да је Склир побеђен у Харсијанону, код Сарвана (тј. Аква Саравана, истоветна са Царским Термама). Код Скилице је очигледно нека легендарна прича у питању са личним двобојима као централним збивањем и испут помешаним локалитетима. Први окршај је код њега једноставно раздвојен на два — Аморион и Панкалеју, а у средину стављен у ствари последњи окршај.

⁴⁰ Јахја, 21—22; cf. *M. Canard*, Deux documents arabes sur Bardas Scléros, Actes du Ve Congrès d'Et. byz., Roma 1939, 55—69 (réimpr. Byzance et les musulmans du Proche Orient, London 1973, XI).

⁴¹ Јахја, 15—16; 161.

⁴² Ibidem, 19—20; 171—172.

⁴³ Scylitzes, 331.

⁴⁴ Јахја, 20, 174. Иако о овом достојанству Скилица ништа не бележи, сасвим је могуће да је Варда такав чин заиста и добио, јер се у то време у изворима помиње дукс Запада и нема разлога да се не претпостави да је могао да постоји и дукс Истока, како је Јахја забележио. У изворима, треба још додати, већ од 969. сусреће се и дукс Антиохије (cf. *Ahrweiler*, Administration, 58; *Oikonomidès*, Listes, 354).

⁴⁵ Јахја, 20, 173.

држању у војним па и политичким пословима ипак нису мogle да остану без одјека у круговима оних којима је већ годинама било усбичајено да практично сами одлучују и воде војне акције Царства. Племство, и то оно старо и велико, било је то које је нови начин цара увредио и чије су већ традиционалне компетенције биле утрсжене и оно се, после пораза који цар дсживљава код Сердикe, почиње да буни.⁴⁶

У међувремену, фебруара 987, стиже у своје старо упориште Мелитину из калифата Варда Склир, који се поново проглашава за цара. У првом тренутку узурпатор има уз себе само 300 људи, али му прилазе многи, посебно Јермени и муслимани, као и Курди. Василије II је принуђен да врати Варду Фоку на дужност доместика скола Истока да би се он супротставио Склиру⁴⁷, али Фока оклева и ступа у преговоре са узурпатором. Посредник је у преговорима, по жељи Фоке, био Константин Склир, муж Фокине сестре. Међу њима долази до споразума по коме је Варда Фока требало да влада у Цариграду, а Склир изван њега. Но, син Варде Склира, Роман, незадовољан овим договором открива цару тајни споразум.⁴⁸ Фока се истовремено труди да прошири заверу у своју корист и да окупи око себе што више незадовољних магната, па тако долази до једног великашког скупа у дому Евстатија Малеина у Харсијанону, који доноси одлуку о проглашењу Варде Фоке за цара, насупрот Варди Склиру, који се већ прогласио за василевса.⁴⁹ Убрзо по томе, Варда Фока креће у Цеихан, то јест у област покрај те реке (Пирамос), тамо хвата Склира и, обећавши му испуњење уговора чим овлада царством, отправља га код своје жене у тврђаву Тироцион на чување. Варда Фока, ослободивши се супарника а имајући подршку скупа племића, проглашава се за цара 14. септембра 987 (највероватније у Кападокији) и децембра исте године стиже пред Цариград, у Хрисопол.⁵⁰ Уза себе има у том тренутку огроман број великаша, τὰ πρῶτα γένη, како каже Псел.⁵¹

Близина противника и његови положаји на дохват престонице, натерали су Василија II да затражи помоћ изван Византије, од Руса, са којима у пролеће 988. туче до нугу побуњенике код Хрисопоља, а 13. априла 989. у одлучном боју код Абидоса гине и сам Варда Фока, чиме је побуна скршена.⁵²

⁴⁶ Scylitzes 332.

⁴⁷ Scylitzes, 332—334; Јахја, 21—22, 173.

⁴⁸ Scylitzes, 335; Јахја, 22.

⁴⁹ Scylitzes, 332; Cedr. II, 438—439; Јахја, 23. Скилица грешни јер каже да је тада дошло и до проглашења Варде Фоке за цара, иако сам напомиње да је упоредо са овим догађајем стигао из Сирије Варда Склир и истовремено са Фоком прогласио се за цара, што никако није у складу са причањем Јахје, а да се и не помиње то што онда никакво ангажовање Варде Фоке против Склира од стране Василија II не би имало сврхе (Scylitzes, 334). Скуп код Малеина је само доносио одлуку, али није и проглашавао за цара.

⁵⁰ Scylitzes, 336; Јахја, 23.

⁵¹ Psellos, Chronographie I, 7.

⁵² Scylitzes, 336—337; Јахја, 24—25, 208, 298. Прву битку је са стране побуњеника водио Калокир Делфинас а другу сам Варда Фока; узурпатор је погинуо тако што је кренуо на цара Василија да личним двобојем, као раније са Склиром,

Пре ових битака и Василије II и Варда Фока су стрепели за исход, и цар се одлучио да пошаље један део војске под магистром Таронитом морским путем, у Трапезунт а одатле чак у Еуфратеју, чиме је натерао Варду Фоку да одвоји један део људи под командом свога сина *Нићифора Кривоврајог* и упути Давиду Куропалату тражећи помоћ против Василијеве војске. Удружене снаге Кривовратог и Давида побеђују крајем 988. Таронита, али ускоро сазнају за пораз код Абидоса и војска им се растури, а Кривоврати се упути мајчином дому у коме је још увек чамео Склир.⁵³ Тако је Нићифор избегао масакр на обалама Босфора, после кога је глава мртвог Фоке ношена кроз улице престонице у тријумфу. У заробљеничкој поворци су се кретали многи магнати⁵⁴, заповедник побуњеничке војске код Хрисопоља Калокир Делфигас је разапет на месту битке, преко пута Цариграда, док је слепи Нићифор Фока, звани вестис, као лично безопасан био само ухапшен.⁵⁵ Ова, сурово окончана побуна и узурпација трајала је пуних годину и седам месеци.⁵⁶

Суровост са којом се Василије II, обрачунавао са пораженима, слична оној коју је показао и према Самуиловим устаницима, била је пре свега егземпларна, јер је испољена једино непосредно по побуни. Они коју су успели да избегну први гнев автократора прешли су добро, па и сам Нићифор Кривоврати. Иако је, пошто се појавио у Тирописну, ослободио заједно са мајком Варду Склира и одмах пришао овсме који се по трећи пут прогласио за цара, Нићифор Кривоврати ипак није био за то кажњен. Варди Склиру су пришли „сви који су били уз Фоку“ и тада долази до првог таквог сједињења свих магната, некадашњих противника, пред заједничким непријатељем који је претио да их уништи. Били су ту очигледно скупљени и они, претежно грчки, племићи које је својевремено окупио Варда Фока у дому Евстатија Малеина да се супротстави не-Грцима, Јерменима и муслиманима око Склира. Чак ни таква подвојеност није била препрека пред новом опасношћу, јер никада ни у једној међумагнатској борби није било испољено толико суровости колико ју је недавно употребио Василије II. Цар се показао, међутим, лукав и, уз посредништво брата Константина VIII, придсбија Варду Склира коме уз опроштај додељује титулу куропалата а сталим великашима висока достојанства.⁵⁷ Даровавши му титулу куропалата, Василије II није дао Склиру и војну власт, поготово не у провинцији, у којој је већ увелико мењао целокупан управни слој по темама, замењујући магнате људима незнатног порекла и зато много поузданијим.

реша битку, али коњ му се саплео и посрнуо и Фока је пао тако незгодно да је одмах издахнуо.

⁵³ Scylitzes, 339; Јахја, 24; cf. *Adontz—Grégoire*, Nicéphore au col roide, 203 sq. По наређењу Давидовом са Кривовратим су ратовала двојица синова Баграта, господара Халдије.

⁵⁴ Scylitzes, 338. Улицама престонице су ишли за мртвим Фоком, између осталих, и Лав и Теогност Мелисини и Теодосије Месаникт.

⁵⁵ Scylitzes, 336.

⁵⁶ Јахја, 25.

⁵⁷ Scylitzes, 339; Јахја, 25—26; Psellos, *Chronographie* I, 7.

Ни Нићифор Кривоврати није лоше прошао јер цар, пошто се нагодио са Склиром (11. окробра 989), даје Фоки „прекрасно имање“⁵⁸, можда се осигуравајући на тај начин од есенцијалне подршке коју би Кривоврати могао да пружи своме брату Лаву Фоки, који се утврдио у Антиохији и није помишљао на предају. Лава је тамо оставио отац на дужности управника града, пошавши сам према Босфору, но у граду дође до побуне Јермена и муслимана, који Фоку заробе.⁵⁹ Ипак је морао у прогонство иако су му живот поштедели јер је ускоро стигао са царским трупима Михаило Вурдис (до прогонства је дошло 3. децембра 989).⁶⁰ Карактеристично је да су противници Лава Фоке били у неку руку традиционални, из оних слојева међу којима је налазио присталице Варда Склир. Василије II се затим окренуо против куропалата Давида, пријатеља Фока, и принуди ивирског владара да му обећа своје земље после смрти⁶¹, а после тога је угушио још један покушај побуне Варде Склира, коме прашта учешће у побуни и стари бунтовник умире марта 991.⁶² Тиме је у Царству завладао мир, спокој је владао и међу великашима, што је омогућило цару да се са више пажње посвети спољној политици, посебно Самуилу и новом противнику на истоку, Фатимидима. Племство за дуже време губи сваки већи утицај на збивања која је василевс узео чврсто у своје руке.

Варда Фока је имао, како се види из напред реченог, двојицу синова: Лава, управника Антиохије, и Нићифора Кривовратог, победника над Таронитом. Бојећи се Фока, јер Псел није без разлога констатовао како је завера њиховог оца била опаснија од свих осталих (па и Склирове)⁶³, Василије II се није усудио да прибегне у том тренутку њиховом потпуном физичком уништењу, од чега иначе није презао када се радило о мање снажним породицама. Радије се одлучио на изгнанство, одузимање имања и лишавање функција. Фоке, наиме, у току другог дела Василијеве владавине не добијају више никакве дужности. Без Кападокије, без богатства и, што је најпресудније, без тематске, односно провинцијске војске, коју су увек захваљујући службама стратега и доместика имали, Фоке нису могли више да представљају ни претњу легитимном цару ни центар окупљања проређене старе аристократије. И сама породица се, уосталом, бројно знатно смањила и вести о њој у изворима су све малобројније.

⁵⁸ Јахја, 26.

⁵⁹ Јахја, 24—26.

⁶⁰ Јахја, 26. Лав Фока је био онда послат у Дорилеју у прогонство. То је, иначе, била крајња тачка власти његовог оца када се прогласио за цара. Током свог боравка у Антиохији Лав Фока је имао доста неприлика са тамошњим патријархом Агапијом, кога је чак и протерао из вароши због неких његових наводних сплетки (8. марта 989). Ни Агапија није доживео бољу судбину од Лава Фоке, јер га је, сазнавши за његову преписку са Лавом пошто се овај већ предао царским трупима, Василије II сменио.

⁶¹ Јахја, 26—27. Пошто је поразио двојицу његових војсковођа, синова Баграта (од којих један гине), принудио је ивирског владара, с обзиром да није имао наследника, да после своје смрти преда земљу Византији (било је то крајем 990).

⁶² Јахја, 28. Василије II му је опростио јер је Варда Склир већ био на самрти. Ускоро за Вардом умире и Константин Склир.

⁶³ Psellos, Chronographie I, 7.

Један од записа који може да послужи бољем праћењу тог процеса опадања остао је такорећи незапажен иако се налазио у познатој, више пута навођеној новели из 996. године.⁶⁴ Из њега се може закључити да су синови узурпатора Варде у тренутку настајања записа били још увек живи. Године 1022, међутим, када се Нићифор Кривоврати још једном побунио против Василија II⁶⁵, Лав је по свој прилици већ био умро јер о њему нема више никаквих помена. Према томе, овај Фока, један од ретких из рода који није имао никаквог чина, умро је, изгледа, између 996. и 1022. Такође, запис из 996. не помиње ни вестиса Нићифора, што би могло да се протумачи тако да је он умро највероватније између 989 (кад је последњи пут поменут) и године настанка новеле. Најзад, наведена сколија даје и још један податак: Фоке су, наиме, били „скоро без наследника“, вероватно мислећи бар на одрасле чланове рода (*ἀδιάδοχον σχεδόν*)⁶⁶, што не значи да их и уопште није више било, јер се за једног Фоку ипак зна.⁶⁷ Читава сколија показује колики је страх ова породица задавала Василију II, страх који је постојао све док су Фоке имали, ако не положаје и титуле а оно бар богатства. Новела из 996. лишила их је и тог моћног оружја.

Од 996. до 1022. године нема ниједне вести о Фокама и знања о преосталим члановима рода у том раздобљу лишена су било каквих појединости. Године 1022. дошло је до побуне Нићифора Ксифиаса и Нићифора Кривовратог, незадовољних одстрањивањем из царског похода на Абазгију.⁶⁸ Нићифор Кривоврати се обрео у Родандосу заједно са Ксифијом, који је рачунао на снажну подршку Грка, привучених Фокиним именом. Обојица су затим потражили савезника у ивирском владару Абазгије, Георгију, а пришли су им и суседни јерменски кнежеви. Василије II, на своју срећу, није морао ништа да предузме јер се побуна сама распала чим је завидни и амбициозни Ксифиас убио Кривовратог на превару (15. августа 1022).⁶⁹ Очигледно је било да су само свест и углед Фока могли да дају оваквој побуни озбиљност и изванредан значај по Царство, без Фока побуњеници нису имали никаквих изгледа. Премда је цару послао главу убијеног Фока и правдао се да је у ствари само чекао повољну прилику да га убије, Ксифиос се није спасао и био је насилно замонашен, док су неки други учесници убијени, неки ослеп

⁶⁴ *Zepos*, Jus I, 264—265. У вези са овом новелом уп. мишљење Н. Сворноса (*Remarques sur la tradition du texte de la nouvelle de Basile II concernant les puissants*, ЗРВИ 8, 1964, 427—434), који сматра да постоје две верзије текста поменуте новеле и да се у запису о Малеинима и Фокама ради о интерполацијама насталим после 1001. године када је цар, наиме, био у дому Малеина, по повратку из Иверије и Сирије.

⁶⁵ Уп. излагање мало касније.

⁶⁶ *Zepos*, Jus I, 264.

⁶⁷ Уп. излагање мало касније као и нап. 71, у овом поглављу.

⁶⁸ Scylitzes, 366 sq; Јахја, 63—65; cf. *Adontz—Grégoire*, Nicéphore au col roide; *H. Berberian*, Nicéphore au cou tours, Byz. 8 (1933), 553—554; *Z. Avalichivioli*, La succession de David d'Ibérie, Byz. 8₁ (1933), 177—202. Нићифор Кривоврати је носио у тренутку побуне титулу патрикија, добијену свакако од Василија II после 989, што још једном показује да његов положај после те побуне и није био у тој мери неповољан чим је стекао чак и једно значајно достојанство.

⁶⁹ Јахја, 65—66.

љени или затворени, а некима су конфискована имања. Они који су остали живи избављени су из затвора тек са доласком Константина VIII, децембра 1025.⁷⁰

Тако је 1022. нестало и Кривоврати. Фоке су се сасвим приближили своје физичком крају. На то се није дуго чекало, јер Константин VIII, иако се није окруживао само људима незнатног порекла и евнусима — од којих већина још увек није имала чак ни презиме, а таква је била околина Василија II, иако је све противнике свога брата помиловао и није изгледа баш најбоље разумевао претходникову дугогодишњу анти-аристократску борбу, ипак је знао каква опасност су по њега и престо Фоке. Зато је и одмах по доласку на чело Царства учинио оно о чему приповеда Јахја. После промене на престолу дошло је, наиме, до завере великаша са намером да се за цара истакне патрикије Варда Фока, унук (ἑγγονος) магистра Варде, што значи да је био или син Лава или Кривовратог, Вардиних синова. Овај Фока, „а другог од њих није више ни остало“⁷¹, био је, пошто је побуна откривена, ослепљен заједно са осталим завереницима. Варда из 1022. био је последњи Фока.

ЗАКЉУЧАК

Која су се шира друштвена кретања испољила кроз опадање моћи и крај рода Фока? У најширем смислу узевши, оно што следи паду Фока свакако јесте сукоб централне и провинцијске силе, сукоб који је после 1025. добио особине борбе између цивилног и војног племства. Међутим, није цивилна аристократија била та која је једина проузроковала пад Фока, она га је само наговестила најпре још у време њиховога пунога сјаја, пред почетак владе Нићифора II и по његовој смрти, а затим и потврдила. Притом, када је реч о цивилној аристократији, која, узгред буди речено, и није баш била тако хомогеног карактера у доба Фока и пре би је у том времену требало звати престоничком странком (која је укључивала и прве цариградске патрицијске породице), треба знати да политика Цариграда према племству, политика цивилног племства, није током XI столећа обележена како је то био случај у времену Василија II, јачањем централне власти према феудалним снагама. Напротив, управо током XI века се племство феудализује у економском погледу стицањем разноврсних имунитета.¹

Узрок пропасти родова сличних Фокама се није, дакле, крио само у супротстављању владара богатим феудалним властелинствима, већ се добрим делом налазио у чињеници да су пресахле могућности да се та властелинства значајније увећавају. Ратови на истоку су били ти који су својевремено омогућавали и обичним војницима, сељацима или авантуристима да постану родоначелници чувених породица, а члановима будућих прослављених и моћних родова да стичу славу и да

⁷⁰ Scylitzes, 368; Јахја, 69. Уп. *Осијрогорски*, Историја, 300.

⁷¹ Scylitzes, 372; Јахја, 69—70.

¹ *Осијрогорски*, Историја, 313.

се богате. Свакако да је први који је унео ограничења у дотада непрекинути развој магнатских родова био Роман I Лакапина. Сада, у XI веку, цивилно племство није било више заинтересовано, премда је добрим делом и само потицало и настајало од некадашњих провинцијских магната, да таква ратовања обнавља уз већ постојеће редовне пореске приходе који су пристизали у Цариград. Војске, тог најважнијег фактора у претходном периоду, практично нестаје у оном смислу у коме је постојала у протеклом веку, када је, у јеку византијско-арабљанских сукоба, многи од великаша имао као стратег такорећи своје приватне трупе, помоћу којих је стицао за Царство нове територије а себи шири поседе. У овој могућности практично непрекидног проширивања земљопоседа и крила се главна предност азијског племства над европским, у ранијим па и у каснијим вековима, просторно ограниченим. Европски део је, уз то, био још и знатно насељенији од Мале Азије, увек помало пуне. Истина, тај њен квалитет се у XI столећу претворио у недостатак. Мало-азијско становништво па и племство је, наиме, уз природну недовољну насељеност полуострва било још и просто децимирано вековним ратовањем са Арабљанима. Поред Арабљана и вишегодишњих међусобних борби о престиж и престо, племство је нарочито стала да угрожава, почев од осамдесетих година X столећа, унутрашња политика његовог највећег противника међу царевима, Василија II. Овај владар је гледао да на сваки начин не само ограничи него и скрши привредну моћ магната, уништи поједине најистакнутије родове и на њихово место доведе „нове“ људе незнатног порекла и поузданије лојалности цару. Његови се потези нису ипак показали благотворни за одбрамбену снагу Мале Азије, па се тако и дошло до тога да је она после Василија II остала заувек ослабљена и да није била у стању да се супротстави насртајима новог непријатеља када се овај појавио. Били су то Селџуци. Мора се рећи да је лојалност тамошњег становништва била и пре појаве Селџука често стављана на пробу и да се заиста догађало, како је забележено код Скиличиног Настављача, да су многи „Кападочани“ (као често и раније када су прелазили Арабљанима) напуштали Царство управо у време одлучне битке код Манџикерта и одлазили противнику.² Дсбрим делом су то, вероватно, били представници оног јерменског елемента који је чинио посебно разноликим конгломерат народа на истоку Византије и који је, иако често храбар, био за све Грке углавном непоуздан свет. Јермени су то били и за Нићифора Фоку, неповерљивог као и други према њиховој посебности и осећању веће међусобне блискости са становницима и начином живота преко границе него што је то било Византинцима уобичајено.³ Онда је 1071. Мала Азија изгубљена. У Цариграду је, на жалост, забрављено да је она одувек била симбол и гаранција величине и безбедности читаве државе.

Упоредо са порастом снаге и утицаја провинције, као и ужег краја из кога су потекли, Фоке су се, с обзиром на своје порекло, развијали као каква персонификација читавог византијског истока X столећа.

² Cedr. II, 698.

³ Cf. *Ahrweiler*, *Asie Mineure*, 18—19.

Њихов је развитак био по свему типичан, па и по самом свом рађању. Први Фока је био прост човек који се, као и толики други зачетници родова и династија, истакао у рату, прилици у којој је обичним војницима најлакше да се истакну, и то још у сукобу са павликијанцима, сукобу који је омогућио и толиким другим родовима прву славу. Фоке су се брзо уздизали, како је то онда било уобичајено, па је син родоначелника био већ на највишем положају који је иначе могао да заузима један рату вичан, провинцијски племић, на положају доместика схола. Фокама је и завичај био типичан, потицали су из Кападокије (али нису били Јермени), а нема, ваљда, у читавој повести Мале Азије тог периода чешће помињане покрајине, са више личности и догађаја који су, везани за њено тле, битно утицали на историју Царства. Даљи развитак рода је само потврђивао да синови славних очева своје каријере праве на нешто другачији начин, титуле стичу брже, крећу се често у близини двора или владара и некипут женидбама и фаворитизмом — како је то, на пример, учинио Лав син старог Нићифора Фоке — постижу успех. Али, за разлику од Јермена Муселеа, који су своју делатност везали од почетка за Цариград, или од Аргира, који су од типичне провинцијске постали исто тако типична престоничка породица, Фоке никада, па чак ни поменути Лав, не престају да буду Кападоцијани. Пред преврате, поражени или угржени, Фоке се склањају у завичај, у коме се осећају најбезбедније. Та приврженост Кападокији била је изражена а сигурно и проузрокована њиховим имањима која се скоро сва налазе до краја у тој земљи. У престоници су ипак имали заштитнике, и то врло моћне, у појединим царевима Македонске династије, почев од њеног оснивача, Василија I, затим Лава VI, до Романа II и посебно Константина VII, који је, чим се нашао сам на престолу после пада Романа Лакапина, наградио чак тројицу Фока највишим признањима и достојанствима. На другој страни, Роман Лакапин је био први међу васиљевсима који је у њима осетио супарнике и изабрао радије да се међу магнатима сслони на, по престо мање опасне, Аргире или Муселе.

Долазак на престо Нићифора II је био врхунац. У борби за престо 963. Фоке се први пут сусрећу у јачој мери са другим светом, престоничким чиновницима, занатлијама, трговцима, племићима и сиротињом. У тренутку када улазе у Цариград имају у њему доста присталица, нарочито међу свештенством и пуком. Када су 969. преконоћ практично протерани из главног града, Фоке су били обогачени до басисловних висина, али са практично изгубљеном подршком Цариграђана. Дошавши на власт 963, они имају за собом безброј бојева на истоку и годинама држане највише полсјаје у војсци, дужност доместика схола и стратега Анатолика и Кападокије, пре свега. У томе их помаже читав „клан“ породица које им се придружују или се са њима сједињују. Тај процес, отпочет још освитом X века, увео је у њихов круг, који све више личи на политички фронт, низ породица међу којима посебну улогу играју Малеини, још старији и богатији од самих Фока. Но, после 969. почиње осипање међу овим рођацима и пријатељима, и то врло брзо.

Зашто је после 969. дошло до њиховог непрекидног опадања? Разлози се најпре морају потражити у годинама владе Нићифора II

а затим и шире, у општим околностима. Фоке су се 963. први пут нашли одвојени од провинције, Кападокије и војске, јер не само да је Нићифор боравио у Цариграду, ту је живео и његов брат Куропалат Лав. Популарност коју су двојица браће имала почела је брзо да се топи, упоредо са деловањем цара и куропалата. Цар је притиснуо трговце и занатлије новим порезима као и монетарним променама а реформама цркве се замерио свештенству. Лав је учинио живот у престоници тешким због несташице хране и личним богаћењем дао повода говоркањима, а обојица су сигурно засметала малобројним одабраним престоничким кућама. Одмах после смрти „њиховога“ цара, Фоке се, без обзира на још увек извесну подршку Цариграда, окрећу привремено запостављеној унутрашњости и старом начелу да се ваља држати провинције и војске. Под заповедништвом војсковођа из редова Фока поново долази до оних „полуприватних“ ратова на истоку у којима су стратеги међусобни рођаци, али неповерење према владару и опрезан став, заузет оног тренутка када су се нашли у опозицији према новом цару Јовану Цимискију, Фоке не напуштају до краја. Они користе сваку прилику за покушај повратка на престо сматрајући да им је неправдом одузет и у тим покушајима увек имају снажну подршку становника истока, за које је име Фока било често привлачније од василевсовог. Онда када би се сукобили са другим малоазијским родом, какав су били Склири, опредељење тог становништва је било, изгледа, великим делом условљено и етничким разлозима. Склири су обично налазили јаку подршку у суседству, код јерменских и муслиманских становника арабљанских вароши, као и код јерменских насељеника; Фоке — код Грка у Царству, а ван њега, изгледа, код ивирских кнежева. Те поделе ипак никад нису биле до те мере изражене да би их сасвим спречавале да се сједине у оним ретким приликама када их је автократор све заједнички угрожавао. Притом, њихов став у таквим случајевима никада „није сепаратистички већ анти-царски“.⁴ Једини који их је истински тако угрозио био је Василије II, у складу са својом антиаристократском политиком коју је стрпљиво, каткад драконски каткад завијено, спроводио.

Фоке су се у свом, сигурно, више него стопедесетогодишњем трајању, у борбама око престола и са спољним непријатељима, трсшили жестоко. Њихово је и физичко уништење било очигледно: Лав (противник Романа Лакапина) био је ослепљен, син кесара Варде Константин је отрован у заробљеништву, царев син Варда убијен (истина случајно), Манојло (ванбрачни син Лава, противника Лакапина) је погинуо, цар Нићифор II је убијен, куропалат Варда и његов син Нићифор (вестис) су ослепљени, стратебарх Петар је погинуо, Варда (узурпатор из 989) такође, Нићифор Кривоврати је убијен а последњи Варда ослепљен; да се и не говори о рођацима као и о многим загонетним нестанима са историјске позорнице. Оно што пада у очи јесте да се број оваквих животних завршетака мисли онако како су се Фоке приближавале своје крају и зато се може рећи да су они добрим делом били уништени и физички, насилним путем. Ова чињеница може да се поткрепи и

⁴ *Vryonis, Basis of Decline*, 162.

сазнањем синова Романа II, Василија II и Константина VIII, о опасности по престо какву су представљали Фоке. Са своје стране, позив ратника био је такав да је тражио своје људске жртве и код Фока и код других магнатских родова. За Фоке се може само истаћи да ниједан од њих другог занимања осим војничког није имао. Чак и куропалат Лав, премда у престоници, повремено се може срести на челу царских трупа против Арабљана. Другим речима, судбина Фока била је само најизразитији пример за све оно што се у мањој или већој мери среће и у другим родовима.

XI век доводи до нових социјалних односа у Византији у којима Фоке више не учествују. Подела највише класе у Царству на два антипода, τὸ πολιτικόν и τὸ στρωτικόν, како то каже Псел⁵, била је одраз слабости две највеће снаге прошлости, цара са једне и провинцијске аристократије са друге стране. Ова последња дозвољава да јој првенство сасвим преузме цивилна странка. Таква подвојеност је само повећавала опадање свих старих основа на којима је дуго почивала моћ Царства, одбране Мале Азије и њених људских и материјалних извора. Читав тематски систем мањих управних пограничних јединица, за који су Фоке били добрим делом заслужни, сада пропада. Етничке и верске несугласице (са Јерменима посебно) доприносе са своје стране незадравом стању у Малој Азији.

Шта се догађало са осталим великим породицама протеклог доба? Дobar пример за то може да пружи један документ са Влахернског сабора из краја 1094⁶, на коме се јављају између осталих и многи великаши као што су Дуке, Палеолози, Таронити, Манијаци, Склири, Контостефани, Синадини, Хирсофакти и Тарханиоти. Међу овима, нема више, међутим, не само Фока него и Аргира, Малеина, Куркуаса, Мелиаса, Муселеа и других. Синадини, Манијаци, Палеолози, Контостефани, све су то породице XI столећа, уз које се налази само још по неки род из друге половине X века. Од истински старих аристократских презимена међу учесницима скупа срећу се једино Таронити и Склири, али ако се погледа место ових других, на пример, види се да ни они нису међу истакнутијима. Први Склир поменут у акту, протонобилисим и логотет дрома, тек је на 12. месту а други, куропалат Михаило Склир, на двадесетпетом.⁷ И на основу овога примера је јасно да је већ увелико извршена промена у саставу племства, у коме нема више старих родова, али се зато на Синоду налазе многи први чланови нових породица. Посебно нема оних старих родова који су потицали са истока малоазијског полуострва. То је и природно, јер њих заиста више и нема. Склири су само изузетак. Неславно је било и стање источне Мале Азије о коме тако импресивно обавештавају и тестамент Евстатија Воиласа и путопис Јована Фоке.⁸ Она је пуста, пуна звери, са много напуштених села, без православних и са понеким Јерменином. Старих бранилаца Мале Азије више није

⁵ Psellos, Chronographie II, 83, 86.

⁶ P. Gautier, Le Synode des Blachernes, REB 29 (1971), 213—284.

⁷ Ibidem, 217—218, 243.

⁸ Vryonis, Eusthatius Boilas, 270; Јован Фока, 928 сл.

било. Није више било ни породице која је настала, живела, развијала се и нестала не одвајајући се од ње. Остала је дуго времена још једино успомена на њено име и славу, помињана или као најбољи узор или као идеални предак нових људи и родова.⁹

ЕКСКУРС

Да ли су 1025. били потпуно угашени последњи одсјаји славне породице Фока? Могућност да је било још и других носилаца истог презимена постоји, јер се увек може претпоставити да се нису сви чланови рода нашли забележени у изворима. Такве претпоставке потхрањују у историји оне личности које се, било некаквом нејасноћом у изворима било коинциденцијом имена, могу додати оним Фокама које извори познају као чланове рода. Таквих комбинација је у науци било.¹ Међутим, има у изворима и Фока блиских епохи у којој је живела славна породица, епохи од краја IX до почетка XI века. Један од таквих случајева је име извесног „референдара Фоке“, поменутог у писму које му упућује митрополит Никеје Теодор (митрополит од 956).² Територија Никејске митрополије не може никако да се повеже са Фокама из Кападокије, а већ и сам чин референдара говори против идентификације са њима, јер реч је о црквеном достојанству, и то доста скромном.³ Други пример који припада епохи која заиста још увек зна за породицу Фока јесте већ навођени Скиличин помен похода Георгија Манијакиса и цара Романа Аргира на исток 1030. године, када је цар после неуспеха био принуђен да се у повлачењу склони у „Фокину кућу у Кападокији“.⁴ Ова, сигурно поуздана вест о кападокијским Фокама не помера много, али ипак помера границу до које се може говорити о постојању старих Фока. Пре ње, последња вест о неком представнику рода Фока или уопште о читавој њиховој породици била је из 1025. године, односно из времена када је Константин VIII преузео власт. У случају из 1030. не може се казати о коме се Фоки радило, али с обзиром да је последњи за кога се зна био Варда Фока, ослепљен 1025, може се претпоставити да је реч о њему. Томе иде у прилог и чињеница да византијски хрони-

⁹ Како је то чинио М. Аталијат уздижући Вотанијате или чак Н. Вријеније приповедајући о Марији Бугарској, обојица тражећи чувену генеалогiju оних о којима пишу; а, са друге стране, на пример, Михаило Италик, изнесећи хвалоспевна поређења великог доместика Јована Аксухоса, Турчина пореклом, са Александром Великим, Цезаром и читавим родом Фока. М. Италик је овакво поређење изнео у једном писму насталом 1137. или 1138. у Цариграду (Michel Italikos, *Lettres et discours*, éd. par P. Gautier, Paris 1972, 223—224).

¹ Такве је грешке правило још велики Диканж, али и многи други у новијој науци. Адонц и Грегоар су, на пример, мислили, премда врсни зналци епохе IX и X столећа, да је монах Михаило из побуне Лава Фоке против Романа Лакапина био брат Фокин, а Симеон Зуфинезер син његов, вероватно се и сами поводећи за старим генеалогјама (уп. III поглавље, нап. 28).

² J. Darrouzès, *Les épistoliers byzantins du Xe siècle*, Paris 1960, 290—291.

³ Јавља се у Тактикону Бенешевића (*Oikonomidès*, *Listes*, 251).

⁴ Scylitzes, 382.

чари обичавају, па и Скилица међу њима, да не понављају цело име и презиме личности коју су мало раније поменули, уколико се не јавља више особа са истим именом. Варда Фока је био последњи Фока именован у Скиличном тексту, што највероватније значи да се речи о Фоки из 1030. године односе на њега.

Међу случајевима који могу да буду повезани са генеалогијом Фока треба истаћи и један натпис из Мале Азије, из Иерона (Дидиме), на коме се јављају, по читању А. Грегоара, вестарх, протоспатар и тагматофилакс Михаило Фока и дука Крита Карантин. Грегоар је натпис датовоао око 988—989.⁵ Е. Арвелер је предложила другачије читање натписа, замењујући реч Φούκα из натписа са Δούκα (а не са Φωκᾶ, како је учинио Грегоар), и исправила датовање стављајући текст у 1094. Арвелер мисли такође да је у питању Јован а не Михаило те да се ради о Јовану Дуки, а да је Карантин у ствари Михаило Карантин, и предлаже читање: παρὰ Μιχαὴλ βεστάρχου σοῦ (Ἰωάννου) Δούκα.⁶ У истом броју часописа који је објавио чланак француске ауторке, изашао је и одговор Грегоара, али сумње Арвелерове њиме ипак нису откољене. Уколико се овде заиста ради о неком Фоки из 989, онда је сасвим сигурно у питању неки потпуно непознати члан породице или случајни носилац истог презимена. Треба додати и то да је Михаило име сасвим непознато међу Фокама из Кападокије. Ипак, могућност да је у питању неки, макар и споредни, члан породице не треба потпуно искључити.

Међу носиоцима овог презимена јавља се такође и „јереј Јован најблагочастивији Фока, син монаха Матеја, подвижника на острву Патмосу, који је видео света места 1185“.⁷ Овај је Фока био родом са Крита и под Манојлом Комнином је служио војску у његовој пратњи, да би о својим походима под ратоборним царем оставио средно занимљив путопис. Он сам о себи не оставља других података осим наведених, и тешко је уочити и показати било какву чвршћу његову повезаност са старим Фокама, али је зато, узгред, занимљиво да је и он, као и горе поменути Михаило, био са Крита. То можда говори о постојању неке засебне породице Фока, или неке њене споредне гране, која се развила на том острву, иако, наравно, дука Крита не мора и да буде са Крита. Сличан пример постојања, и то поузданог, једне разгранате породице истога имена јесте и случај са Фокама из околине Смирне. Они заузимају положаје митрополита Смирне, нотара и анагноста, стратопедарха Тракесијанаца и Филадельфије, алагатора итд., али чак ни међусобно нису сви рођаци.⁸ Ваља им свакако додати, можда и као рођака некога од њих, и Теодота Фоку, за кога је забележено у једном документу из 1206—1212.

⁵ H. Grégoire, Recueil des inscriptions grecques chrétiennes de l'Asie Mineure, Fasc. I, Paris 1922, 74.

⁶ H. Ahrweiler, L'Administration militaire de la Crète byzantine, Byz. 31 (1961), 217—228 (посебно 223—224) réimpr. Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance, London 1971, XI). У истом броју је изашао и одговор Грегоара (228).

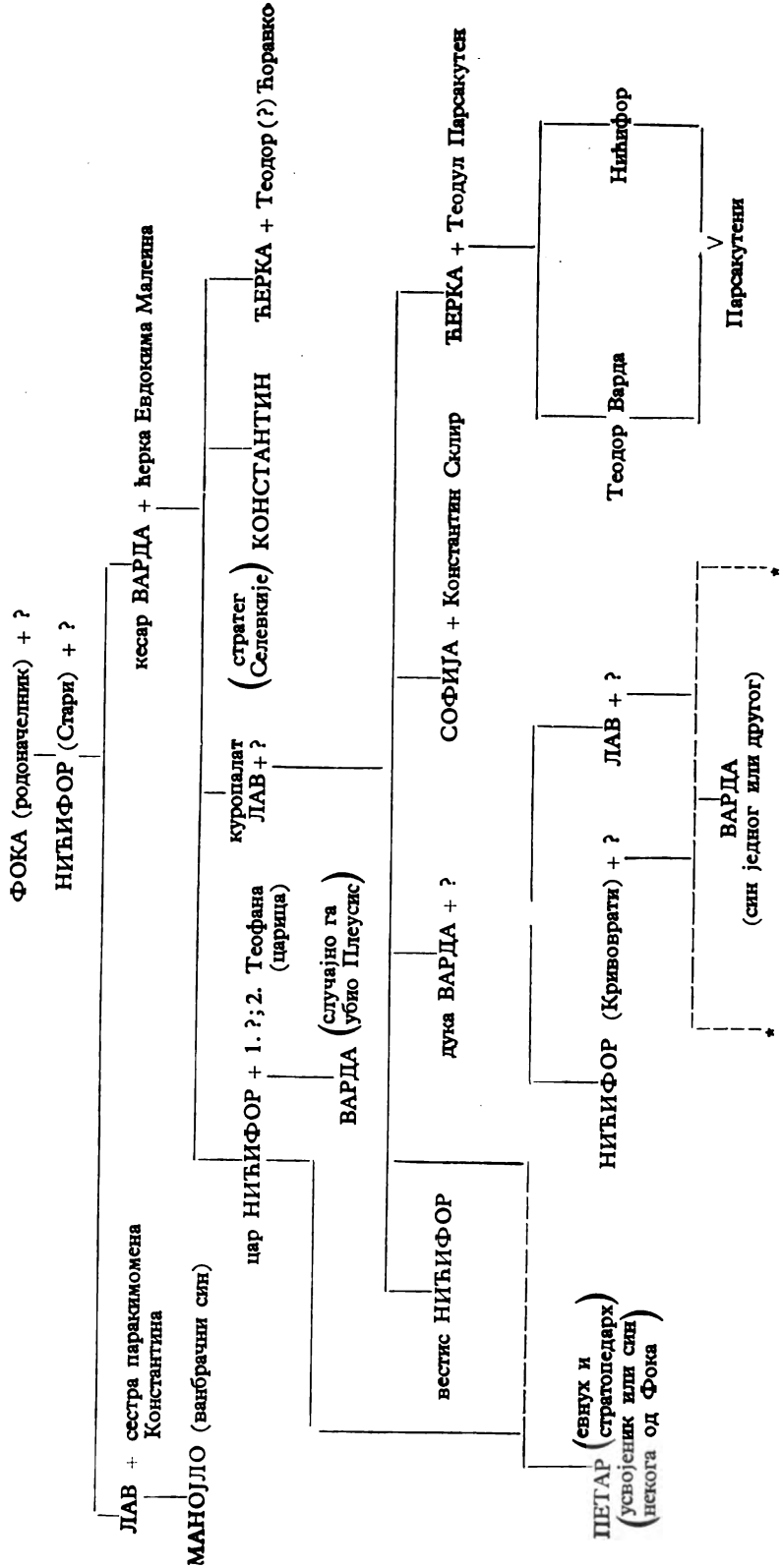
⁷ Јован Фока, 929.

⁸ H. Ahrweiler, La région de Smyrne au XIIIe siècle, Trav. et Mém. 1, 81—82, 105, 106, 115, итд.

године да је као „ујак“ цара Теодора I Ласкариса носио достојанство паниперсеваста и великог дукса. Документ је везан за околину Милета.⁹ Сличних примера, наравно има још.

Изузимајући скромну вест Скилице, све поменуте вести о разним Фокама, у разним крајевима и временима, не дају сигурнију основу евентуалном проширењу знања о генеалогiji породице или о дужини њенога трајања. Тим пре треба обратити пажњу на речи Михаила Аталијата, који је тврдио за цара Нићифора Вотанијата да потиче од „покојних“ Фокада¹⁰ и ваља констатовати да су Фоке нестале са историјске позорнице после 1030, али свакако и пре 1078. Ослепљени Варда Фока је био вероватно њихов последњи представник.

ГЕНЕАЛОГИЈА
ПОРОДИЦЕ ФОКА

* било је више синова остим ВАРДЕ умрлих пре 1025.

Ivan Djurić

LA FAMILLE DES PHOCAS

R é s u m é

La famille des Phocas, magnats de l'Asie Mineure, n'étant qu'une des personnifications particulières de l'essor pris par l'aristocratie provinciale de Byzance aux IXe et Xe siècles, son histoire met en relief aussi certains traits et lois qui caractérisaient toute la noblesse dont les Phocas faisaient partie. Leur race, en premier lieu, fait son apparition dans l'Asie Mineure où, à cette époque, la noblesse possédait une prépondérance incontestable et considérable quant au nombre, à la richesse et à l'influence, sur l'aristocratie byzantine en Europe, encore peu nombreuse et peu apparente. De là la présomption que les Phocas — aussi bien par leur origine et leur genèse que par leur élévation graduelle — ne sont qu'un exemple typique des vicissitudes qui se produisaient, d'ailleurs, dans la vie de l'aristocratie entière d'Anatolie — exigeait que l'attention fût prêtée, d'abord au sol, au temps et à la genèse de ces familles nobles, et ensuite à leur distribution géographique et à leur appartenance ethnique. Les premiers témoignages certains de l'existence des familles de magnats particulières, peuvent être suivis à partir de la fin du VIIIe siècle et leur nombre s'est particulièrement accru au cours du IXe siècle, grâce à l'impulsion stimulatrice évidente que donnaient à ce phénomène certains événements politiques, tels que, par exemple, les guerres de Basile Ier contre les pauliciens. Les provinces d'où les noms les plus illustres des magnats tirent leur origine ne peuvent pas être désignées comme celles de l'Asie Mineure tout simplement, mais on peut observer que ce sont surtout les provinces situées à l'est et même à l'extrême est de ce territoire. L'origine de la plupart de ces familles avait des traits communs qui consistaient en quelque exploit ou quelque entreprise, parfois peut-être même légendaires, du chef de lignée qui gagnait par là soit la faveur de l'empereur soit le grade dans l'armée ou bien l'un et l'autre. C'est de cette façon-ci que sa famille, jadis de communs paysans ou soldats, prenait le chemin d'une ascension rapide. Les provinces desquelles la plupart de

⁹ *F. Miklosich et J. Müller, Acta et diplomata VI, 153.*

¹⁰ *Attaliates, 217. Исто то важи и за приповедање Нићифора Врјенија о родослову Марје Бугарске (поглавље V, нап. 68).*

ces processus particuliers se mettaient en mouvement étaient le plus souvent les Anatoliques, la Paphlagonie, la Cappadoce, le Charsianon ou, vers la fin du IXe siècle, le Lykandos. A la différence des opinions antérieures, assez répandues parmi les byzantinistes, ces recherches n'ont pas démontré le bien-fondé de l'insistance, parfois exagérée, sur le rôle des Arméniens dans l'aristocratie byzantine de l'Asie Mineure, ce qui ne veut pas dire que leur part ait été négligée. Pour le nombre et l'importance des Arméniens dans l'histoire byzantine de cette époque particulièrement significative était la migration sous Mélias, à la transition du IXe au Xe siècle qui en avait amené un nombre considérable dans l'Empire et à ses frontières orientales. Dans l'étude de l'aristocratie provinciale et de la noblesse en général, mérite une attention spéciale le phénomène des noms de famille de sorte que, se basant sur l'apparition de ceux-ci dans les sources, on peut analyser non seulement les origines et les espèces des familles de magnats particuliers mais aussi la noblesse en générale. La principale source pour ce travail sont les collections connues des cachets byzantins. Toute cette recherche fut précédée, bien entendu, par un bref aperçu des événements dans l'Empire et à l'Orient, particulièrement à partir du milieu du VIIIe siècle, époque qui précède directement l'apparition des noms de famille, resp. l'apparition des familles de magnats.

Les Phocas, comme représentants typiques de tous ces processus, font leur apparition sur la scène historique vers le milieu de la seconde moitié du IXe siècle, dans la guerre de Basile Ier contre les paulicines, et dans leur développement ils révèlent toutes les propriétés caractéristiques de la noblesse de cette époque. Leur avancement fut rendu possible par la „reconquista“, inaugurée avec succès à l'est de la péninsule de l'Asie Mineure, laquelle offrit à ceux qui étaient jusque là les protagonistes de la puissance économique et militaire de Byzance — paysan libre et stratiote — les possibilités de se distinguer et de s'enrichir rapidement. Le premier Phocas finit sa vie avec la dignité relativement modeste de tourmarque, son fils était déjà un grand capitaine qui, grâce à ses aptitudes, atteignit les plus hauts honneurs et les plus hautes positions et le fils de Nicéphore l'Ancien, fameux stratège, se trouve déjà pour une bonne part aussi dans la capitale, impliqué dans les jeux obscurs et complexes autour du trône qu'il tente dans un moment d'usurper. Bien que moins capables, les membres plus jeunes font leur chemin vers le succès plus facilement que ne le faisaient leurs pères, car ils ont derrière eux le nom et le prestige d'une famille déjà connue. La province d'où ils tiraient leur origine — la Cappadoce — témoignait d'un attachement particulier pour la famille.

Nicéphore l'Ancien, vainqueur des Arabes, ainsi que dans l'Asie Mineure et en Italie, mais combattant contre Syméon avec moins de chance, avait deux fils. Ils possédaient, considéré globalement, à la différence de leur père, toutes les caractéristiques des aristocrates: les plus hautes dignités dans l'Etat, acquises avec relativement peu de difficultés et la position soit des favoris indisputés de l'empereur soit des chefs de l'opposition la plus véhémement et la plus périlleuse pour le souverain. C'est ainsi qu'il arriva qu'après la chute de sa protectrice — l'impératrice Zoé — Léon Phocas tomba dans la disgrâce de son successeur Romain Lécapène qui accordait

sa faveur, retirée aux Phocas, aux Argyres ou aux Mousselés qui lui paraissaient moins dangereux. Après le nouveau changement sur le trône, la chute de Lécapène, Constantin VII continuait l'attitude traditionnelle de la dynastie entière des Macédoniens envers les Phocas en accordant de nouveau, de la façon la plus claire, son amour et sa faveur à cette famille, pour les membres de laquelle commence alors l'ère de la plus grande gloire. Bardas, Nicéphore et Léon Phocas sont à l'apogée des honneurs. A la tête des entreprises militaires toujours plus importantes, l'armée entière est sous leurs ordres et les suit; non seulement l'armée avide de nouveaux butins, mais aussi un certain nombre d'autres familles de magnats, maintenant unies à eux par alliance, sont attachés aux Phocas. Les propriétés foncières énormes leur permettent, en outre, de se sentir les véritables maîtres de l'Empire. Ceci devint finalement une réalité aussi formellement lorsque Nicéphore II en 963 monta sur le trône (son règne ne fait pas, d'ailleurs, l'objet de la présente étude).

Une fois venus dans la capitale, avec un appui assez considérable de certains milieux de Constantinople, particulièrement des plébéiens et de l'église, les Phocas perdent assez vite cette popularité initiale et, pour une bonne part grâce à leur enrichissement sans scrupules à Constantinople, ils perdent la majeure partie de leurs partisans sans en acquérir de nouveaux en province. Le bâtiment de leurs succès commence à se délabrer sérieusement pour s'écrouler définitivement avec le meurtre de Nicéphore II (969) et à partir de là jusqu'à leur disparition définitive dans la troisième décennie du XIe siècle, les Phocas étaient dans une opposition plus ou moins permanente avec les empereurs. De leur côté, ils représentaient, en effet, un danger réel pour chaque basileus et Jean Tzimiscès, ainsi que Basile II et même Constantin VIII, les abhorraient; Tzimiscès leur oppose comme adversaires ses favoris — les Scléroï, une famille à traits caractéristiques analogues à ceux des Phocas, en outre apparentée avec l'empereur. Basile II, parmi les empereurs byzantins de cette époque l'adversaire le plus acharné de la noblesse, ne reculait pas devant les mesures les plus sévères contre les Phocas, à partir des châtiments cruels pour la participation aux révoltes jusqu'à la séquestration des biens (mesure d'ailleurs prise déjà par Tzimiscès). Pourtant ce qui épuisait particulièrement la famille des Phocas, c'était la lutte intermagnatique avec les Scléroï qui se continuait à travers de longues années et qui avait pour résultat non seulement l'affaiblissement des Phocas, mais aussi la débilitation et l'effilochement de toute la noblesse de l'Asie Mineure, qui prenait en grand nombre part à ces luttes. Le dernier coup à l'aristocratie provinciale fut assené par Basile II qui leur avait coupé radicalement les sources de leur puissance — les propriétés foncières à l'intérieur du pays. Ce fut un coup décisif pour les Phocas aussi, car la base économique de leur pouvoir ne se trouvait pas à Constantinople, mais plutôt en Cappadoce, même avant l'année 969, et ce fut particulièrement le cas après la chute de Nicéphore II. Craignant la force et la popularité dont cette famille jouissait dans l'Asie Mineure, et tout spécialement en Cappadoce, Basile II n'hésitait pas à les éliminer physiquement en pratique, ensemble avec une autre famille, alliée avec les Phocas — les Maléinoï. Le sort des autres familles de noblesse ne différait pas considérablement de celui des Phocas et, tôt ou tard, mais

en tout cas au cours du règne de cet empereur, il fut irrévocablement changé. Basile II préférait céder la place qu'avaient occupée les vieilles familles (à dire vrai, pas plus vieilles qu'à peine cent cinquante ans) aux hommes nouveaux, inconnus et d'origine humble. De cette façon, ce souverain a contribué de manière décisive à l'anéantissement de la famille des Phocas, cette même famille qui devait son ascension à son ancêtre et fondateur de la dynastie, Basile Ier et qui était favorisée par tous les autres successeurs de celui-ci. Dans l'aristocratie provinciale s'était également produit, bien entendu, un certain effondrement et une partie de celle-ci, par exemple était passée dans les rangs de la noblesse de la capitale, l'autre est restée sur les champs de bataille dans les conflits armés avec les Arabes et la troisième fut détruite par les guerres civiles. En tout cas, l'aristocratie de l'Asie Mineure était au XIe siècle considérablement plus faible, numériquement et économiquement, que celle du Xe siècle, car elle était disparue dans cet intervalle de temps par suite des événements susmentionnés. Pourtant, même lorsqu'elle était en conflits mutuels, la noblesse anatolique, jusque là déterminée principalement par les liens de parenté et les liens ethniques (les Scléroï avaient derrière eux, par exemple, en premier lieu les Arméniens) elle restait jusqu'à la fin unie pour la plupart dans la résistance qu'elle offrait à Constantinople. Les Phocas étaient le symbole et les protagonistes de cette résistance.

A la fin, dans la conclusion on a essayé de présenter aussi, dans une certaine mesure, un aspect des mouvements sociaux plus vastes, manifestés par la décadence et la fin de la familles des Phocas, ensuite les causes de leur chute, ainsi que le sort de toutes les autres familles nobles de l'Asie Mineure au XIe siècle. Une bonne part des causes de la catastrophe de Mantzikert, en 1071, réside dans l'épuisement définitif de la population anatolique, défenseurs de l'Empire contre le danger séculaire que représentaient les Arabes, dont la stabilité économique fut bouleversée au cours du Xe siècle, exprimé par la bataille perdue du pouvoir central concernant la petite propriété, et ensuite dans la polarisation générale des forces en celle des fonctionnaires (c'est à dire métropolitaine) et en celle des militaires (c'est à dire provinciale). La fin physique des Phocas, à peu près après l'année 1030, fut l'indice aussi de la fin de la prédominance de l'élite provinciale de l'Asie Mineure dans l' Empire, laquelle avait duré plus de deux siècles.